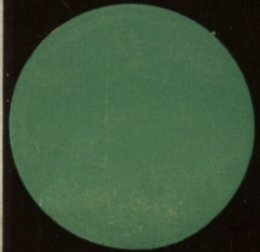
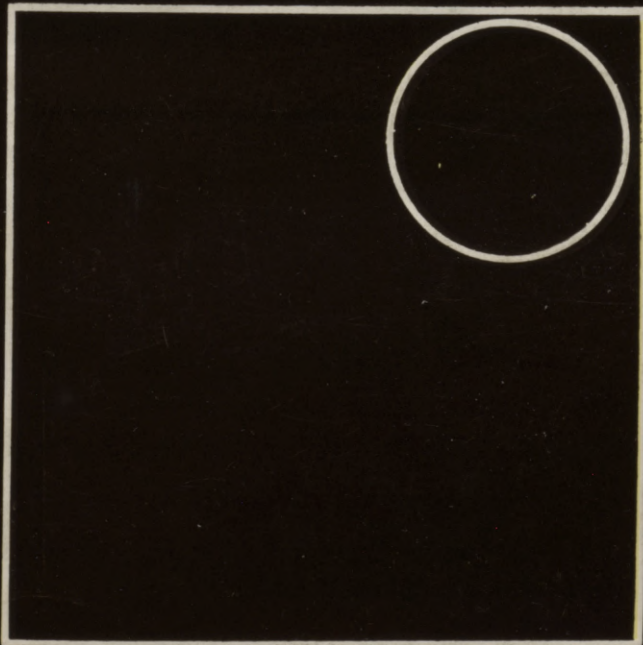
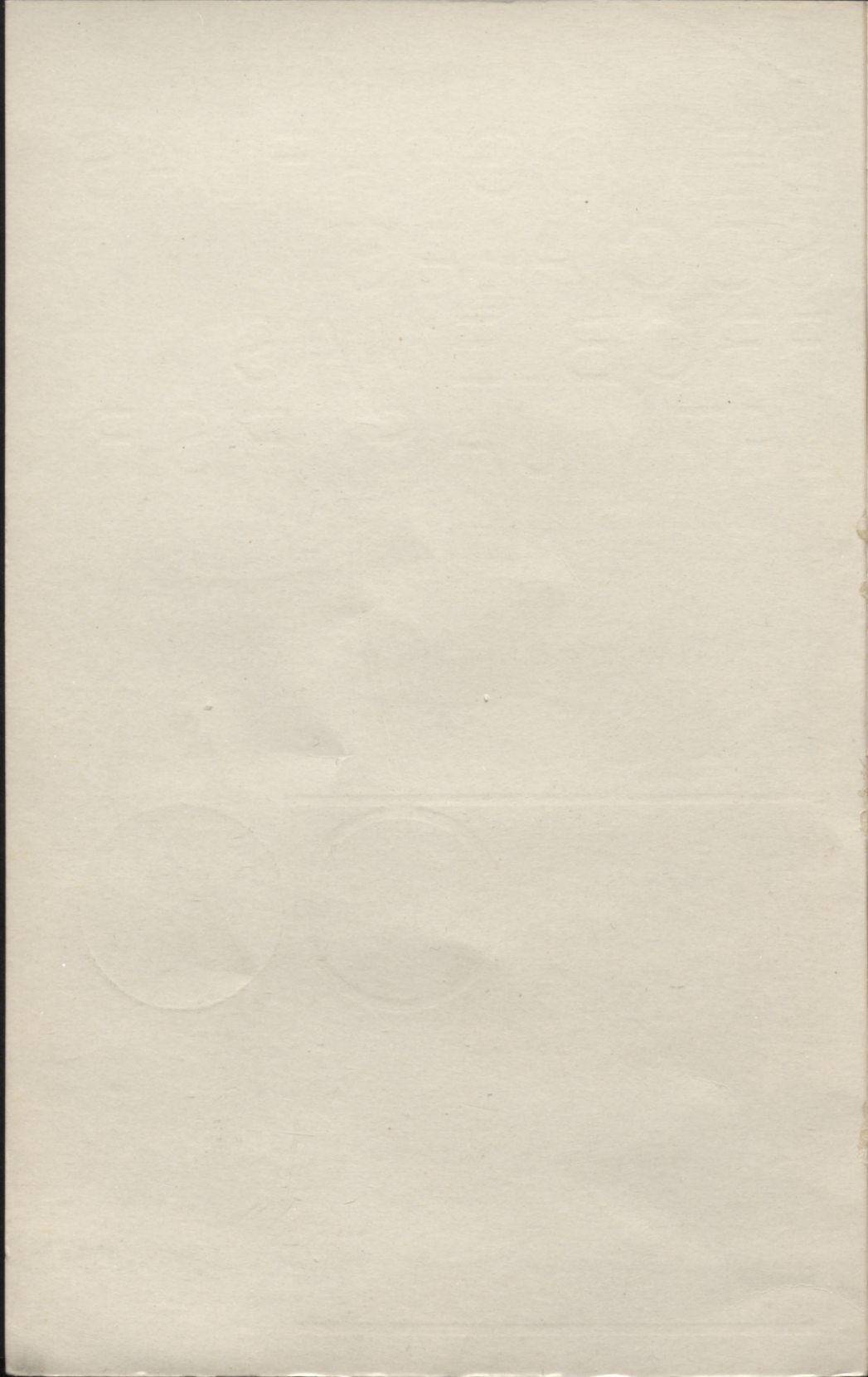

~~77-4~~
L-27

DEMOGRĀFIJAS SOCIĀLĀS PROBLĒMAS LATVIJAS PSR

~~L-77-1~~
27

L
339

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
EKONOMIKAS INSTITŪTS
SABIEDRISKO ZINĀTŅU NODAĻAS
KONKRETO SOCIĀLO PROBLEMU
IZPĒTES ZINĀTNISKĀ PADOME

DEMOGRĀFIJAS
SOCIĀLĀS
PROBLĒMAS
LATVIJAS PSR

IZDEVNIECIBA «ZINĀTNE»
RIGA 1977

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕМОГРАФИИ
В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

(АН ЛатвССР, Институт экономики)

Издательство «Зинатне»
Рига 1977

На латышском языке

Mūsdienās Padomju Savienībā ir aktuāli iedzīvotāju atražo-
šanās jautājumi. Dzimstības un dabiskā pieauguma samazinā-
šanās dēļ noveco iedzīvotāju sastāvs un palēninās darbaspēka
skaitliskā pieauguma tempi. Tas rada vairākas sociālas un eko-
nomiskas problēmas.

Latvijas PSR izceļas citu savienoto republiku vidū ar mazu
dzimstību un nepietiekamu dabisko pieaugumu. Tādēļ republikas
zinātniskajās iestādēs, augstskolās un Centrālajā statistikas
pārvaldē no statistikas un socioloģijas viedokļa pēti galvenos
demogrāfiskos procesus un faktorus, kas tos ietekmē.

Sā krājuma rakstos apkopoti 70. gadu pirmajā pusē veikto
pētījumu rezultāti. Tā kā pašreiz krājumā skartās problēmas vēl
nav pilnībā izpētītas visos aspektos un savstarpējā saistībā,
atsevišķi autoru secinājumi ir diskutējami.

Krājumu sagatavojuši Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Eko-
nomikas institūts un Sabiedrisko zinātņu nodaļas Konkrēto
sociālo problēmu izpētes zinātniskās padomes sociāli ekonomis-
kās plānošanas un demogrāfisko problēmu sekcija. Autori būs
pateicīgi lasītājiem par novēlējumiem un ierosinājumiem tur-
pmākamajam darbam. Lūdzam tos sūtīt Latvijas PSR ZA Ekono-
mikas institūtam — Rīgā, Turgeņeva ielā 19.

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1976. gada 30. jūnija lēmumu*

B. Mežgailis

LATVIJAS PSR DEMOGRĀFIJAS AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

1. DEMOGRĀFISKĀS SITUĀCIJAS VISPĀREJS RAKSTUROJUMS

Mūsdienās demogrāfiskās problēmas ir vienas no aktuālākajām ikvienas valsts dzīvē.

Pašreizējā demogrāfiskā situācija Latvijas PSR raksturīga ar to, ka dzimstība ir zemāka, mirstība — augstāka, šķirto laulību īpatsvars — lielāks, iedzīvotāju sastāvs — vecāks, nodarbinātības pakāpe, sevišķi sievietēm, — augstāka nekā valstī vidēji un lielākajā daļā republiku. Tāds stāvoklis rada vairākas demogrāfiskas problēmas. Pārskata referātā PSKP XXV kongresam L. Brežņevs norādīja: «No padomju zinātnieku redzeslauka nedrīkst izzust arī apkārtējās vides un demogrāfijas problēmas, kas pēdējā laikā saasinājušās. Dabas sociālistiskās izmantošanas uzlabošana un efektīvas demogrāfiskās politikas izstrādāšana ir svarīgs vesela dabaszinātņu un sabiedrisko zinātņu kompleksa uzdevums.»

Republikas iedzīvotāju dabiskais pieaugums jau tagad ir minimāls un nenodrošina iedzīvotāju skaita atražošanas turpmākajās paaudzēs. Tuvākajos gados tas var kļūt vēl mazāks, bet nākotnē sagaidāms pat iedzīvotāju skaita samazinājums. 1975. gadā dabiskais pieaugums uz 1000 iedzīvotājiem Latvijas PSR bija 1,9 cilvēki, vidēji PSRS — 8,8, Igaunijas PSR — 3,3, Lietuvas PSR — 6,2, bet Tadžikijas PSR — 29,0, Uzbekijas PSR — 27,3.¹

Latvijas PSR dabiskā pieauguma nelielie apmēri saistīti ar zemo dzimstības un augsto mirstības līmeni.

1975. gadā uz 1000 iedzīvotājiem bija dzimuši (dzimstības koeficients) Latvijas PSR 14,0 bērni, vidēji PSRS 18,1, Igaunijas PSR — 14,9, Ukrainas PSR — 15,1, Krievijas PSR — 15,7, Lietuvas PSR — 15,7, Baltkrievijas PSR — 15,7, bet Tadžikijas PSR tas bija 37,1, Turkmēnijas PSR — 34,4, Uzbekijas PSR — 34,5, Kirgīzijas PSR — 30,4.

1975. gadā uz 1000 iedzīvotājiem miruši (mirstības koeficients) Latvijas PSR 12,1 cilvēks, vidēji PSRS — 9,3, Ukrainas PSR —

¹ Народное хозяйство СССР в 1975 году. М., «Статистика», 1976, с. 42—43.

10,0, Krievijas PFSR — 9,8, Lietuvas PSR — 9,5, bet Armēnijas PSR — 5,5, Uzbekijas PSR — 7,2, Azerbaidžānas PSR — 7,0, Kazahijas PSR — 7,1.²

Dzimumstības līmenis ir atkarīgs no ģimenes veidošanās un izīršanas procesiem. Arī šajā ziņā Latvija negatīvi atšķiras no citām savienotajām republikām — te ir gandrīz vismazākās ģimenes (pēc locekļu skaita) valstī. Latvijas PSR vidējais ģimenes locekļu skaits ir 3,2 cilvēki, vidēji PSRS — 3,7, Igaunijas PSR — 3,1, Lietuvas PSR — 3,4, Krievijas PFSR — 3,5, bet Vidusāzijas republikās — 5,2 cilvēki.³

Latvijas PSR laulībā sastāv relatīvi mazāk iedzīvotāju nekā citās republikās, viņi vēlu vēlu precas, bet šķīrušos skaits ir vislielākais valstī. Šķīrušos relatīvais skaits Latvijas PSR ir 2—4 reizes lielāks nekā citās savienotajās republikās.

Tā kā dzimumstības līmenis Latvijā jau vairākās paaudzēs ir mazs, republikā, kā atzīmēts Latvijas KP XXII kongresā, ir sastringta darbaspēka bilance. Latvijas PSR vietējās darbaspēka rezerves ik gadus sedz tikai daļu no tautas saimniecībai nepieciešamajiem kadriem. Atsevišķos gados Latvijas PSR no visa tautas saimniecībā nodarbināto pieauguma tikai $\frac{1}{4}$ sastādīja vietējie darbaspēka resursi, pārējo deva migranti no citām republikām.

Lai gan Latvijas PSR demogrāfiskās problēmas ir asākas nekā valstī visumā un vairākās citās savienotajās republikās, tomēr tās nav mazsvarīgas arī valstij kopumā. Tāpēc PSKP XXV kongresa materiālos uzsvēta nepieciešamība uzlabot demogrāfisko situāciju visā valstī. Demogrāfijas problēmas jārisina, balstoties uz PSKP XXV kongresā apstiprinātajiem «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieniem 1976.—1980. gadā».

Pašreizējā demogrāfiskā situācija Latvijas PSR, kas rezumē ilgstošu demogrāfiskās attīstības procesu, nav veidojusies tikai pēdējā laikā. Tā neatspoguļo arī tikai pēdējo 30 pēckara gadu demogrāfiskās attīstības gaitu, jo demogrāfiskie procesi ir relatīvi stabili; to intensitāte parasti radikāli mainās tikai vairāku paaudžu laikā. Lēnāks iedzīvotāju skaita dabiskais pieaugums Latvijā salīdzinājumā ar vairumu citu tagadējo padomju republiku teritoriju bija arī Krievijā pirms pirmā pasaules kara.

Viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē demogrāfisko situāciju, ir iedzīvotāju sastāvs.

Latvijas iedzīvotāju sastāvs strauji novecoja pirmā pasaules kara rezultātā, vēl vecāks tas kļuva sakarā ar kraso dzimumstības līmeņa samazināšanos 30. gados. Iedzīvotāju sastāvs tālāk novecoja otrā pasaules kara un tā seku rezultātā, kā arī sakarā ar dzimumstības samazināšanos 60. gados, kad sievietes masveidā pārgāja no māsasaimniecības sabiedriskajā ražošanā.

² Народное хозяйство СССР в 1975 году, с. 42—43.

³ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 7. М., «Статистика», 1974, с. 206—233.

Samērā augsts tautas saimniecībā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars Latvijā bija vērojams jau pirmsrevolūcijas periodā. Augstāks nekā vairumā citu republiku tas ir arī tagad Padomju Latvijā. Šo parādību lielā mērā var izskaidrot ar Latvijas tautas saimniecības attīstības īpatnībām, kā arī ar demogrāfisko faktoru ietekmi. Nelielais bērnu skaits ģimenēs atļauj iesaistīt tautas saimniecībā relatīvi vairāk iedzīvotāju un īpaši sievietes. Arī te jau var runāt par zināmām tradīcijām, kas pārmantotas no agrākajiem periodiem.

Tātad pašreizējā demogrāfiskā situācija nav tikai pēdējā laika attīstības rezultāts. To lielā mērā veidojuši demogrāfiskie procesi, kuri savu ievirzi guvuši jau agrākajos periodos. Ar to, protams, nav domāts «uzvelt atbildību» par pašreizējo demogrāfisko situāciju iepriekšējām paaudzēm, taču, analizējot pašreizējo situāciju un domājot, kā to uzlabot, jānoskaidro, kādu vēsturisku un citu apstākļu rezultātā tā ir izveidojusies. Retrospektīvais skatījums ir nepieciešams perspektīvā skatījuma elements.

Mūsdienu demogrāfisko parādību un procesu attīstības tendēču sakritība ar iepriekšējo sabiedriski ekonomisko formāciju tendencēm Latvijā, to pārmantotība, ir tikai šķietama, formāla, jo to saturs, būtība ir radikāli atšķirīgs. Demogrāfiskie procesi norit attiecīgajos sociālekonomiskajos apstākļos, uz attiecīgas sociālekonomiskas bāzes, un pēc savas būtības tie ir sociāli. Tie mainās atkarībā no sabiedriski ekonomiskā ražošanas veida attīstības un paši savukārt ietekmē tā attīstību. Iedzīvotāji ir sabiedriskās ražošanas pamats un subjekts. Tāpēc arī viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir noteikt demogrāfiskā faktora lomu visas sabiedrības attīstībā.

Galvenie demogrāfiskā stāvokļa noteicēji rādītāji pēdējos 10—15 gados ir lielā mērā stabilizējušies. Pētniekiem jānoskaidro, kā pašreizējie sociālekonomiskie apstākļi ietekmē demogrāfisko situāciju un demogrāfiskos procesus, jāatklāj demogrāfiskās situācijas uzlabošanas virzieni.

2. IEDZĪVOTĀJU SKAITA DINAMIKAS OPTIMIZĀCIJA

Iedzīvotāju skaita nozīme sabiedrības sociālekonomiskajā attīstībā ir viens no svarīgākajiem jautājumiem demogrāfijas zinātnē. Teorija pierāda un prakse apstiprina, ka iedzīvotāju skaita pārmaiņas attiecīgi ietekmē sabiedrības attīstību, to paātrinot vai kavējot, taču pašas par sevi tās nenosaka sabiedrības attīstības tempus. Sakarā ar iedzīvotāju skaita jeb demogrāfiskā faktora ietekmi uz sabiedrības attīstību šim faktoram nav tikai teorētiska, bet arī liela praktiska nozīme.

Septiņdesmito gadu pirmajā pusē attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs, it īpaši ASV, popularitāti ieguvusi tā saucamā stacionārās populācijas (ilgstoši nemainīgs iedzīvotāju skaits un sa-

stāvs) koncepcija,⁴ kuras autori uzskata, ka visām attīstītākajām valstīm agrāk vai vēlāk būs jāstabilizē savs iedzīvotāju skaits un sastāvs. Saskaņā ar šo teoriju, piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs, lai tur saglabātu esošo dzīves standartu un veidu, tuvākajos gadu desmitos ir jābūt «iedzīvotāju nulles pieaugumam».

Mūsu valstī pēdējos gados no demogrāfiskajām teorijām izplatītākā ir demogrāfiskā optimuma teorija, kuras pamatus izstrādājis A. Bojarskis⁵ un tālāk attīstījuši A. Kvaša, A. Višņevskis u. c. No šīs teorijas viedokļa par optimālu var uzskatīt tādu iedzīvotāju skaita un sastāva attīstību, kas konkrētā vēsturiskā situācijā nodrošina maksimālus tautas dzīves līmeņa pieauguma tempus, ja racionāli izmanto darbaspēka resursus un vienlaicīgi apzinīgi regulē dzimstību. Demogrāfiskā optimuma teorijas pamatā ir ekonomisko un demogrāfisko faktoru savstarpējā saistība.

Mūsu valstī iedzīvotāju skaita pieauguma optimizācijas pamatā nevar būt iedzīvotāju skaita pieauguma apturēšana, ko proponē stacionārās populācijas koncepcijas autori, bet vienīgi tautas dzīves līmeņa nemitīga paaugstināšana.

B. Urlāniss aprēķinājis, ka vienkāršai paaudžu nomaiņai mūsu valstī ir vajadzīgs, lai katrā auglīgā laulībā vidēji būtu 2,65 bērni, uz katru laulāto pāri vispār — 2,34 bērni, katrai sievietei — 2,1 bērns.⁶ Tātad paaudžu nomaiņa var tikt nodrošināta, ja ģimenēs būs 2—3 bērni.

3. IEDZIVOTĀJU SASTĀVA UZLABOŠANA

Svarīgs rādītājs ir iedzīvotāju sastāvs pēc demogrāfiskajām un sociālekonomiskajām pazīmēm — dzimuma, vecuma, sociālās piederības, izglītības u. c. Viens no visnozīmīgākajiem iedzīvotāju sastāva raksturotājiem ir iedzīvotāju vecums. Tieši šī pazīme ir izšķirošā, lai raksturotu cilvēku kā ražotāju un patērētāju. Zināmā vecumā cilvēks ir tikai patērētājs, noteiktā vecumā viņš ieskaitāms ražotāju un patērētāju kategorijā. Pārējām sastāva pazīmēm šajā ziņā nav tik būtiska nozīme. Vecuma raksturojums demogrāfiskā un tautsaimnieciskā ziņā ir svarīgāks nekā, piemēram, dzimums, izglītība, sociālā piederība u. c.

Iedzīvotāju vecuma sastāva raksturošanai visus iedzīvotājus sadala noteiktās, raksturīgās vecuma grupās. Visbiežāk izveido trīs vecuma grupas: bērni un jaunieši, vidējā vecumā un vecāko gadagājumu cilvēki. Padomju Savienībā klasifikācijās visbiežāk lieto dalījumu, kurš raksturo iedzīvotāju attiecības pret ražošanu: vecums pirms darbaspēju sasniegšanas (no 0 līdz 15 gadiem);

⁴ Курс демографии. Под ред. А. Я. Боярского. М., «Статистика», 1974, с. 121—138.

⁵ Боярский А. Я. Население и методы его изучения. М., «Статистика», 1975, с. 28—42.

⁶ Урланис В. У. Проблемы динамики населения СССР. М., «Наука», 1974, с. 288.

darbaspējīgo vecums (vīriešiem no 16 līdz 59 gadiem, sievietēm no 16 līdz 54 gadiem) un pensijas vecums (60 un vairāk gadu vīriešiem, 55 un vairāk gadu sievietēm).

Viena no raksturīgākajām mūsdienu parādībām ir tā, ka pasaulē kopumā un vairumā valstu iedzīvotāju sastāvs noveco, t. i., visu iedzīvotāju vidū arvien vairāk samazinās bērnu un jauniešu, bet pieaug vecāko grupu īpatsvars.

Latvijā salīdzinājumā ar citām padomju republikām ir vismazākais jaunākās vecuma grupas un vislielākais vecākās iedzīvotāju grupas īpatsvars.

Latvijas PSR 1970. gadā 23,0% no visiem iedzīvotājiem bija jaunāki par darbaspējīgo vecumu un 20,7% vecāki par darbaspējīgo vecumu. Valstī vidēji šo iedzīvotāju grupu relatīvais lielums bija 30,9% un 15,0%, Igaunijas PSR 23,5 un 20,1, Lietuvas PSR — 28,6 un 17,6, Krievijas PFSR — 28,5 un 15,3, bet Turkmēnijas PSR — 46,9 un 9,1, Tadžikijas PSR — 48,6 un 9,1 un Azerbaidžānas PSR — 46,2 un 9,9%.⁷

Zināma iedzīvotāju sastāva novecošanās notiek valstī kopumā, jo palielinās vecāko gadagājumu cilvēku īpatsvars. Taču atsevišķās valsts daļās šis process nav vienvirziens. Vidusāzijas republikās, Kazahijā un Azerbaidžānā jaunākās grupas īpatsvars no 1959. līdz 1970. gadam palielinājies, bet vecākās — samazinājies. Bērnu un jauniešu īpatsvars ir palielinājies arī valstī kopumā, tai skaitā Lietuvā, Igaunijā, Moldāvijā un sevišķi Kazahijā un Armēnijā. Tas jāsaista ar dzimstības palielināšanos, sevišķi Vidusāzijas republikās un Azerbaidžānā.

No 1959. līdz 1970. gadam Latvijā salīdzinājumā ar citām republikām visvairāk samazinājies bērnu un jauniešu grupas un visvairāk pieaudzis vecākās grupas īpatsvars. Tātad iedzīvotāju sastāva novecošanās process Latvijas PSR norisinās straujāk nekā citās republikās. Par to liecina tā sauktais novecošanās koeficients, t. i., 60-gadīgo un vecāko iedzīvotāju īpatsvars, kas izteikts procentos. 1959. gadā visaugstākais novecošanās koeficients bija Igaunijas PSR — 15,1 un Latvijas PSR — 15,0, turpretim vidēji PSRS tas bija 9,4. 1970. gadā Latvijas PSR tas bija 17,4, t. i., augstāks nekā jebkurā citā republikā, Igaunijas PSR — 16,8 un vidēji PSRS — 11,8.⁸

Latvijas iedzīvotāju sastāvs strauji novecoja abu pasaules karu rezultātā. Pēdējos gados novecošanās procesam pēc būtības bija tikai viens cēlonis — dzimstības samazināšanās. Tā kā republikā dzimstība sevišķi samazinājās 60. gados, 1970. gada tautas skaitīšanā tika konstatēts, ka kopš 1959. gada bērnu un jauniešu grupas īpatsvars krities par 1,4 procentu punktiem, bet vecākas grupas īpatsvars audzis par 2,4 procentu punktiem.⁹

⁷ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 2. М., «Статистика», 1972, с. 12—75.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat.

Iedzīvotāju sastāva novecošanās procesam ir ne tikai demogrāfiskas, bet arī sociālas un ekonomiskas sekas. Bērnu un jauniešu skaita un īpatsvara samazināšanās dēļ mainās šīs vecuma grupas patēriņa apjoms un sastāvs. Patēriņa jēdziens aptver gan pārtikas un rūpniecības preces, gan skolas un pirmsskolas iestādes, gan veselības aizsardzības iestādes un visdažādākos pakalpojumu veidus. Palielinoties pensijas vecuma cilvēku skaitam un īpatsvaram, palielinās pieprasījums pēc veciem cilvēkiem nepieciešamām precēm, straujāk jāaug pakalpojumiem, kuru uzdevums ir apmierināt vecu un arī vientuļu cilvēku prasības. Tātad, iedzīvotāju sastāvam novecojot, mazāk pieaug vajadzība pēc skolām, pionieru nometnēm utt. nekā pēc slimnīcām, sanatorijām un veco ļaužu pansionātiem.

Galvenais un reāli vienīgais ceļš, kā palēnināt novecošanās procesu, ir dzimstības paaugstināšana.

4. PASĀKUMI DZIMSTĪBAS LĪMEŅA PAAUGSTINĀSANAI

Dzimstība kā visu svarīgāko demogrāfisko norišu pamats prasa sevišķu uzmanību, no tās palielināšanās lielā mērā ir atkarīga demogrāfiskās situācijas uzlabošanās kopumā.

Konkrēti pasākumi dzimstības paaugstināšanai ieteikti «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā». Realizējot šo plašo programmu, iespējams izstrādāt tādu demogrāfisko politiku, kura aktivizētu demogrāfisko procesu attīstību, to starpā arī dzimstību tautas saimniecībai un visai sabiedrībai vēlamos apjomos.

Dzimstības līmenis Latvijas PSR pēc 1960. gada jāuzskata par tādu, kas neatbilst normālas iedzīvotāju atražošanās gaitai. Kopš šī laika republikā ik gadus dzimst absolūti mazāks bērnu skaits nekā pirms tam, kaut gan iedzīvotāju skaits ir palielinājies. Lai nākotnē nodrošinātu iedzīvotāju atražošanu, dzimstība ir jāpaaugstina, taču nav īstas vienprātības, kā to panākt.

60. gadu otrajā pusē republikā izdarīta aptauja, kurai vajadzēja noskaidrot, kāpēc ģimenēs strauji samazinās bērnu skaits un kā to palielināt.

Līdzīgi pētījumi veikti arī citur, piemēram, Maskavā, Ļeņingradā un Kijevā, kur dzimstības līmenis ir zemāks nekā vidēji Latvijā un Igaunijā, kā arī Armēnijā un Azerbaidžānā, kur šis līmenis ir krietni augstāks nekā pie mums. Pēdējos desmit gados valstī veikts ap 20 plaša apmēra pētījumu par dzimstības jautājumiem.¹⁰ Ir apkopota šo pētījumu pieredze, izdarīti secinājumi, noskaidrots, kādi apstākļi veicina vai kavē dzimstību.

Demogrāfi konstatējuši, ka dzimstības līmenis visvairāk ir atkarīgs no divām svarīgākajām faktoru grupām — no iedzīvotāju demogrāfiskā sastāva un no sociālekonomiskajiem apstākļiem.

¹⁰ Белова В. А. Число детей в семье. М., «Статистика», 1975, с. 44—48.

Demogrāfisko faktoru ietekmi uz dzimstību veido iedzīvotāju skaits dažādās vecuma grupās, dzimumu skaitliskās attiecības, laulībā sastāvošo reproduktīvā vecuma cilvēku skaits un īpatsvars. Dzimstību tāpat ietekmē dažādi sociālekonomiskie apstākļi: sieviešu nodarbinātība sabiedriskajā ražošanā, materiālās labklājības līmenis, dzīvokļu apstākļi, izglītības līmenis u. c.

Pētījot demogrāfisko faktoru ietekmi uz dzimstību, jākonstatē, ka dzimstība ir augstāka tad, ja visu iedzīvotāju skaitā lielāks īpatsvars ir laulībā sastāvošām reproduktīvā vecuma (16—49 gadu) sievietēm, sevišķi 20—30 gadu vecām sievietēm, kuras nodrošina aptuveni $\frac{2}{3}$ no visiem republikā dzimušajiem bērniem.

Tātad, jo relatīvi vairāk laulībā sastāvēs sieviešu reproduktīvā vecuma pirmajā pusē (16—30 gadu), jo lielāks var būt dzimušo skaits. Reproductīvā vecuma jaunāko gadu sieviešu skaits mainās atkarībā no dzimstības līmeņa iepriekšējos periodos (iepriekšējā paaudzē), no skaitliskajām proporcijām starp vīriešiem un sievietēm reproduktīvajā vecumā un no laulībā stāšanās vecuma un laulības stabilitātes.

Latvijā pēc 1960. gada izlīdzinājās dzimumu skaitliskās attiecības, palielinājās vidējo vecuma grupu īpatsvars, pieauga laulībā sastāvošo skaits, notika arī citas pozitīvas pārmaiņas. Taču dzimstības straujo samazināšanos 60. gadu pirmajā pusē un tās zemo līmeni visu pēdējo 15 gadu laikā šie faktori būtiski neietekmēja. Tātad dzimstības līmeņa samazināšanos 60. gadu sākumā un saglabāšanos zemā līmenī nevar izskaidrot ar iedzīvotāju sastāva demogrāfiskajām pārmaiņām. Tiem bija pat jāveicina dzimstības paaugstināšanās. Tāpēc dzimstības līmeņa pārmaiņas un tā relatīvā stabilitāte pēdējos gados ir jāizskaidro galvenokārt ar sociālekonomiskajiem apstākļiem un to pārmaiņām.

Sociālekonomiskie apstākļi nosaka patēriņa līmeni un struktūru, kā arī cilvēku vajadzību apmierināšanas pakāpi. Pieaugot iedzīvotāju materiālajai labklājībai un kultūras līmenim, palielinās pieprasījums kā pēc materiālajām, tā arī pēc garīgajām vērtībām. Turklāt cilvēkiem rodas vajadzības (objektīvas, ne iedomātas) pēc tādām materiālām un garīgām vērtībām, kādu viņiem agrāk nav bijis. Šīs vajadzības aptver pārtiku, apģērbu, kultūras un sadzīves priekšmetus, ceļojumus, aktīvo fizikultūru, mākslas baudījumu (koncerti, muzeji, izrādes, mākslas priekšmetu iegāde u. c.), sporta sarīkojumu apmeklēšanu u. tml. Nekad agrāk šīs vajadzības nav bijušas tik sazarotas un izpaudušas tik intensīvi. Taču tam visam vajag līdzekļu un brīva laika. Arī bērni ģimenē prasa kā vienu, tā otru.

Samazināt plaisu starp prasībām un iespējām tās apmierināt var, vai nu paaugstinot ienākumus un palielinot brīvo laiku, vai arī samazinot daļu no vajadzībām. Paaugstināt ienākumus līdz tādām līmenim, kas atļautu apmierināt visas vajadzības, ne katrreiz ir iespējams. Tāpēc prasības var vieglāk apmierināt, samazinot daļu izdevumu. Bērni ģimenes budžetā prasa prāvus līdzekļus

un daudz laika. Tāpēc arī vajadzību pēc bērniem daudzas ģimenes cenšas apmierināt minimālos apmēros vai pat vispār atsakās no pēcnācējiem.

Var iebilst, ka vajadzības kā tādas pastāvējušas arī agrāk, iepriekšējās paaudzēs. Taču nav jāaizmirst, ka toreiz tās masveidā vēl nebija tik attīstītas, nebija arī tik daudz «kārdinājumu» — visdažādāko sadzīves priekšmetu, televizoru, automašīnu, vasarnīcu, ceļošanas iespēju u. tml. Protams, arī agrākajās paaudzēs pastāvēja daļa no šīm vajadzībām, bet toreiz tās bija zināmu privilēģētu šķiru «monopols», tās nebija ieguvušas tādu masveidību, kāda tām ir mūsdienās. Tāpēc jākonstatē, ka vajadzības sāk ietekmēt demogrāfiskos procesus vispār un dzimstību jo sevišķi tikai tad, kad tās sasniegušas zināmu, pietiekami augstu attīstības pakāpi.

Dzimstības stimulācijas pasākumi var būt dažādi. Tos var veikt visas valsts mērogā, atsevišķā teritorijā — republikā, apgabalā — vai pat atsevišķā saimniecībā, uzņēmumā u. tml. Šādos pasākumos realizējas valsts demogrāfiskā politika, kuras mērķis ir regulēt demogrāfiskos procesus visas sabiedrības un atsevišķu tās locekļu interesēs.

Viens no pasākumiem dzimstības palielināšanai Padomju Savienībā ir atvieglojumi un piemaksas, ko ģimenes saņem no sabiedriskajiem fondiem. Aprēķini rāda, ka mūsdienās vidēji valstī bērna audzināšana līdz 7 gadu vecumam izmaksā ap 70 rubļu mēnesī.¹¹ Lielu daļu šīs summas sedz ģimene. Vēl dārgāk izmaksā bērnu un jauniešu audzināšana vēlākajos gados. Tātad, ja ģimenē ir vairāki bērni, vecāku izdevumi ir prāvi.

Valsts palīdzība vecākiem bērnu audzināšanā izpaužas apmaksātā pirmsdzemdību un pēcdzemdību atvaļinājumā, nodokļu samazināšanā, bezmaksas izglītībā un medicīniskajā palīdzībā, bezmaksas brokastīs skolas pirmajās klasēs, nelielajā maksā par bērnu uzturēšanos mazbērnu novietnēs un bērnudārzos, palētinātajās bērnu un skolēnu apģērbu, apavu cenās utt. Valsts maksā pabalstus par katru bērnu vecumā līdz 8 gadiem tām ģimenēm, kuru kopējie vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 50 rubļus mēnesī.

Visi šie pasākumi atvieglo bērnu audzināšanu ģimenē, taču, kā rāda zema dzimstības līmenis, tie prasa tālāku attīstību. Atvieglojumu un pabalstu sistēma vēl jāpilnveido, lai tā veicinātu bērnu skaita palielināšanos ģimenēs atbilstoši visas sabiedrības interesēm.

Mūsdienās, kad visās ģimenēs, kurām vien bērni var būt, praktiski ir pa vienai atvasei, jāstimulē galvenokārt otrā un trešā bērna dzimšana. Divu triju bērnu sistēma visām auglīgajām ģimenēm ir optimāla gan no demogrāfiskā, gan ekonomiskā viedokļa.

¹¹ К в а ш а А. Я. Проблемы экономико-демографического развития СССР. М., «Статистика», 1974, с. 154.

Par divu triju bērnu ģimeņu stimulatoru var kļūt piemaksa par bērniem. Piemaksai visvairāk jāveicina tieši otro un trešo bērnu dzimšana, pie tam trešo vairāk nekā otro. Tāda piemaksu sistēma sekmētu dzimstības kāpumu. Piemaksas lielumu ir lietderīgi noteikt kā zināmu procentu no vidējās darba algas. To nosakot, jāņem vērā valsts budžeta iespējas. Tomēr jāzina, ka pārāk maza piemaksa, kas nesedz pietiekami lielu daļu no bērna uzturēšanas izdevumiem, nebūs iedarbīgs dzimstību stimuletājs faktors.

Dzimstības stimulācija ir aktuāla vairākās citās sociālistiskajās valstīs, kurās, tāpat kā dažās PSRS republikās, ir zems dzimstības līmenis.

Cits svarīgs dzimstību stimuletājs faktors ir dzīvokļu apstākļi. Republikas precēto sieviešu aptaujā noskaidrojās, ka dzīvokļu apstākļu uzlabošanu pilsētās uzskata par vienu no galvenajiem dzimstību veicinošajiem pasākumiem. Šī vēlēšanās ir pamatota, jo dzīvokļu apstākļi republikā ne vienmēr apmierina ģimeņu vajadzības. Piešķirot ģimenei dzīvokli, parasti ņem vērā tās pašreizējo locekļu skaitu. Ģimenes lielumam pieaugot, dzīvokļu apstākļi kļūst par šauru, jo dzīvokļa platību pēc bērna piedzimšanas parasti nepalielina. Tāpēc arī dzīvokļu apstākļi ir pastāvīgs faktors, kas stipri ietekmē dzimstību.

Risinot dzīvokļu celtniecības problēmu, jādomā par to, lai dzīvoklis veicinātu optimāla lieluma ģimenes veidošanos.

Pēdējos gados republikas celtniecības organizācijas nodod lietošanā galvenokārt vienistabas vai divistabu dzīvokļus ($\frac{2}{3}$ no visiem jaunuzceltajiem dzīvokļiem), mazāk trīsistabu un vairākistabu dzīvokļus. Tā kā lielā pārsvarā ir mājas ar mazgabarīta divistabu dzīvokļiem ($\frac{1}{2}$ no visiem valsts un kooperatīvajiem namiem), tad, kā prakse rāda, ģimenes šādos dzīvokļos lielākoties orientējas uz vienu bērnu. Ja ģimenē piedzimst divi bērni, īpaši dažādu dzimumu, tad, viņiem pieaugot, dzīvoklis pārvēršas par kaut ko līdzīgu kopmitnei ar sieviešu un vīriešu istabām. Tātad, risinot jautājumu par 2—3 bērnu ģimeni, vairāk jāorientējas uz trīsistabu un četrīstabu dzīvokļiem, nekā tas līdz šim darīts.

Tagad Rīgā un citās lielākajās republikas pilsētās vēl samērā daudz ģimeņu dzīvo komunālajos dzīvokļos. Arī tādi dzīvokļu apstākļi neveicina dzimstību.

Sadzīves apstākļus var uzlabot, arī radot labākas iespējas dzīvokļus apmainīt. Nav grūti saprast, ka dažādos dzīves posmos cilvēkiem ir dažādas prasības pret savu mītni: reizēm ir vajadzība to nevis palielināt, bet gan samazināt. Pareiza dzīvokļu apmaiņas organizācija dos iespēju daudz labāk izmantot valsts dzīvojamās platības fondu.

Arī mūsu republikā dzīvokļu apstākļu uzlabošanai ir jākļūst par vienu no dzimstības palielināšanas svarīgākajiem faktoriem.

Dzimstību veicinošs apstākļis ir arī bērnu iestāžu skaita un tajos esošo vietu skaita palielināšana. Lai gan vietu skaits pirms-

skolas bērnu iestādēs ir nepārtraukti audzis — 1975. gadā tas salīdzinājumā ar 1960. gadu bija palielinājies trīssarpus reizes —, to vēl arvien trūkst. Daļa republikas pirmsskolas vecuma bērnu neapmeklē pirmsskolas vecuma iestādes to nepietiekamā skaita dēļ gan pilsētās, gan — un vēl vairāk — laukos. 1975. gadā 232 republikas padomju saimniecībās bija tikai 153 bērnudārzi. Vēl sliktāks stāvoklis ir kolhozos: no 474 kolhoziem tikai 16 ir ierīkojuši bērnu pirmsskolas audzināšanas iestādes.¹²

Bērnu novietņu un bērnudārzu trūkums ne tikai kavē dzimstības palielināšanos, bet arī neļauj sievietēm, kuras to vēlas, iesaistīties sabiedriskajā ražošanā. Aptaugas rāda, ka daļa sieviešu darbaspējīgajā vecumā spiestas palikt mājās bērnu iestāžu (vai vietu tajās) trūkuma dēļ.

Kā pilsētās, tā laukos jādara viss iespējamais, lai bērnu iestādes no dzimstības ierobežotāja faktora kļūtu par tās stimulētāju, jo, kā zināms, bērna uzturēšanās novietnē vai bērnudārzā vecākiem ir materiāli izdevīga un atvieglo bērna audzināšanas funkcijas. Mūsu dienās, kad visas sievietes mātes strādā (vai vēlas strādāt) sabiedriskajā ražošanā, pirmsskolas vecuma bērnu iestādēm ir jābūt sadalītām pēc teritoriālā principa (dzīves vai arī darba vietas tuvumā) un tikpat plaši pieejamām kā vispārizglītojošās skolas.

Desmitajā piecgadē tālāk tiek paplašināta pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu celtniecība. Valstī kopumā šajā piecgadē uzcels mazbērnu novietnes un bērnudārzus 2,5—2,8 milj. bērnu. Partijas XXV kongresā apstiprinātajos «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā» uzdots īpašu uzmanību pievērst bērnu iestāžu darba uzlabošanai.

Dzimstību var stimulēt, arī radot jaunajai mātei iespējas atrasties pie bērna tā pirmajos dzīvības gados. Mūsu valstī saskaņā ar likumā noteikto kārtību mātei ir atļauts nestrādāt pirmo gadu pēc bērna piedzimšanas, t. i., pēc dekrēta atvaļinājuma izbeigšanās, saņemot neapmaksātu atvaļinājumu ar saglabātu darba stāžu un darba vietu. Taču līdz ar to jaunajai mātei desmit mēneši jāiztiek bez darba algas, bet, kā zināms, tieši pirmajā laikā pēc bērna piedzimšanas rodas lieli izdevumi.

Saskaņā ar Partijas XXV kongresa apstiprinātajiem «Pamatvirzieniem» desmitajā piecgadē strādājošām sievietēm mātēm tiks nodrošināts daļēji apmaksāts atvaļinājums bērna kopšanai līdz viņa viena gada vecuma sasniegšanai. Tā ir ļoti jūtama sabiedrības palīdzība ģimenēm bērnu audzināšanā. Saprotais, daļēji apmaksāts atvaļinājums līdz bērna viena gada vecumam nav šī jautājuma pilnīgs atrisinājums. Pieaugot sabiedriskajiem fondiem, radīsies iespēja to tālāk pilnveidot. Šajā ziņā zināma pieredze ir citās sociālistiskajās valstīs.

¹² «Padomju Latvijas Sieviete», 1975, 3. nr., 8. lpp.

Aplūkotie pasākumi dzimstības stimulācijai tā vai citādi materiāli atvieglo ģimenēm bērnu audzināšanu vai kompensē izdevumus, kas rodas sakarā ar bērnu uzturēšanu un audzināšanu. Ja šos pasākumus vēl pilnveidos, ģimenes ar vairākiem bērniem materiālā un finansiālā ziņā būs labākā stāvoklī nekā pašlaik. Taču tā ir jautājuma tikai viena — materiāli finansiālā — puse. Paliek otra — brīvais laiks, kura bērnu mātēm ir daudz mazāk nekā bezbērnu sievietēm.

Ja agrāk, piemēram, iepriekšējā paaudzē sievietēm bērnu audzināšana un mājsaimniecība bieži vien bija galvenā nodarbošanās, viņas daudz neraizējās par laiku, ko prasīja bērnu audzināšana. Mūsdienų strādājošās sievietes augstāk vērtē savu brīvo laiku, jo viņām tā ir mazāk, nekā agrāk bija nestrādājošajām sievietēm, un viņas savu brīvo laiku var izmantot daudz saturīgāk nekā iepriekšējo paaudžu sievietes. Tā kā straujā kultūras un tehnikas attīstība dod iespēju pilnvērtīgi un daudzveidīgi pavadīt brīvo laiku, nav jābrīnās, ka izglītotas sievietes to vērtē sevišķi augstu.

Lai atvieglotu bērnu audzināšanu ģimenē un vairotu vecāku brīvo laiku, desmitajā piecgadē saskaņā ar sociālās attīstības programmu paredzēts vēl uzlabot strādājošo sieviešu darba un sadzīves apstākļus. Šai sakarā viens no priekšlikumiem ir radīt apstākļus sievietēm mazu bērnu mātēm, lai viņas piedalītos ražošanā saīsinātu darba laiku. PSKP XXV kongresā pieņemtajos «Pamatvirzienos 1976.—1980. gadā» ir noteikts, ka sievietēm, kam ir bērni, tiks radītas plašākas iespējas strādāt nepilnu darba dienu vai nepilnu darba nedēļu, kā arī vairāk tiks atļauts strādāt mājās.

Risinot jautājumu par sievietes stāvokļa atvieglināšanu ražošanā, to nedrīkst aplūkot tikai no šodienas viedokļa. Uzņēmumos darbaspēks ir vajadzīgs ne tikai tagad, tas būs vajadzīgs arī nākotnē. Neradot apstākļus, lai sievietes varētu sekmīgi savienot abas funkcijas — būt derīgas sabiedrībai kā darbinieces un bērniem kā mātes, nevar gaidīt, ka demogrāfiskajos procesos stāvoklis būtiski uzlabosies.

Līdz ar darba ražīguma pieaugumu un ražošanas efektivitātes palielināšanos mūsu sabiedrībā radīsies arvien vairāk iespēju sievietēm mazu bērnu mātēm strādāt ražošanā saīsinātu darba laiku un par to saņemt lielāko daļu darba algas. Aprēķini rāda, ka pašlaik no visā republikā nodarbinātā darbaspēka apmēram 6% ir strādājošās sievietes ar bērniem līdz 7 gadu vecumam.

Ārpusdarba laika izmantošanas analīze rāda, ka sievietes mātes daudz laika patērē produktu iegādei, mājas solim un ģimenes aprūpēšanai. Atkarībā no ģimenes lieluma, apkalpojošo organizāciju attīstības līmeņa (pilsēta, lauki), dzīvokļa labiekārtojuma un mājās esošo mehānismu daudzuma šī «otrā darbadiena» sievietei mātei ilgst 3—5 stundas. Līdz šim tā ir noticis, ka, nesagaidot palīdzību no vīra un dažādo uzņēmumu un organizāciju puses, sievietes ir savu mājās strādājamo laiku saīsinājušas, samazinot

bērnu skaitu ģimenē. Tāds atrisinājums dod atvieglinājumu no atsevišķas ģimenes, bet ne no visas sabiedrības viedokļa, tādas tas nav optimāls.

Nepietiekami augstais pakalpojumu līmenis, kas visvairāk neērtību sagādā tieši sievietēm mātēm, arī ir viens no dzimstības samazināšanās cēloņiem. Visvairāk no vajadzīgo pakalpojumu trūkuma cieš iedzīvotāji lielajās pilsētās, kaut gan tieši tur ir visvairāk sadzīves pakalpojumu iestāžu. Tomēr daudz laika aiziet, pārvarot lielos attālumus no mājām uz darbu un atpakaļ, līdz veikaliem, veļas pieņemšanas un ķīmiskās tīrīšanas punktiem, remonta darbnīcām, ateljē utt. Prāvu dienas daļu pilsētnieki pavadā rindās veikalos, sadzīves pakalpojumu vietās, pie teātru, filharmoniju, kino, sporta stadionu kasēm u. tml. Tas viss atrauj sievietes no mājas uz daudzām stundām.

Zināmas pārmaiņas šajā sakarībā var gaidīt jau desmitajā piecgadē, kad paredzēts atvieglot mājas darbus, palielinot pakalpojumu apjomu. Tiks radīti tādi apstākļi, lai mājsaimniecība aizņemtu mazāk laika: paplašinās sadzīves pakalpojumus, sabiedrisko ēdināšanu, pusfabrikātu un kulinārijas izstrādājumu ražošanu un pārdošanu iedzīvotājiem.

Lai panāktu saskaņu starp sabiedrības un ģimenes vajadzībām pēc bērniem, nepieciešams, lai demogrāfiskā politika paredzētu un realizētu pasākumu kompleksus, kuru uzdevums ir atvieglot sievietes mātes stāvokli. Kāds atsevišķs no apskatītajiem ekōnomiskajiem vai morālajiem pasākumiem, lai arī cik tas būtu radikāls, nevar dot vajadzīgo efektu. Kā rāda citu sociālistisko valstu pieredze, tikai kompleksi ieviešot pasākumus, kuri atvieglo sievietes ekonomisko un morālo stāvokli, iespējams uzlabot demogrāfisko situāciju, padarīt to labvēlīgu sabiedrības attīstības kopējām interesēm.

Tomēr dzimstības jautājumus nevar aplūkot izolēti, neiztīrājot ģimenes problēmas kopumā. Tā kā dzimstība galvenokārt realizējas ģimenēs, tad no precēto skaita, no ģimenes stabilitātes atkarīgs bērnu skaits atsevišķā ģimenē, kopumā republikā un visā valstī.

5. ĢIMEŅU VEIDOSANĀS UN TO STABILITĀTES NODROŠINĀŠANA

Latvijas PSR ģimenēs no demogrāfijas viedokļa vērojamas dažas savdabības salīdzinājumā ar PSRS kopumā un citām savienotajām republikām. Laulībā sastāvošo skaits Latvijas PSR tagad ir absolūti un relatīvi lielāks nekā buržuāziskajā Latvijā. Jaunieši noslēdz laulības agrāk nekā pirmskara periodā: vīrieši pirmo reizi stājas laulībā pēdējos gados vidēji 26 gadu vecumā, agrāk stājās — 31 gada vecumā, sievietes attiecīgi 24 un 27 gadu vecumā. Tomēr arī pašreiz laulībā stāšanās vecums Latvijā ir lielāks nekā vidēji Padomju Savienībā. Tāpēc, lai gan salīdzinājumā ar pirms-

kara periodu tagad laulībā sastāv vairāk cilvēku, tomēr precēto skaits ir relatīvi zemāks nekā valstī vidēji un vairumā citu savienoto republiku. 1970. gadā no 1000 vīriešiem laulībā sastāvēja (sākot ar 16 gadu vecumu) Latvijas PSR 696 vīrieši (1939. gadā — 601), PSRS vidēji — 722, Moldāvijas PSR — 757, Ukrainas PSR — 751, Baltkrievijas PSR — 735 utt. Tai pašā gadā no 1000 sievietēm sastāvēja laulībā Latvijas PSR 557 (1939. gadā — 500), vidēji PSRS — 580, Tadžikijas PSR — 662, Turkmēnijas PSR — 647, Armēnijas PSR — 643 utt.¹³

Latvijas PSR ģimenes problēma sākas jau pirms tās nodibināšanas, pareizāk sakot, ar to, ka daudzi to nevar nodibināt. Pie tam tagad tas nav saistīts ar attiecīga partnera trūkumu. Vecumā līdz 40 gadiem mūsdienās pastāv pareizas skaitliskās proporcijas starp vīriešu un sieviešu skaitu, bet vīrieši, kam pāri par 40, par sieviešu trūkumu sūdzēties nevar: vīriešu ir mazāk nekā sieviešu tai pašā un jaunākās vecuma grupās. Un tomēr daudzi vīrieši gan jaunākajos precību gados, gan vecāki nesastāv laulībā.

Vecumā no 25 līdz 29 gadiem republikā 1970. gadā nesastāvēja laulībā 32% vīriešu, no 30 līdz 34 gadiem — 18%. Vispār 25—50 gadu vecumā laulībā nesastāvēja katrs sestais šī vecuma vīrietis. Lielais neprecēto vīriešu īpatsvars Latvijas PSR labi atklājas, ja to salīdzina ar attiecīgajiem datiem PSRS kopumā. Latvijā relatīvais neprecēto vīriešu īpatsvars 25—50 gadu vecumā ir par 68% lielāks nekā vidēji PSRS. Pie tam, jo vecāka grupa, jo relatīvi vairāk republikā ir neprecētu vīriešu. 25—29 gadu grupā republikas neprecēto vīriešu relatīvais skaits ir pusotras reizes lielāks nekā vidēji valstī, bet 40—49 gadu vecumā Latvijas PSR neprecēto vīriešu īpatsvars ir divkārt lielāks nekā vidēji Padomju Savienībā.

1970. gada tautas skaitīšanā konstatēts, ka salīdzinājumā ar 1959. gadu ģimeņu skaits Latvijā ir pieaudzis par 16%. Tas nozīmē, ka to pieaugums ir straujāks nekā kopējais iedzīvotāju skaita pieaugums šajā periodā (pēdējais — par 13%). Ģimeņu skaita pieaugums apsteidz iedzīvotāju skaita pieaugumu. Tas zināmā mērā ir pozitīvs rādītājs. Tomēr ģimenes lieluma rādītājs nav mainījies: 3,2 kopā dzīvojoši ģimenes locekļi veidoja ģimeni gan 1959, gan arī 1970. gadā.

Mūsu republikā visizplatītākās ir 2 locekļu ģimenes. Tādu republikā ir $\frac{1}{3}$. Tām seko 3 locekļu ģimenes — 31% un 4 locekļu ģimenes — 23%. Vēl vairāk locekļu ir tikai 12% republikas ģimeņu. Visraksturīgākās ģimenes republikā ir laulāts pāris bez bērniem vai ar vienu diviem bērniem. Tādu ģimeņu republikā ir 65%.

Mūsu nelielās ģimenes rada savas problēmas. Jaunā ģimene nevar domāt par 2—3 bērniem, jo vecmāmiņas, būdamas aizņēri-

¹³ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 2. М., «Статистика», 1972, с. 262—268.

tas ražošanas darbā, nepalīdz tos audzināt. Savukārt, vecie cilvēki ar laiku vairs nevar tikt galā vieni paši un, atsvešinājušies no bērniem, vecumdienās paliek bez atbalsta. Kā jaunie, tā vecie meklē palīdzību dažādās iestādēs: pirmie mazbērnu audzināšanas iestādēs, otrie — veco ļaužu pansionātos.

Problēmas rodas ne tikai sakarā ar ģimenes veidošanos, bet arī ar jau izveidoto ģimeņu saglabāšanos. Visā pēckara periodā Latvijas PSR tiek šķirts turpat divreiz vairāk laulību nekā vidēji valstī. Šai ziņā tā pārspēj visas savienotās republikas un valstis pasaulē. Republikā pēdējos gados šķirto laulību skaits sasniedz pusi no gada laikā noslēgto laulību skaita, pie tam lielākajās pilsētās tas ir vēl lielāks. Rīga ir pirmajā vietā starp citām lielākajām pilsētām visā valstī — no 100 noslēgtajām laulībām 1974. gadā izšķirtas tika 55.

Novērtējot līdzšinējās tendences un ģimenes izjukšanas cēloņus, jākonstatē, ka Latvijā ģimeņu problēmas ir sarežģītākas vairāk nekā jebkurā citā PSRS novadā. Pie tam šajā ziņā pozitīvas pārmaiņas nav vērojamas: laulību joprojām nodibina vēlu, relatīvais precēto skaits ir mazāks nekā citās PSRS daļās, ģimenes ir mazas un, galvenais, nestabilas. No 1959. līdz 1970. gadam un arī pēc 1970. gada ģimeņu raksturotāji rādītāji nav uzlabojušies, bet ģimeņu nestabilitāte šajā periodā (uz 1000 iedzīvotājiem) ir divkārt palielinājusies.

Pētījot šķiršanās cēloņus, noskaidrots, ka tie ir gan morālas, gan materiālas, gan fizioloģiskas, gan citādas dabas. Rīgā izveidots ģimenes un seksuālo jautājumu konsultācijas punkts, kur tiek veikts zināms izskaidrošanas darbs, bet jūtami rezultāti ģimenes stabilitātes nostiprināšanā vēl nav sasniegti. Ir jāturpina iesāktais darbs un jāpanāk, lai ģimene kā valsts un sabiedrības pamatšūna veiktu visus tos pienākumus, ko no tās gaida sabiedrība.

6. MIRSTĪBAS SAMAZINĀŠANAS IESPEJAS

Tā kā dzimstība republikā stipri samazinājusies un tāda saglabājas jau ilgu laiku, dabiskais pieaugums lielā mērā ir atkarīgs no tā, cik zemā līmenī izdosies saglabāt mirstību.

Viszemākā mirstība ir PSRS dienvidu republikās. 1975. gadā nevienā no tām nomirušo skaits nepārsniedza 8,0 uz 1000 iedzīvotājiem, piemēram, Armēnijas PSR tas bija 5,5, bet Latvijā 2,2 reizes lielāks — 12,1. Vidēji PSRS 1975. gadā mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem bija 9,3.

Mirstības līmenis Latvijas PSR ir pats augstākais Padomju Savienībā. Vairākās attīstītākās Eiropas valstīs 1975. gadā tas bija augstāks vai līdzīgs: Austrijā — 12,7, Ungārijā — 12,4, VDR — 14,3, VFR — 12,1.¹⁴

¹⁴ Народное хозяйство СССР в 1975 году. М., «Статистика», 1976, с. 159.

Mirstības līmeni ietekmē iedzīvotāju vecuma sastāvs un mirstības intensitāte atsevišķās vecuma grupās.

Vislielākā mirstība parasti ir starp bērniem līdz viena gada vecumam, kā arī vecākā gadagājuma cilvēkiem, sevišķi pēc 60 gadu vecuma. Mirstības līmenis bērniem līdz gada vecumam Latvijā ir pats zemākais valstī, tāpēc arī bērnu mirstība maz ietekmē kopējo mirstības līmeni. Tajā pašā laikā republikā, kā redzējam, ir pats augstākais vecāko cilvēku īpatsvars valstī, tāpēc kopējo mirstības līmeni ietekmē vecākās iedzīvotāju grupas lielais mirušo skaits.

Latvijā viszemākais mirstības līmenis visā tās līdzšinējā vēsturē bija 1964. gadā (9,5 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem). Kopš tā laika mirstības līmenis pēdējos desmit gados sistemātiski paaugstinājies (1975. gadā — 12,1 mirušais uz 1000 iedzīvotājiem). Pašreizējo mirstības līmeņa paaugstināšanās tendenci jāizskaidro galvenokārt ar iedzīvotāju sastāva novecošanās procesiem. Šai novecošanās tendencei pretim darbojas cita, mirstības intensitātes samazināšanās tendence. Taču pēdējos gados tā negūst pārsvaru pār novecošanās gaitu. Tāpēc arī mirstības līmenis ir audzis.

Partijas XXV kongress uzdeva veikt iedzīvotāju plašu veselības aizsardzības programmu. Šai sakarā paredzēts radīt vēl labvēlīgākus apstākļus cilvēka mūža un darbības ilguma pagarināšanai, pastiprināt pētījumus, lai drīzāk varētu atrisināt ļoti svarīgas medicīniskas un bioloģiskas problēmas, kas rodas cīņā ar sirds un asinsvadu, onkoloģiskajām, vīrusu slimībām, arodslimībām un nervu sistēmas slimībām.

Tagad republikas iedzīvotāji mirst galvenokārt ar dažādām sirds un asinsvadu slimībām (60% no visiem mirušajiem), ar ļaundabīgiem audzējiem (ap 15%), iet bojā dažādos nelaimes gadījumos (12% no visiem nāves gadījumiem).

Galveno nāves cēloņu pārmaiņu tendences rāda, ka 10—15 gados sirds un asinsvadu slimību un to izraisīto nāves gadījumu skaits ir palielinājies nedaudz straujāk nekā vidējais mirstības biežums, turpretim ļaundabīgo audzēju izraisīto nāves gadījumu īpatsvars ir pat nedaudz samazinājies. Toties šajā periodā ir audzis nelaimes gadījumos bojā gājušo īpatsvars.

Skaidrs, ka ārstniecības iestāžu uzdevums nav bijis un nebūs nāves gadījumus pilnībā likvidēt, bet gan darīt visu iespējamo, lai cilvēka darbības un dzīvesprieks saglabātos maksimāli ilgi, lai novērstu jaunu cilvēku bojā eju un cilvēkiem vidējos gados atvirzītu nāvi pēc iespējas lielākā vecumā.

Tagad paši izplatītākie ir tie nāves cēloņi, kādi sastopami vecāka gadagājuma cilvēkiem. Ar sirds un asinsvadu slimībām cilvēki parasti mirst pēc 60 gadu vecuma. Tas pats jāsaka par tiem, kas mirst ar ļaundabīgiem audzējiem. 60 gadu veco un vecāko cilvēku mirstība ar ļaundabīgiem audzējiem ir turpat simtkārt lielāka nekā cilvēkiem līdz 30 gadu vecumam un apmē-

ram 6 reizes lielāka nekā vecumā no 40 līdz 50 gadiem. Turpreti no nelaimes gadījumiem visvairāk cieš cilvēki tieši vidējos gados, darbaspējīgajā vecumā.

Viens no izplatītākajiem nelaimes gadījumiem ir transporta traumas. Transporta negadījumu skaita palielināšanās ir saistīta gan ar pašu transporta līdzekļu skaita pieaugumu, gan ar iedzīvotāju nepietiekami uzmanīgu attieksmi pret arvien straujāko satiksmi ielās un uz ceļiem. Cits nelaimes gadījumu veids ir noslikšana. Šajā ziņā viss ir atkarīgs no pašu cilvēku izturēšanās ūdenī. Ir arī ražošanas un cita veida nelaimes gadījumi.

Pie nelaimes gadījumiem jāpieskaita arī tāds «komplekss» nāves cēlonis kā alkohols, kura lietotāji iet bojā gan transporta avārijās, gan ūdeņos, izdara pašnāvības, saindējas. Alkohola dēļ notikušajos negadījumos nomirst gandrīz $\frac{1}{3}$ no visiem 20—50 gadu vecumā mirušajiem vīriešiem.

Nāves cēloņu analīze rāda, ka samazināt mirstību var visās vecuma grupās. Panākumi ir atkarīgi no medicīnas un visas veselības aizsardzības sistēmas attīstības, kā arī no pašu iedzīvotāju attieksmes pret savu veselību un dzīvību.

7. MIGRĀCIJA UN TĀS CĒLOŅI

Mehāniskais iedzīvotāju pieaugums Latvijā kopumā veidojas sakarā ar to, ka tajā no citām republikām uz pastāvīgu dzīvi iebrauc vairāk cilvēku nekā izbrauc.

Iedzīvotāju pārvietošanos jeb migrāciju rada kā ekonomiskie, tā demogrāfiskie faktori kopumā. Lai gan šie faktori ir savstarpēji saistīti, tomēr migrācija pakļaujas vairāk ekonomiskajām nekā demogrāfiskajām likumsakarībām. Taču noteiktos apstākļos zināmā periodā demogrāfiskie faktori var izrādīties noteicošāki migrācijas plūsmu virzībā nekā ekonomiskie.

Migrācijas procesam Latvijas PSR ir nozīme kā iedzīvotāju skaita un darbaspēka resursu palielinātājam, darbaspēka deficīta sedzējam. Migrācijas rezultātā Latvijas PSR ir vairāk palielinājusi savu iedzīvotāju skaitu nekā ar dabisko pieaugumu. No 1951. līdz 1975. gadam dabiskais pieaugums ir palielinājis republikas iedzīvotāju kopskaitu par 245 tūkst. cilvēku. Latvijas PSR tas gadu no gada samazinās. Atsevišķās piecgadēs pēdējos 20 gados mehāniskais pieaugums nav būtiski mainījies: vidēji gadā tas svārstījies no 11,6 tūkst. 1956.—1960. gadā līdz 15,6 tūkst. 1961.—1966. gadā. Arī 70. gadu pirmajā pusē mehāniskais pieaugums absolūtos skaitļos gandrīz sasniedza šo augstāko līmeni¹⁵ un, tikai rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem, izrādījās mazāks. Turpreti kopējā republikas iedzīvotāju skaita pieaugumā migrācijas loma ir pieaugusi sakarā ar dabiskā pieauguma samazināšanos. 1956.—1960.

¹⁵ Латвийская ССР в цифрах в 1975 году. Краткий статистический справочник. Рига, 1976, с. 23.

gadā migrācija deva 46% no kopējā pieauguma, bet 70. gados jau 67,6% no kopējā pieauguma jeb divreiz vairāk nekā dabiskais pieaugums.

Republikā darbaspēka pieauguma temps visā pēckara periodā ir bijis neliels un vietējās darbaspēka rezerves nepietiekamas, lai pilnībā apgādātu ar darbarokām visas tautas saimniecības un kultūras nozares. Ekonomiskās attīstības tempi visumā ir bijuši straujāki nekā iedzīvotāju pieauguma tempi.

PSKP XXV kongresa apstiprinātajos «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā» paredzēts PSRS Eiropas daļā un Urālos rūpniecības apjoma pieaugumu panākt lielākoties ar strādājošo uzņēmumu tehnisko modernizēšanu un rekonstrukciju, bet tādas rūpniecības iestādes, kuras prasa daudz darbaroku, izvietot savienotajās republikās un ekonomiskajos rajonos ar labvēlīgu darbaspēka resursu bilanci. Pēc šo pasākumu realizēšanas tautas saimniecības pieprasījums pēc papildu darbaspēka Latvijas PSR samazināsies. Līdz ar to vājināsies arī šī faktora ietekme uz mehānisko pieaugumu.

Migrācijas pamatā ir personiska vēlēšanās (t. s. individuālā migrācija), tāpēc jāatšķir tie objektīvie cēloņi, kuru dēļ cilvēki pārvietojas, no viņu subjektīvās motivācijas, ar ko viņi pamato šādu pārvietošanos.

Migrācija ir lielā mērā saistīta ar augstāku dzīves līmeni vietās, kur migranti iebrauc, salīdzinājumā ar vietām, no kurienes tie izbrauc. Precīzi definēt dzīves līmeņa jēdzienu gan nav viegli. Turklāt daļa no to veidojošajiem faktoriem laika gaitā stipri mainās, bet daļa, piemēram, ģeogrāfiskie un klimatiskie apstākļi, jāuzskata par relatīvi nemainīgiem. Arī dzīves līmeni veidojošo faktoru nozīmi cilvēki novērtē subjektīvi.

Pētījumi rāda,¹⁶ ka jebkuras republikas vai apgabala migrējošie iedzīvotāji ar savu pārcelšanos uz dzīvi citā vietā cer uzlabot savus dzīves apstākļus, pie tam gandrīz vai katrs domā par kādiem citiem apstākļiem. Tāpēc migrantu skatījumā nav tādu acīm redzamu, dominējošu apstākļu, kurus visi iebraukušie uzskatītu par pārākiem salīdzinājumā ar tām vietām, no kurām tie izbraukuši. Iznēmums šajā ziņā ir Rīga (kopā ar Jūrmalu), kuras pievilksanas spēks joprojām ir liels. Taču mazākā daļa (uz 1000 iebraukušajiem 468) paliek Rīgā un vispār republikā uz pastāvīgu dzīvi. Dzīves līmeni kā atsevišķu faktoru, nesaistot to kopā ar citiem migrāciju veicinošiem procesiem, par nozīmīgu migrācijas cēloni uzskatīt nevar.

Tātad Latvijas iedzīvotāju mehāniskā pieauguma galvenais kompleksais cēlonis ir nepietiekamais darba ražīguma pieaugums republikas tautas saimniecības nozarēs un tā radītais pieprasījums pēc papildu darbaspēka, kā arī mazais iedzīvotāju dabiskais pieaugums.

¹⁶ Pētījumus veicis PSRS CSP Zinātniskās pētniecības institūta Latvijas nodaļas vecākais zinātniskais līdzstrādnieks N. Baranovskis.

8. NODARBINĀTĪBAS DEMOGRĀFISKĀS PROBLEMAS

Cilvēki savas dzīves laikā veic trīs galvenās sociāli ekonomiskās funkcijas — piedalās materiālo un kulturālo vērtību ražošanā, patērē saražoto produkciju un atražo savus pēcnācējus, nākamo paaudzi.

Patērētāji cilvēki ir visā savas dzīves laikā neatkarīgi no vecuma. Toties ražošanas un savu pēcnācēju atražošanas funkciju lielākā daļa (parasti ne visi) cilvēku veic noteiktā, galvenokārt vidējā, vecumā.

Ražošanā parasti piedalās darbaspējīgie pilsoņi savā darbaspējīgajā vecumā. PSRS par darbaspējīgā vecuma sākumu uzskata 16 gadu vecumu, un tas ilgst vīriešiem līdz 60 gadiem, sievietēm — līdz 55 gadiem. Pēc tā sākas pensijas vecums. Atsevišķām nodarbināto kategorijām pensijas vecuma sākums noteikts agrāk. Darbaspējīgi ir visi darbaspējīgajā vecumā esošie iedzīvotāji, izņemot 16—59 (54) gadus vecos ilgstoši slimos (invalidus) un personas, kuras saņem pensiju pirms šī vecuma sasniegšanas.

Darba resursus veido darbaspējīgie iedzīvotāji darbaspējīgajā vecumā un arī ārpus darbaspējīgā vecuma, kuri strādā sabiedriskajā ražošanā. Darbspēka rezerves no tautas saimniecības viedokļa veido darbaspējīgajā vecumā esošie darbaspējīgie iedzīvotāji, kuri nestrādā sabiedriskajā ražošanā un arī nemācās, bet ir nodarbināti tikai mājsaimniecībā, savā personiskajā lauku palīgsaimniecībā vai arī kaut kādu iemeslu dēļ pagaidām nekur nestrādā.

Latvijas PSR 1970. gadā darbaspējīgajā vecumā bija 1 milj. 329 tūkst. cilvēku jeb 56,2% no visiem iedzīvotājiem. Šādu cilvēku skaits un īpatsvars nav nemainīgs: 1959. gadā darbaspējīgo īpatsvars bija 58,2%, bet 1939. gadā — 56,8%.¹⁷ Mainās arī nodarbināto iedzīvotāju skaits un īpatsvars. 1970. gadā no visiem republikas iedzīvotājiem (izņemot mācību iestāžu audzēkņus un tikai mājsaimniecībā un personiskajā lauku palīgsaimniecībā strādājošos) bija nodarbināti 1258 tūkst. jeb 53,5%, 1959. gadā — 51,6%. No visiem darbaspējīgajiem iedzīvotājiem 1970. gadā republikā bija nodarbināti vai mācījās 94%, turpretim 1959. gadā — 83%.¹⁸ Nodarbinātības pakāpe paaugstinājās sakarā ar to, ka daudzi cilvēki, sevišķi sievietes, iesaistījās sabiedriskajā ražošanā. Ja 1959. gadā no visiem darbaspējīgajiem mājsaimniecībā un savā personiskajā lauku palīgsaimniecībā bija nodarbināti 175 tūkst. cilvēku, tad 1970. gadā tādu bija palikuši vairs 49 tūkst.¹⁹

ANO izdevumos un arī mūsu valstī publicētajos materiālos iedzīvotāju nodarbinātības raksturošanai lieto klasifikāciju, kura

¹⁷ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 2. М., «Статистика», 1972, с. 52.

¹⁸ Turpat, 5. sēj., 1973, 150.—151. lpp.

¹⁹ Turpat, 2. sēj., 52. lpp.

visas tautas saimniecības nozares sadala trīs lielās grupās: industriālajā (rūpniecība un celtniecība), lauksaimniecības (lauksaimniecība un mežsaimniecība) un pakalpojumu (kurā iedala visas pārējās tautas saimniecības nozares) sfērā.

Latvijas PSR ir augsts kopējais nodarbinātības līmenis, jo tautas saimniecība te ir vispusīgi attīstīta. Līdz šim tā attīstījās industrializācijas virzienā. Nodarbinātības jomā tas izpaužas tā, ka arvien pieaug rūpniecībā un celtniecībā strādājošo skaits un īpatsvars.

Lai gan tautas saimniecības industrializācija turpinās, rūpniecībā nodarbināto īpatsvars ir pārstājis augt un pēdējos gados pat nedaudz samazinājies. Līdz šim savu augstāko līmeni nodarbinātība rūpniecībā sasniedza 1970. gadā, kad tur strādāja 34,3% no visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem. Tai pašā gadā rūpniecībā un celtniecībā kopā bija nodarbināti 42,0% no visiem tautas saimniecībā strādājošajiem. 70. gadu vidū industriālajā un pakalpojumu nozarē bija apmēram vienāds nodarbināto skaits, bet industriālajā nozarē iezīmējās krītoša nodarbinātības tendence, turpretim pakalpojumu sfērā — augoša tendence.

Latvijas PSR, tāpat kā citās savienotajās republikās, lēnām, bet konsekventi visā pēckara periodā samazinājās lauksaimniecībā nodarbināto skaits un īpatsvars.

Kā zināms, pirmspadomju periodā Latvijā visvairāk nodarbināto bija lauksaimniecībā. Tāds pats stāvoklis saglabājās arī tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara, kaut gan lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars tai laikā samazinājās. Tomēr tikai 60. gadu sākumā rūpniecībā un celtniecībā nodarbināto īpatsvars pirmoreiz pārsniedza lauksaimniecībā (kopā ar mežsaimniecību) nodarbināto skaitu un īpatsvaru.

Industriālajās nozarēs (rūpniecībā un celtniecībā) nodarbināto skaita un īpatsvara pārsvars pār abām pārējām darba pielietojuma sfērām — lauksaimniecību un pakalpojumu sfēru — ilga apmēram gadus 15, līdz 70. gadu vidum. Rūpniecības un celtniecības nozarē nodarbināto pieauguma temps bija straujš, pēc nodarbināto skaita tā ātri apsteidza pārējās nozares. Tomēr rūpniecības pārsvars pār lauksaimniecību un pakalpojumu sfēru nebija ilgs.

Rūpniecībā un celtniecībā strādājošo īpatsvara samazināšanās mūsdienās nebūt neliecina, ka šīs nozares zaudē savu nozīmi tautas saimniecības attīstībā, ka mazinās rūpniecībā nodarbināto darbaļaužu politiskā un tautsaimnieciskā loma.

Nodarbinātības pieaugums pakalpojumu sfērā PSRS kopumā un arī mūsu republikā vērojams visā sociālisma celtniecības periodā. Tas ir saistīts ar darba ražīguma paaugstināšanos materiālās ražošanas nozarēs, jo radās iespēja daļu iedzīvotāju iesaistīt darbā apkalpojošā sfērā.

Pašlaik Latvijā pakalpojumu sfērā ir nodarbināti gandrīz tikpat daudz cilvēku kā rūpniecībā un celtniecībā kopā un apmēram

divkārt vairāk nekā lauksaimniecībā. Pakalpojumu sfērā nodarbināto skaita arvien straujākajam pieaugumam ir neatgriezenisks raksturs.

Arī citās attīstītās valstīs pēckara periodā pakalpojumu sfērā iesaistās arvien vairāk strādājošo. Dažās valstīs — ASV, Kanādā, Austrālijā, Jaunzēlandē, Anglijā, Beļģijā, Nīderlandē un citās — pakalpojumu sfēra ir ne tikai lielākā pēc nodarbināto skaita, bet tajā ir nodarbināts pat vairāk cilvēku nekā industriālajā un lauksaimniecības nozarē kopā. ASV jau 70. gadu sākumā pakalpojumu sfērā strādāja apmēram 60% visu tautas saimniecībā nodarbināto, un tās īpatsvars turpina augt. Kādas tad ir šīs nozares perspektīvas?

Ar lauksaimniecības un rūpniecības precēm var radīt zināmu piesātinātību, bet cilvēku apkalpošanas (šī vārda plašākajā nozīmē) uzlabojumu robežas ir relatīvas. Vēl sarežģītāks ir jautājums par mākslas, kultūras, izglītības, veselības aizsardzības, fizikālās, sporta un līdzīgu cilvēka darbības sfēru attīstības «griestiem». Tādu praktiski nav. Kā nevar apsīkt cilvēces attīstība, tā nevar kaut kādā punktā apstāties izglītība, zinātne, māksla, kultūra, medicīna. Nav paredzams, ka kādreiz izbeigsies pieprasījums pēc šo nozaru «produkcijas», turklāt to pieprasīs arvien jaunā kvalitātē. Tāpēc nemitīgi palielināsies šajās nozarēs nodarbināto daudzums.

Sociālistiskajā sabiedrībā nodarbināto sadalījumu starp tautas saimniecības sfērām un nozarēm nosaka kā cilvēku (un ražošanas) vajadzības pēc tiem vai citiem priekšmetiem, precēm un pakalpojumiem, tā arī iespējas šīs vajadzības realizēt attiecīgajā attīstības pakāpē. Tas nozīmē, ka, no vienas puses, pieprasījums nosaka tautas saimniecībai tās attīstības virzienus, bet, no otras puses, šo pieprasījumu apmierināšana ir atkarīga no visdažādākajiem ekonomiskajiem un politiskajiem apsvērumiem. Nosakot vajadzības pēc precēm un pakalpojumiem, jāņem vērā arī šīs vajadzības un to pieaugums tuvākajā un tālākajā perspektīvā. Tāpēc arī mūsu valstī nodarbinātības jautājumi vispār, kopējais nodarbinātības apjoms, nodarbināto sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm un citi jautājumi prasa vispusīgi ievērot katras republikas un teritorijas konkrētos apstākļus, realizējot optimālu pieprasījuma saskaņošanu ar iespējām to apmierināt.

Laikā starp abām pēdējām tautas skaitīšanām Latvijā kopējais darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaits pieaudzis par 102 tūkst. cilvēku jeb 8,4%, bet darbaspējīgā vecuma nodarbināto cilvēku skaits — par 206 tūkst. jeb 21,7%. Tas rāda, ka tautas saimniecībā šajā laikā sāka strādāt pāri par 100 tūkst. darbaspējīgo cilvēku no republikas iekšējām, līdz tam tautas saimniecībā neizmantotajām rezervēm.

No visa tautas saimniecībā nodarbināto iedzīvotāju pieauguma darbaspējīgajā un ārpusdarbaspējīgajā vecumā 1959.—1970. gadā 63% sastādīja sievietes un 37% vīrieši. Tātad šajā periodā tautas

saimniecībā klātnākušo sieviešu absolūtais un relatīvais skaits ir turpat divreiz lielāks nekā vīriešu skaits.

Sāds process izskaidrojams nevis ar pārmaiņām iedzīvotāju demogrāfiskajā struktūrā, bet galvenokārt ar to, ka tieši šajā periodā notika masveidīga sieviešu pārslēgšanās no mājsaimniecības un personiskās lauku palīgsaimniecības uz darbu sabiedriskajā ražošanā.

Tagad nodarbinātībai Latvijas PSR raksturīgs tas, ka starp tautas saimniecībā strādājošajiem ir liels sieviešu īpatsvars. Tas ir lielāks nekā citās savienotajās republikās, vidēji PSRS un citās valstīs. 1975. gadā starp visiem republikā nodarbinātajiem strādniekiem un kalpotājiem 54% bija sieviešu, vidēji PSRS — 51%. Citās sociālistiskajās un vēl jo vairāk kapitālistiskajās zemēs sieviešu procents strādnieku un kalpotāju vidū ir krietni mazāks.²⁰

Latvijas PSR līdz šim vēl turpinās strādājošo sieviešu īpatsvara pieaugums. 1960. gadā starp strādniekiem un kalpotājiem bija 49% sieviešu, 1970. gadā — 53% un 1975. gadā — 54%. Savukārt sieviešu īpatsvars visu iedzīvotāju un arī darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju vidū samazinās. 1959. gadā sieviešu īpatsvars iedzīvotāju vidū bija 56,1%, darbaspējīgā vecuma grupā — 52,5%, bet 1970. gadā attiecīgi — 54,3 un 51,1% un 1974. gadā — 53,9 un 50,8%.²¹

Tātad republikā bija vērojamas divas pretējas tendences — sieviešu īpatsvars iedzīvotāju skaitā pakāpeniski samazinājās, bet viņu īpatsvars nodarbināto strādnieku un kalpotāju (arī visu nodarbināto) vidū auga. Pēdējos gados ir sasniegts zināms līdzsvars: sieviešu īpatsvars starp darbaspējīgā vecuma iedzīvotājiem un starp nodarbinātajiem iedzīvotājiem (ieskaitot kolhozniekus) ir attiecīgi 50,8 un 50,4%. Taču tas fakts, ka sievietes veido pusi no darbaspējīgā vecuma iedzīvotājiem un nodarbināto kontingenta, neliecina par līdzsvaru starp vīriešu un sieviešu slodzi ražošanā.

Tā kā cilvēku funkcijas neaprobežojas tikai ar līdzdalību ražošanā un patērēšanā, bet ietver arī nākamās paaudzes atražošanu un audzināšanu un tā kā pēdējo funkciju smagums gulstas galvenokārt uz sievietēm, kuras, tāpat kā vīrieši, piedalās ražošanas un apkalpošanas procesos, tad saprotams, ka sievietēm kopējā slodze ir daudz lielāka nekā vīriešiem.

Sieviešu līdzdalība sabiedriskajā ražošanā atbilst visas sabiedrības interesēm un, sekmējama personības spēju izkopšanu un attīstību, — arī katras sievietes interesēm. Tāpēc, risinot sieviešu nodarbinātības problēmu, jācenšas likvidēt radušos pretrunu starp sievietes darbu sabiedriskajā ražošanā un ar to saistītajām demogrāfiskajām sekām — dzimstības samazināšanos, šķirto laulību skaita pieaugumu utt. Citiem vārdiem, jāatrisina pretruna starp

²⁰ Численность женщин — рабочих и служащих в отдельных странах. — «Вестник статистики», 1975, № 4, с. 95.

²¹ Latvijas PSR tautas saimniecība. R., «Liesma», 1974, 6., 8., 9., 355. lpp.

to lielo pozitīvo efektu, ko sievietes piedalīšanās sabiedriskajā ražošanā dod tautas saimniecībai un pašām sievietēm, un tām nelabvēlīgajām demogrāfiskajām sekām, kuru rezultātā zaudē sabiedrība kopumā un līdz ar to katrs tās loceklis. Acīmredzot jāmaina proporcija starp sievietes slodzi ārpus mājas un mājā. Lielu palīdzību var sniegt vīrieši, samazinot slodzi, kuru sievietēm, īpaši mazu bērnu mātēm, uzliek ražošana un ģimene.

Jautājums par sievietes slodzes samazināšanu ražošanā (un arī mājās) ir sevišķi aktuāls Latvijas PSR. Tā atrisināšana palīdzēs likvidēt nelabvēlīgos dzimstības un vispār jaunās paaudzes atražošanas apstākļus republikā.

A. Lapiņš, P. Zoidriņš

JAUNLAULĀTO SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS APSEKOJUMS LATVIJAS PSR

Sociālistiskajā sabiedrībā ģimenes pamats ir laulība starp vīrieti un sievieti kā sociāli sankcionēta dzimumu attiecību forma. Šajās attiecībās, kā sacījis V. I. Ļeņins, «... piedalās divi, un rodas trešā, jaunā dzīvība. Šeit slēpjas sabiedriskas intereses».¹ Laulība un ģimene ir sociāli institūti, kas ietver bioloģiskās un sabiedriskās, ekonomiskās un ideoloģiskās attiecības.

Socioloģija, etnogrāfija, medicīna, psiholoģija un pedagogija, ekonomikas, tiesību un citas zinātnes pēti dažādus laulības un ģimenes aspektus. Laulība un ģimene kā iedzīvotāju atražošanas atribūti ir arī demogrāfijas pētījumu objekti.

Stāšanos laulībā un ģimeņu veidošanos kā demogrāfiskus procesus būtiski iespaido sociālekonomiskie apstākļi. Tie iedarbojas nevis tieši, bet caur sabiedrisko apziņu, gala rezultātā ietekmējot sabiedrības locekļu demogrāfisko rīcību. Tāpēc, pētījot laulību un ģimeni, demogrāfi arvien biežāk izmanto arī socioloģijas un sociālās psiholoģijas atziņas, pētīšanas metodes un instrumentāriju. Izveidojusies īpaša pētījumu grupa, kas nosaukta par sociāli demogrāfiskajiem pētījumiem.

Tautas skaitīšanu un tekošās iedzīvotāju uzskaites materiāli, kas parasti veido demogrāfisko pētījumu empīrisko bāzi, sniedz tikai pašas vispārīgākās ziņas par laulībām un ģimeņu veidošanos un nenodrošina to vispusīgu un kompleksu izpēti. Tāpēc daudzi pētījumi balstās uz speciālu izlases veida sociāli demogrāfisku apsekojumu aptauju materiāliem. Šo apsekojumu programmās var ietvert jautājumus, uz kuriem citādi iegūt atbildes praktiski nav iespējams. Aptauju gaitā iegūst pētījamā kontingenta personu demogrāfisko, sociālo un ekonomisko raksturojumu, kā arī noskaidro to uzskatus par konkrētiem demogrāfiskiem notikumiem un procesiem.

Sociāli demogrāfiskajos pētījumos, kas veikti Padomju Savienībā, galvenokārt risinātas dzimstības, laulības šķiršanas un iedzīvotāju migrācijas problēmas.

¹ Atmiņas par V. I. Ļeņinu. R., LVI, 1958, 557. lpp.

Arī Latvijas PSR ir izdarīti līdzīgi pētījumi. 1966.—1968. gadā republikā notika divas plašas aptaujas, kas aptvēra atsevišķas iedzīvotāju grupas. Tās deva iespēju dziļāk izanalizēt dažādu faktoru ietekmi uz dzimstības pārmaiņām Padomju Latvijā.² 1969. gadā apsekoja laulātos, kas šķīra savu laulību.³

1975. gada sākumā LVU Ekonomikas fakultātes Statistikas katedra ar civilstāvokļa aktu reģistrācijas orgānu atbalstu mūsu vadībā veica republikas sociāli demogrāfisku apsekojumu (aptaujā), kuras mērķis bija iegūt plašāku demogrāfiska un it īpaši sociālekonomiska rakstura informāciju par stāšanos laulībā un jaunajām ģimenēm.

Tika aptaujāti līgavaiņi un līgavas vecumā līdz 35 gadiem, kas bija iesnieguši pieteikumus laulības reģistrācijai civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļās. Aptauja notika visās republikas pakļautības un lauku rajonu centru pilsētās. Piedalīšanās aptaujā bija brīvprātīga, aptaujas anketas — anonīmas, un tās aizpildīja patstāvīgi paši aptaujātie.

Aptaujas programma ietvēra jautājumus par līgavaiņa un līgavas vecumu, tautību, ģimenes stāvokli, izglītību, sociālo un profesionālo piederību, par to, kur gaidāmās laulības partneri iepazinušies un kāds bijis pirmslaulību pazīšanās ilgums. Aptaujas materiāli sniedz ziņas arī par jaunlaulāto materiālo patstāvību un dzīvokļu apstākļiem tūlīt pēc laulības reģistrācijas. Anketā bija jautājumi par vēlamu bērnu skaitu aptaujāto jaunajās ģimenēs un par ideālo bērnu skaitu ģimenē vispār.

Apstrādei tika atlasītas tikai tās anketas, kuru aizpildītāji bija reģistrējuši savu laulību (1975. gada martā un aprīlī) un kurās bija atbildes uz visiem jautājumiem. Aptaujāto kontingents, kas sastāv no 1154 jaunlaulāto pāriem, ir pietiekami reprezentatīvs izvēlētajā vecuma grupā. To, piemēram, apstiprina arī dati par aptaujāto kontingenta vecuma sastāvu, kas būtiski neatšķiras no visa gada laikā laulību reģistrējušo laulību partneru vecuma sastāva.

Aptaujāto kontingents sastāv galvenokārt no līgavaiņiem un līgavām, kas laulību reģistrēja pirmo reizi. Tikai 10% līgavaiņu un 13% līgavu devās laulībā atkārtoti.

Līdz šim sabiedrības rīcībā nebija masveida datu, uz kuriem balstoties varētu objektīvi spriest, kā mūsu republikā norisinās laulāto pāru veidošanās. Aptaujas rezultātā tika iegūtas ne tikai izsmelošas ziņas par laulību partneru izvēli pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm, bet arī socioloģiska rakstura informācija par izvēles norisi pirmslaulību periodā.

Dažādās iepazīšanās vidēs un vietās (1. tab.) savstarpējo personisko kontaktu iespējas un to raksturs ir atšķirīgi.

² Шлиндман Ш. И., Звидриньш П. П. Изучение рождаемости. М., «Статистика», 1973.

³ Sīkāk sk. Mežgailis B., Zvidriņš P. Padomju Latvijas iedzīvotāji. R., «Liesma», 1973, 243.—254. lpp.

Laulību partneru sadalījums pēc iepazīšanās vietas un vietām Latvijas PSR, %

Iepazīšanās vide un vietas	% no aptaujāto kopskaita
Savu draugu vai paziņu lokā	28
Strādājot vai mācoties kopējā darba (mācību) vietā	21
Atpūtas (deju) vakarā	20
Līgavaiņa vai līgavas darba (mācību) vietā	8
Vecāku, radnieku un viņu draugu vai paziņu lokā	7
Uz ielas, sabiedriskajos transporta līdzekļos	4
Kinoteātrī, koncertā, teātrī, noskatoties sporta pasākumus	3
Atpūtas nometnē, tūrisma pārgājienā, ekskursijā	2
Citur	7
Kopā	100

Lielākā daļa pirmslaulību iepazīšanos notikušas draugu vai paziņu lokā, kopējās darba vai mācību vietās utt. Šādi iepazīšanās videi ir raksturīga lielāka vai mazāka savstarpējo personisko kontaktu pastāvība, un tās vairāk vai mazāk ietekmē to locekļu uzvedību arī laulību partneru izvēlē.

Vairāk nekā trešā daļa laulību partneru iepazinušies vietās, kur viņu uzturēšanās bijusi īslaicīga vai gadījuma rakstura. Tātad arī šādos apstākļos notikušo iepazīšanos rezultātā veidojas daudzi no pirmslaulību pāriem.

Laulību partneru vecums, izglītība, dzīves vieta lielā mērā nosaka viņu raksturīgākās iepazīšanās vietas un vidi.

Apskatisim, kā, piemēram, republikas pakļautības pilsētās⁴ pēc aptaujāto vecuma un izglītības iedalās viņu iepazīšanās vietas. Izrādās, ka, palielinoties vecumam, pieaug to laulību partneru īpatsvars, kas iepazinušies draugu un paziņu lokā, bet it sevišķi vecāku, radnieku, viņu draugu un paziņu lokā. Sākot apmēram no 25 gadu vecuma, krasi samazinās to gadījumu skaits, kad iepazīšanās notikusi īslaicīgas vai gadījuma rakstura uzturēšanās vietās, piemēram, tādu līgavaiņu īpatsvars, kuri ar laulību partnerēm iepazinušies atpūtas (deju) vakaros, samazinās no 24 līdz 12%.

Vairums laulību partneru ar augstāko izglītību ir iepazinušies darba vai mācību vietā un savu draugu vai paziņu lokā. Līdzīgi iepazinušies gandrīz puse no līgavaiņiem un līgavām, kam ir vidējā izglītība, taču šajā aptaujāto grupā iepazīšanās vienlīdz bieži notikusi arī atpūtas (deju) vakaros. Laulību partneri,

⁴ Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā, Rēzeknē, Jūrmalā un Ventspilī.

Laulību partneru sadalījums pēc pazišanās ilguma
Latvijas PSR, %

Pazišanās ilgums	% no aptaujāto kopskaita
Mazāk par 1 mēnesi	1
1—6 mēnešus	15
7—12 mēnešus	29
No 1 līdz 3 gadiem	37
No 3 līdz 5 gadiem	12
5 gadus un ilgāk	6
Kopā	100

kuru izglītība ir zemāka par vidējo, visbiežāk iepazīlušies savu draugu vai paziņu lokā un atpūtas (deju) vakaros.

Līgavaiņu un līgavu aptauja republikas pakļautības pilsētās parādīja, ka 78% laulību partneru iepazīšanās brīdī dzīvojuši vienā pilsētā, 13% — dažādās pilsētās un 7% gadījumu viens no laulību partneriem dzīvojis lauku apvidū. Lauku rajonu centros aptaujātie iepazīšanās brīdī dzīvojuši dažādās apdzīvotās vietās 32% gadījumu.

Laulības partnera pareizā izvēlē liela nozīme ir pirmslaulību pazišanās ilgumam (2. tab.). No tā var netieši spriest, cik pamatots ir lēmums reģistrēt laulību ar izvēlēto laulību partneri.

Gandrīz puse pirmslaulību pazišanos ilgst no 1 līdz 5 gadiem. Tomēr visumā laulību partneru pazišanās ilgums mūsu republikā ir neliels. Republikas pakļautības pilsētās, bet it sevišķi Rīgā, neilgo pirmslaulību pazišanos īpatsvars ir krietni lielāks nekā lauku rajonos.

Salīdzinot datus par laulību partneru pazišanās ilgumu Rīgā un Kijevā, kur tie iegūti līdzīgā apsekojumā,⁵ redzam, ka rīdziniekiem pirmslaulību pazišanās periods ir daudz īsāks (3. tab.).

Dziļāku priekšstatu par pirmslaulību periodu Rīgā var iegūt, apskatot to saistībā ar laulību partneru vecumu un izglītību. Visīsāk — pusgadu un mazāk — ir pazīstami katrs ceturtais līgavainis vecumā no 20 līdz 29 gadiem un katra trešā līgava vecumā līdz 20 gadiem. Ja pazišanās ir ilgāka par pusgadu, tās ilgumu līgavaiņu vecums tikpat kā neietekmē. Toties līgavu kontingentā sakarība starp vecumu un pazišanās ilgumu ir spilgti izteikta. Pieaugot līgavu vecumam, pazišanās ilgums palielinās. Piemēram, ar laulību partneri ilgāk par vienu gadu bija pazīstami 46% līgavu vecumā līdz 20 gadiem, 57% līgavu 20—29 gadu vecumā, 62% līgavu 30—34 gadu vecumā.

⁵ Ч у й к о Л. В. Браки и разводы. М., «Статистика», 1975.

Laulību partneru sadalījums pēc pazišanās ilguma Rīgā un Kijevā, % no aptaujāto kopskaita

Pazišanās ilgums	Rīgā	Kijevā
Līdz 6 mēnešiem	23	8
7—12 mēneši	22	16
No 1 līdz 3 gadiem	36	46
No 3 līdz 5 gadiem	10	17
5 gadus un ilgāk	9	13
Kopā	100	100

Līgavaiņu kontingentā pastāv izteikta sakarība starp izglītību un pazišanās ilgumu. Jo augstāks ir līgavaiņu izglītības līmenis, jo lielāks ir ilgāku pazišanos īpatsvars. Īslaicīgo pazišanos īpatsvars ir gandrīz vienāds līgavaiņiem ar augstāko, vidējo un nepabeigtu vidējo izglītību. Līgavu kontingentā šī sakarība nav novērojama.

Interesantu ainu sniedz Rīgā aptaujāto laulību partneru sadalījums pēc pazišanās ilguma un iepazīšanās vietas. Pirmslaulību pazišanās periods ir visgarākais tiem, kas iepazinušies kopējā darba vai mācību vietā. Katrs trešais no šiem pāriem bija pazīstams trīs gadus un ilgāk. Pretstatā tam pusei laulību partneru, kas iepazinušies uz ielas vai sabiedriskajos transporta līdzekļos, pazišanās laiks bija mazāks par 6 mēnešiem. Tomēr lielākā daļa līgavaiņu un līgavu, kas bija iepazinušies citās īslaicīgas un gadījuma rakstura uzturēšanās vietās, bija pazīstami gadu un ilgāk.

No apsekojuma materiāliem par pirmslaulību periodu varam spriest, ka vairums laulību tiek reģistrētas pēc diezgan ilgstošas pazišanās, un tāpēc var uzskatīt, ka laulību partneru izvēle bijusi nopietna un lēmums apprecēties ir pārdomāts. Tomēr par visai lielu aptaujāto kontingenta daļu, kuru pirmslaulību pazišanās periods ir īss, var rasties šaubas, cik pamatots ir viņu lēmums apprecēties.

Pētījumi, kas izdarīti mūsu republikā, liecina, ka visnestabilākās ir tās laulības, kas noslēgtas pēc īsa pazišanās perioda. Visdrīzāk šķiras tie precētie pāri, kuru pirmslaulību pazišanās ilgusi līdz 6 mēnešiem.⁶

Apsekojuma materiāli sniedz ziņas arī par laulību partneru uzskatiem jaunās ģimenes veidošanas jautājumos — par vēlamu bērnu skaitu jaunajā ģimenē un par ideālo bērnu skaitu ģimenē vispār. Aptaujātie galvenokārt ir iecerējuši veidot 2 bērnu ģimeni (4. tab.). Līgavaiņu un līgavu, kas vēlas tikai 1 bērnu, ir daudz

⁶ Mežgailis B., Zvidriņš P. Padomju Latvijas iedzīvotāji. R., «Liesma», 1973, 179. lpp.

Līgavaiņu un līgavu sadalījums pēc vēlamā bērnu skaita jaunajā ģimenē, % no aptaujāto kopskaita

Bērnu skaits	Līgavaiņi		Līgavas	
	republikā	tai skaitā Rīgā	republikā	tai skaitā Rīgā
0	1	...	1	1
1	19	20	18	19
2	53	44	55	46
3 un vairāk	14	14	12	12
Nezina	13	22	14	22
Kopā	100	100	100	100

vairāk nekā to, kas iecerējuši 3 bērnus. Līgavaiņi visumā izsakās par nedaudz lielāku bērnu skaitu ģimenē nekā līgavas. Vidējais vēlamais bērnu skaits ģimenē, pēc līgavaiņu uzskatiem, ir 1,98, pēc līgavu, — 1,95. Lauku rajonos kopumā šie rādītāji ir nedaudz augstāki nekā republikas pakļautības pilsētās. Samērā liels skaits laulību partneru — katrs septītais republikā, bet Rīgā pat katrs piektais — neatbildēja uz jautājumu par vēlamo bērnu skaitu ģimenē, jo, iespējams, nebija agrāk domājis par to, vai arī citu iemeslu dēļ. Protams, laulības dzīves pieredzes ietekmē uzskati par vēlamo bērnu skaitu ģimenē mainīsies. Jārēķinās arī ar to, ka dažkārt laulāto pārim savu bērnu var nebūt arī neauglības (sterilitātes) dēļ. Tāpēc nevar apgalvot, ka patlaban ieceres atspoguļo sagaidāmo bērnu skaitu un šai sakarā arī konkrētus ģimeņu veidošanas plānus. Tomēr jau veikto pētījumu pieredze rāda, ka laulāto aptaujām par šiem jautājumiem ir svarīga nozīme dzimstības rādītāju prognozēšanā.

Atbildes uz jautājumu par ideālo bērnu skaitu ģimenē rāda, kā individa apziņā atspoguļojas un kā viņš vērtē sabiedrībā izveidojušos sociālo normu attiecībā uz bērnu skaitu ģimenē. Parasti ideālais bērnu skaits ģimenē ir nedaudz lielāks par vēlamo. Atsevišķās valstīs novērojama pretēja parādība — vidējais ideālais ir mazāks par vidējo vēlamo bērnu skaitu ģimenē.

No aptaujas materiāliem izriet, ka mūsu republikā vairāk nekā puse aptaujāto par ideālu uzskata 2 bērnu ģimeni (5. tab.). 3 bērnu ģimeni par ideālu uzskata 27% līgavaiņu un 25% līgavu, bet tik bērnu savā ģimenē vēlas tikai 12% līgavaiņu un 11% līgavu.

Laulību partneru, kas nav nosaukuši ideālo bērnu skaitu ģimenē, ir gandrīz divreiz mazāk nekā to, kas nav atbildējuši uz jautājumu par vēlamo bērnu skaitu.

Vidējais ideālais bērnu skaits ģimenē, pēc līgavaiņu uzskatiem, ir 2,34, pēc līgavu, — 2,33. Šie rādītāji, tāpat kā vidējais

Līgavaiņu un līgavu sadalījums pēc viņu uzskatiem par ideālo bērnu skaitu ģimenē, % no aptaujāto skaita

Bērnu skaits	Līgavaiņi		Līgavas	
	republikā	tai skaitā Rīgā	republikā	tai skaitā Rīgā
0	...	1	...	—
1	6	7	5	7
2	55	59	58	61
3 un vairāk	32	24	30	22
Nezina	7	9	7	10
Kopā	100	100	100	100

vēlamais bērnu skaits ģimenē, ir nedaudz augstāki par tiem, kas iegūti laulībā sastāvošo sieviešu aptaujā mūsu republikā 60. gadu beigās.⁷

Ja jaunās ģimenes īstenotu savu pašreizējo ideālu attiecībā uz bērnu skaitu ģimenē, tad republikā tiktu nodrošināta iedzīvotāju paaudžu nomaīņa iepriekšējā skaitā. Turpretim, ja lielākā daļa jauno ģimeņu īstenos izteiktos nodomus, t. i., ja sagaidāmo bērnu skaits tajās nākotnē nebūs lielāks par tagad nosaukto vēlamo bērnu skaitu, tad arī turpmāk republikā varam sagaidīt sašaurinātu iedzīvotāju atražošanu.

Tāpēc pašreizējā demogrāfiskajā situācijā par jauno ģimeņu ideālu republikā būtu jāuzskata 2—3 bērnu ģimene. Lai to panāktu, radikāli jāmaina lielas sabiedrības daļas, pirmām kārtām potenciālo laulību partneru kontingenta, reproduktīvā ievirze.

⁷ Zvidriņš P. Ģimenes plānošana Latvijas PSR. — Grām.: Darba resursu veidošanās sociāli ekonomiskās problēmas. R., 1971, 8. lpp.

S. Solomonovs, G. Vitenbergs,
J. Liepiņš, G. Petrova

DAZI MAZAS DZIMSTĪBAS CĒLOŅI LATVIJAS PSR PREIĻU RAJONĀ

Latvijas PSR laukos, kur pašreiz dzīvo 35% visu republikas iedzīvotāju, dzimušo bērnu skaits uz 1000 iedzīvotājiem (dzimstības koeficients) ir par 32% augstāks nekā pilsētās. Pēc Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 1973.—1974. gadā auglība lauku sievietēm bija lielāka nekā pilsētniecēm visās vecuma grupās. 20—24 gadu vecumā šī starpība ir vislielākā — 65%. Laucinieku ģimenēs ir arī vairāk bērnu. 1974. gadā laukos 28% dzimušo bija trešie bērni, bet pilsētās tādu bija tikai 8%.

Dažādos lauku rajonos iedzīvotāju dzimstības līmenis stipri atšķiras: visumā Latgalē tas ir augstāks nekā citos republikas novados; izņēmums ir Preiļu un Balvu rajons, kas pēc dzimstības uz 1000 iedzīvotājiem ieņem vienu no pēdējām vietām republikā (21.).

Latvijas Eksperimentālās un klīniskās medicīnas zinātniskās pētniecības institūts 1973. gadā Preiļu rajonā pētīja un izanalizēja iedzīvotāju veselības stāvokli un faktisko uzturu. Vienlaikus tika iegūtas ziņas par iedzīvotāju uzskatiem ģimenes veidošanas jautājumos. Pavisam tika aptaujātas 1362 sievietes 5 ciemos — Rudzētos, Silajāņos, Aizkalnē, Vārkavā un Rožupē.

Puse aptaujāto sieviešu bija reproduktīvajā vecumā un 28% — vecākas par 60 gadiem. Aptaujas laikā 90,4% intervēto sieviešu dzīvoja laulībā, 8,2% — bija neprecējušās (tai skaitā 4,5% reproduktīvajā vecumā) un 1,3% bija šķīrušās vai atraitnes.

1. tabulas dati rāda, ka lauku inteliģences un pakalpojumu sfēras darbinieču vidū ir relatīvi vairāk neprecējušos un šķīrušos sieviešu. Lielāks atraitņu īpatsvars starp mājsaimniecēm izskaidrojams ar to, ka šai grupā ir vairāk gados vecu cilvēku un sieviešu vidējais mūža ilgums ir lielāks nekā vīriešiem.

2. tabulā redzams, ka bērnu skaits reizē ar sievietes vecumu (līdz 34 gadiem) pieaug. Tas izskaidrojams ar ģimenes nodibināšanu un pakāpenisku vēlamā bērnu skaita rašanos. Līdz 60 gadu vecumam vidējie skaitļi turas vienā līmenī, un manāms

1. tabula

Aptaujāto sieviešu sadalījums pēc ģimenes stāvokļa profesionālo grupu ietvaros, %

Ģimenes stāvoklis	Profesionālās grupas						
	pārvaldes darbinieces	laukkopes, lopkopes	lauksaimn. speciālistes	medicīnas darbinieces, skolotājas u. tml.	pakalpojumu sfēras darbinieces	mājsaimniecības	pārējās
Laulībā	90,1	91,9	88,6	87,5	84,6	92,8	80,6
Neprecējušās	9,9	6,9	11,4	11,1	13,8	5,6	16,2
Šķirušās	—	0,5	—	1,4	1,6	0,4	3,2
Atraitnes	—	0,7	—	—	—	1,2	—
Kopā grupā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. tabula

Vidējais bērnu skaits dažāda vecuma sievietēm

	Vecums gados							pāri par 60
	līdz 25	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—60	
Bērnu skaits	0,90	1,10	1,90	2,00	2,02	1,98	2,60	3,90

bērnu skaita pieaugums vērojams tikai gados vecākām sievietēm; tas atspoguļo agrāko, samērā lielo dzimstību šajā rajonā.

3. tabula sniedz arī informāciju par to, kādā sievietes vecumā ir iegūts vēlamo bērnu skaits ģimenē, ja ievērojam procentu lēcienveidīgo pieaugumu, kas 2 un 3 bērnu mātēm ir 30—34 gadu vecumā, 4 bērnu mātēm 35—39 gadu vecumā un 5 un 6 bērnu mātēm 40—44 gadu vecumā. Varētu būt, ka 2 un 3 bērnu ģimene parasti beidz veidoties, kad mātēm ir 35 gadi, 4 bērnu ģimene — līdz mātes 40 gadu vecumam, bet 5 un 6 bērnu ģimene — līdz pat mātes 45. gadam. Sprotams, ka vidējais bērnu skaits bija mazāks sievietēm tais profesionālajās grupās, kur viszemākais precējušos īpatsvars — medicīnas darbiniecēm, lauksaimniecības speciālistēm, pakalpojumu sfēras darbiniecēm. Šais grupās arī izglītības līmenis ir augstāks nekā pārējās profesionālajās grupās. Vidējais bērnu skaits uz vienu sievieti šais grupās svārstās no 1,38 līdz 1,50. Turpretī laukkopēm un lopkopēm vidēji ģimenē ir 2,5 bērni.

Vairums sieviešu bez bērniem — 61,4% — strādā sabiedriskajā ražošanā, 28,4% — ir pensionāres, 1,3% — invalīdes, 2,6% — mācību iestāžu audzēknes, 5,9% strādā mājās. Tikai 0,4% šādu sieviešu ir mājsaimnieces.

3. tabula

Aptaujāto sieviešu sadalījums pēc bērnu skaita vecuma grupu ietvaros, %

Vecums gados	Bērnu skaits							
	0	1	2	3	4	5	6	7 un vairāk
Līdz 25	7,2	10,1	0,6	1,2	—	—	—	—
25—29	5,1	8,7	2,1	0,8	—	1,3	—	—
30—34	4,7	13,2	10,0	8,6	0,8	1,3	—	—
35—39	5,9	11,4	15,8	11,3	4,9	1,3	2,2	—
40—44	9,8	13,2	16,0	11,3	4,9	6,3	6,5	3,2
45—49	13,7	12,8	18,8	12,8	10,2	5,1	4,3	3,2
50—60	32,0	16,9	17,9	25,3	31,3	32,9	35,0	28,5
pāri 60	21,6	13,7	18,8	28,7	47,9	51,8	52,0	65,1
Kopā grupā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bērnu skaits zināmā mērā ir saistīts ar profesionālās darbības pārtraukuma ilgumu. 80,9% sieviešu bez bērniem vispār nav pārtraukušas darbu sabiedriskajā ražošanā un tikai 0,8% pārtraukušas darbu uz 15 vai vairāk gadiem.

Kā liecina 4. tabulas dati, lielāks bērnu skaits ģimenē nebūt nav saistīts ar lielāku sievietes darbības pārtraukumu. Šādu proporcionalitāšu nav tikai ļoti īsam darba pārtraukumam — līdz 5 gadiem — un garam darba pārtraukumam — pāri 15 gadiem. Jādomā, ka darbu pārtraukušas uz 15 un vairāk gadiem sievietes ar vāju veselību, kas tām traucējusi izveidot daudz bērnu ģimeni. Taču šādu sieviešu vispār nav daudz (0,6—2,3%). Rindās, kur parādīts darba pārtraukums no 5 līdz 9 un no 10 līdz 15 gadiem, palielinoties bērnu skaitam, procenti likumsakarīgi aug. Vai pārtraukumam vajadzētu būt tik lielam, kā tabulā redzams, un kā to samazināt? Šie jautājumi ir pietiekami svarīgi, lai tos turpinātu pētīt.

4. tabula

Sieviešu sadalījums pēc darbības pārtraukuma ilguma atkarībā no bērnu skaita, %

Pārtraukums gados	Bērnu skaits							
	0	1	2	3	4	5	6	7 un vairāk
Nav	80,9	92,4	85,6	78,6	67,9	68,3	69,6	57,2
Līdz 5	6,0	5,3	4,8	5,9	14,2	7,6	6,5	7,9
5—9	7,6	1,7	4,8	6,6	7,0	10,2	10,9	11,1
10—15	4,7	0,6	3,6	6,6	8,6	13,9	10,9	22,2
16—22	0,4	—	0,6	2,3	2,3	—	2,1	1,6
23 un vairāk	0,4	—	0,6	—	—	—	—	—
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Dažādu profesionālo grupu sieviešu sadalījums pēc gaidāmās reprodūktīvās rīcības un tās motīviem, %

Reproduktīvā rīcība un tās motīvi	Profesionālās grupas						
	pārvaldes darbinieces	laukkopes, lopkopes	lauksaimniecības speciālistes	medicīnas darbinieces, skolotājas	pakalpojumu sfēras darbinieces	mājsaimniecības	pārējās
I							
Iecerējušas bērnus	—	2,1	27,3	9,7	11,4	3,0	17,8
II							
Nevēlas vairāk bērnu tai skaitā šādu motīvu dēļ:	72,7	42,3	36,4	59,7	56,1	33,3	46,7
materiālās grūtības	—	2,2	2,3	9,7	7,4	3,0	1,6
vīrs nevēlas	—	1,2	2,3	—	0,8	—	—
vīrs dzērājs	—	0,5	—	2,8	3,3	—	—
ilgstoša vīra prombūtne	19,1	2,9	—	2,8	1,6	2,2	—
patī nevēlas	18,2	8,5	6,8	19,4	14,6	9,4	9,7
vīrs slims	—	2,1	—	2,8	1,6	1,1	—
patī slima	36,3	9,5	13,6	11,1	10,4	10,1	14,5
bērna slimība vai nāve	—	4,9	—	1,4	1,6	1,9	1,6
vēlas precības	—	5,0	—	1,4	3,3	1,9	3,2
nav precējusies	9,1	5,5	11,4	8,3	10,5	3,7	16,1
III							
nav atbildes	27,3	55,6	36,3	30,6	32,5	63,7	35,5
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Aptaujas gaitā tika noskaidrota arī sakarība starp bērnu skaitu un veicamā darba smagumu (to vērtēja pēc aptaujājamās sievietes izteikumiem). Izrādījās, ka smaga fiziska darba strādniecēm vidēji bija 2,03 bērni, vidēji smaga darba strādniecēm — 2,29, bet vieglā darbā strādājošām — 2,56 bērni. Vismazākais bērnu skaits — 1,13 — bija garīgā darbā nodarbinātajām sievietēm.

Bērnu skaita ierobežošanas faktoru izpētē īpašu interesi izraisa sievietes rīcības motīvi. Vairums aptaujāto izteicās, ka slikta veselības stāvokļa dēļ nevēlas vairāk bērnu, nekā viņām jau bija aptaujas laikā. Citas kā iemeslus minēja ilgstošu vīra prombūtni, pašas nevēlēšanos bez kādiem īpašiem iemesliem, bērna smagu slimību vai nāvi, kas liekot baidīties no eventuāliem atkārtotiem pārdzīvojumiem, vēlas precības, materiālās grūtības. Ļoti maz sievietes atsauca uz vīra nevēlēšanos palielināt bērnu skaitu. Acīmredzot šai jautājumā sievas domas ir izšķirošas un viņas lēmumu patstāvību veicina sievietes līdztiesība ar vīrieti mūsu sabiedrībā.

Vēlēšanās paplašināt ģimeni un tāpat arī tās ierobežošanas motīvi mainās atkarībā no vecuma grupas. Vecumā līdz 29 ga-

diem gandrīz puse aptaujāto sieviešu bija nolēmušas neaprobežoties ar esošo bērnu skaitu. Nelielais bērnu skaits vecumā līdz 25 gadiem saistīts ar šai grupā vēl samērā zemu precējušos īpatsvaru, bet 25—29 gadu vecumā — ar vāju veselību (aptaujātās personas interpretācijā). Sievietes vidējos gados nevēlēšanos palielināt bērnu skaitu motivēja ar vāju veselību vai arī nenorādīja īpašus motīvus.

Strādājošās sievietes biežāk aizbīdinājās ar pašu nevēlēšanos (12,2%) vai, retāk, ar slimību. Mājsaimnieces bērnu mazo skaitu ģimenē biežāk izskaidroja ar savu slikto veselības stāvokli, kas acimredzot ir cēlonis arī viņu nodarbošanās veida izvēlei. Mājsaimnieces ar pietiekami labu veselību tomēr bija vairāk noskaņotas paplašināt savu ģimeni (25% aptaujāto šai grupā) nekā sievietes, kas strādā sabiedriskajā ražošanā (7,3%). Strādājošām sievietēm bērnu skaita ierobežošanas motīvi jūtami atšķirās dažādās profesionālās grupās.

Kā redzams 5. tabulā, potenciāli reprodutīvākās ir lauksaimniecības speciālistes, no kurām 27,3% iecerējušas tuvākā laikā vai pēc zināma perioda dzemdēt pirmo vai nākamos bērnus. Kopumā visām aptaujātajām sievietēm visizplatītākie bērnu skaita ierobežošanas motīvi ir vāja veselība un pašas nevēlēšanās. Vāju veselību visbiežāk minēja pārvaldes darbinieces, bet pašas nevēlējās 19,4% medicīnas darbinieču un skolotāju, 18,2% pārvaldes darbinieču un 14,6% pakalpojumu sfērā nodarbināto. Vēlas precības un bērna nāvi kā traucējošus apstākļus samērā bieži minēja laukopes un lopkopes (5%), bet vīra alkoholismu — lauku inteliģences un pakalpojumu sfēras darbinieces.

Aptauja ļauj izdarīt dažus secinājumus.

1. Lauku inteliģences un pakalpojumu sfēras darbinieču samērā lielais īpatsvars starp sievietēm bez bērniem izskaidrojams galvenokārt ar to, ka viņu vidū ir mazāk precēto.

2. Materiālas rūpes nav galvenais faktors, kas rada lauku iedzīvotāju mazu dzimstību. Materiālas grūtības nedaudz biežāk piemin tikai medicīnas darbinieces, skolotājas un pakalpojumu sfēras darbinieces; tāpēc viņu atalgojumam un darba apstākļu uzlabošanai jāveltī lielāka uzmanība.

3. Samērā daudz sieviešu (pāri par 10%) par iemeslu mazajam bērnu skaitam min pašu slimības. Tāpēc turpmāk jāveltī vairāk pūļu lauku sieviešu medicīniski profilaktiskajām apskatēm un ārstēšanai. Tā kā visu republikas iedzīvotāju dispanserizācija tiek plānota tikai tālākā perspektīvā, šķiet, pareizi būtu to iedzīvotāju grupu skaitā, kas dispanserizējamas pirmajā kārtā, ietvert arī precētas sievietes, kam bērnu nav vai arī ir tikai 1 vai 2 bērni.

4. Vērā ņemams cēlonis mazajam bērnu skaitam ir sievietes pašas nevēlēšanās (6—19%). Šai sakarā derētu izveidot tādu sabiedrisko domu un psiholoģisko atmosfēru, kas veicinātu sieviešu tiekšanos pēc vairākbērnu ģimenes. Radīt priekšrocības ģimenēm ar trim un vairāk bērniem ir pa spēkam daudzām saimniecībām.

J. Krūmiņš

VIDEJĀ MŪŽA ILGUMA PALIELINĀŠANĀS SOCIALEKONOMISKĀ NOZĪME

Divdesmitajā gadsimtā pasaulē ir notikušas radikālas pārmaiņas demogrāfisko procesu norisē. Tās pilnā mērā skar arī mirstību, kuras apkopojošs rādītājs ir iedzīvotāju vidējais mūža ilgums, kas rāda, kādu vecumu vidēji sasniegs jaundzimušais vai attiecīgā vecuma iedzīvotājs, ja tā turpmākās dzīves laikā saglabāsies tāds mirstības līmenis vecuma grupu ietvaros, kāds pastāvēja šī rādītāja aprēķināšanas laikā. Līdz ar to vidējo mūža ilgumu var uzskatīt par jutīgu barometru, kas fiksē attiecīgā laikmeta zinātnes, kultūras un materiālās labklājības līmeņa ietekmi uz pašiem materiālo un garīgo vērtību radītājiem — cilvēkiem.

Līdz 18. gadsimta beigām pasaules iedzīvotāju dabiskās kustības procesos bija vērojama stabilitāte, kuru pārtrauca dažādas demogrāfiskas kataklizmas — karš, bads, epidēmijas. Dzimstības līmenis bija augsts, taču augstā mirstības līmeņa un līdz ar to īsā mūža dēļ iedzīvotāju pieaugums bija neliels. Vidējais mūža ilgums šai laikā nepārsniedza 25 gadus (iedzīvotāju privileģētiem slāņiem — 30 gadi). Aptuveni 30% jaunuzdzimušo nesasniedza gada vecumu, mazāk nekā puse no dzimušo skaita sasniedza 20 gadu vecumu un tikai nepilni 15% sasniedza 60 gadu vecumu.

19. gadsimtā Eiropā gandrīz pilnīgi tika novērsta bada gadu iespēja, Eiropa atbrīvojās no mēra, holēras, tīfa un citām slimībām, kas agrāk prasīja miljoniem cilvēku dzīvību. Strauji progresēja medicīna. Gadsimta beigās Eiropas valstu iedzīvotāju mūža ilgums visumā jau pārsniedza 40 gadus un dažviet sasniedza 50 gadu robežu. 20. gadsimtā vidējā mūža ilguma pieauguma temps vēl vairāk palielinājās un tā absolūtais pieaugums bija 20—30 gadi — lielāks nekā tūkstošiem gadu ilgā evolūcijas procesā. Gadsimta vidū ekonomiski attīstītās valstīs līdz gada vecumam neizdzīvoja vairs tikai 2—3% jaunuzdzimušo un vairāk par 60% sasniedza 70 gadu vecumu.

Mirstības līmeņa samazināšanās un vidējā mūža ilguma pieaugums radīja dzimstības samazināšanās iespējamību, jo mirstība tik lielā mērā vairs nenoteica iedzīvotāju dabisko pieaugumu. Tomēr par reālu dzimstības samazināšanās cēloni kļuva valstu

sociālekonomiskā attīstība. To apliecina arī fakts, ka 18.—19. gadsimta rūpnieciskās revolūcijas vēsturiskajā periodā iezīmējās pārmaiņas demogrāfiskajos procesos.

Ziņas par iedzīvotāju vidējo mūža ilgumu Latvijā mums ir pieejamas sākot ar pagājušā gadsimta 80. gadiem. Šajā laikā statistiķis K. Balodis kopā ar L. Beseru aprēķināja mirstības tabulas Baltijas guberņu iedzīvotājiem. Tās liecināja, ka 1880.—1883. gadā vīriešu vidējais mūža ilgums bija 39,1 un sieviešu — 42,7 gadi.¹ Līdz gadsimta beigām šie rādītāji palielinājās ļoti nedaudz. Pēc 1896.—1897. gada datiem, Latvijas teritorijā vīriešu vidējais mūža ilgums bija 41,1 un sieviešu — 43,6 gadi. Tie bija tikai nedaudz zemāki par iedzīvotāju vidējo mūža ilgumu ekonomiski attīstītājās Eiropas kapitālistiskajās valstīs un ASV.

Akadēmiķis M. Ptuha, pamatojoties uz 1897. gada tautas skaitīšanas un miršanas gadījumu reģistrācijas datiem, aprēķināja vidējo mūža ilgumu 11 tautību Krievijas iedzīvotājiem (krieviem, ukraiņiem, baltkrieviem, lietuviešiem, latviešiem, moldāviem, igauņiem, ebrejiem, tatāriem, baškīriem un čuvašiem). Izrādījās, ka latviešiem — gan vīriešiem, gan sievietēm — vidējais mūža ilgums šajā laikā bija visaugstākais.² Arī citām Baltijā dzīvojošām tautībām šie rādītāji bija relatīvi augstāki. Tas izskaidrojams ar to, ka Baltija tajā laikā bija viens no ekonomiski visattīstītākajiem rajoniem Krievijā. Šeit bija augstāks iedzīvotāju medicīniskās apkalpošanas un sanitārās kultūras līmenis.

Turpmākā iedzīvotāju vidējā mūža ilguma evolūcija Latvijā dalās divos periodos. Pirmais no tiem aptvēra 20. gadsimta pirmos četrus gadu desmitus. Šajā laikā vidējais mūža ilgums vīriešiem vidēji gadā palielinājās par 0,34, bet sievietēm — par 0,41 gadu. Otrais periods aizsākās ar Lielā Tēvijas karā sagrautās tautas saimniecības atjaunošanu Padomju Latvijā 40. gadu otrajā pusē un turpinās vēl tagad. Šim periodam kopumā raksturīgs daudz straujāks iedzīvotāju vidējā mūža ilguma pieaugums. Divdesmit pēckara gados — līdz 1964.—1965. gadam, kad tika sasniegts vidējā mūža ilguma maksimālais lielums — 71 gads, vīriešiem tas vidēji gadā palielinājās par 0,55 un sievietēm — par 0,66 gadiem. Pēdējā laikā iedzīvotāju vidējā mūža ilguma līmenis republikā ir stabilizējies. Līdzīga aina vērojama visā PSRS un arī citās ekonomiski attīstītās pasaules valstīs. Panākumi Latvijas iedzīvotāju vidējā mūža ilguma palielināšanā padomju varas gados saistās ar sociālekonomisko progresu un darbāaužu veselības aizsardzības uzlabošanu. Pašlaik Latvijas PSR ir ļoti liela iedzīvotāju nodrošinātība ar visu specialitāšu ārstiem un vietām slimnīcās.

¹ Бэссер Л., Баллод К. Смертность, возрастной состав и долголетность православного народонаселения обоево пола в России за 1851—1890 гг. СПб, 1897, с. 107.

² Птуха М. Смертность 11 народностей Европейской России в конце XIX века. Харьков—Киев, 1928, с. 37.

Iedzīvotāju mirstība dažādās vecuma grupās Latvijā nav samazinājusies vienādā mērā. Lai noteiktu, kādas vecuma grupas devušas vislielāko ieguldījumu vidējā mūža ilguma pieaugumā, tā kopējo lielumu sadalīsim 3 galvenajos cilvēka mūža periodos. Pirmais periods ilgst līdz 20 gadu vecumam, un šeit cilvēks galvenokārt ir materiālo un garīgo vērtību patērētājs, otrajā periodā — no 20 līdz 60 gadu vecumam — iedzīvotāji pilnībā atdod sabiedrībai «avansu», kas saņemts izglītības un profesijas iegūšanai, un saražo materiālos labumus par summu, kas krietni pārsniedz viņu personisko patēriņu visā dzīves laikā. Ar vecuma iestāšanos, ko demogrāfi parasti saista ar 60 gadu sasniegšanu, pakāpeniski izbeidzas cilvēka ražošanas funkcijas un pirmajā vietā atkal izvirzās patēriņš. Kopumā visa mūža laikā materiālās ražošanas sfērā nodarbinātajiem ir jāsarāžo materiālie labumi par summu, kas pārsniedz viņu personiskā patēriņa lielumu. Atlikusī daļa tiek izlietota neražojošās sfēras un paplašinātas atražošanas vajadzībām.

Vidējo mūža ilgumu katrā no šiem dzīves periodiem aprēķina pēc formulas:

$$e_0 = e_{0-19} + e_{20-59} + e_{60+} = \frac{T_0 - T_{20}}{l_0} + \frac{T_{20} - T_{60}}{l_0} + \frac{T_{60}}{l_0} = \frac{T_0}{l_0}, \quad (1)$$

kur e_0 — vidējais mūža ilgums jaundzimušajiem;

e_{0-19} , e_{20-59} , e_{60+} — vidējais mūža ilgums vecuma intervālā līdz 20 gadiem utt.;

T_0 , T_{20} , T_{60} — nodzīvoto cilvēkgadu skaits nākamās dzīves laikā jaundzimušajiem vai 20 un 60 gadu vecumu sasniegušajiem;

l_0 — nosacītās paaudzes lielums, parasti 100 000.

Šādu aprēķinu rezultāti parādīti 1. tabulā.

Kā redzam, palielinoties kopējam vidējā mūža ilguma rādītājam, kas aprēķināts jaundzimušajiem, paralēli palielinās arī nodzīvoto gadu skaits visos trīs mūža periodos.

Pagājušā gadsimta beigās jaundzimušajam no pirmajiem 20 mūža gadiem bija izredzes nodzīvot 13,7—13,9 gadus jeb attiecīgi 69—70%, bet patlaban šie lielumi sasniedz jau 19,4—19,6 gadus jeb 97—98%. Tas norāda uz ievērojamiem panākumiem, kas gūti mirstības samazināšanā agrā bērnībā un pusaudža gadus. Galvenokārt samazinājusies mirstība ar infekcijas slimībām. Cilvēka pāragra nāve šajā vecumā sabiedrībai nes ne tikai morālu, bet arī materiālu zaudējumu. Ja cilvēks iet bojā radošo spēju plaukumā vai pat vēl pirms pilngadības sasniegšanas, tad rodas negatīvs saldo starp valsts izdevumiem, kas izlietoti jauna sabiedrības

Vidējā mūža ilguma un nodzīvoto gadu skaita evolūcija
atsevišķās vecuma grupās Latvijā

Periods	Vidējais mūža ilgums	Nodzīvoto gadu skaits vecuma grupās		
		līdz 20	20—59	60 un vecāki
Vīrieši				
1896.—1897. g.	41,1	13,7	21,6	5,8
1929.—1932. g.	54,6	17,3	29,2	8,1
1973.—1974. g.	65,3	19,4	34,8	11,1
Sievietes				
1896.—1897. g.	43,6	13,9	22,6	7,1
1929.—1932. g.	60,1	17,6	30,9	11,6
1973.—1974. g.	74,6	19,6	37,8	17,2

locekļa sagatavošanai pilnvērtīgai darba dzīvei, un viņa ieguldījumu sabiedriskajā ražošanā.

Ļoti nozīmīgas izmaiņas nodzīvoto gadu skaitā vērojamas arī nākamajā — 20—59 — vecuma intervālā, ko raksturo vislielākā iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte. Ja 1896.—1897. gadā dzimušajiem šajā vecumā bija izredzes nodzīvot tikai nedaudz vairāk par pusi no iespējamā šī perioda garuma, tad pašlaik nodzīvoto gadu attiecība pret šī darba perioda garumu ir 87—95%. Sāds straujš kāpums jau dod ekonomisku ieguvumu. Katrs papildus nodzīvotais gads darbaspējīgajā vecumā pievieno saražotajam produkcijas daudzumam nozīmīgu lielumu, kā rezultātā palielinās kopējais ražošanas un patēriņa pozitīvais saldo.

Dalot nodzīvoto gadu skaitu 20—59 gadu vecumā ar vidējo mūža ilgumu, varam pārlicināties, ka vairāk nekā septiņdesmit gadu ilgā laika periodā Latvijā šī proporcija ir palikusi nemainīga un vīriešiem sastāda 53%, bet sievietēm — 51—52%. Līdzīga aina vērojama arī ārvalstīs. Pirmais šādas attiecības universālumu, salīdzinādams vairāku valstu 20. gadsimta sākuma datus, konstatēja statistiķis G. Mortara.³ Dotās proporcijas nemainība apgāž buržuāzisko demogrāfu visai izplatītu apgalvojumu, ka, vispārējam mirstības līmenim pazeminoties, samazinās darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju īpatsvars, kas nelabvēlīgi ietekmējot valsts ekonomiku. Par argumentu šādos gadījumos parasti min faktu, ka vidējais mūža ilgums pieaug galvenokārt, mirstībai samazinoties agrā bērnībā, jaunībā un mūža nogalē, bet darbaspējīgajā vecumā mirstība dažkārt pat palielinās. Līdz ar to tiek izdarīts

³ Mortara G. Lezioni di Statistica Economica e Demografica dettate nel R. Istituto Superiore di Studi Commerciali in Roma. Roma, 1920.

kļūdainš secinājums par to, ka vidējais mūža ilgums galvenokārt palielinās iedzīvotājiem, kuri ir ārpus darbaspējīgā vecuma, un tas valstij rada papildu izmaksas viņu uzturēšanai un liecina par mirstības tālākas samazināšanās nelietderīgumu. Mūsu izdarītie aprēķini, kuros izmantojām Latvijā ilgā laika periodā iegūtos datus, rāda, ka līdz ar kopējo vidējā mūža ilguma pieaugumu vienādā mērā palielinās arī vidējais mūža ilgums darbaspējīgajā vecumā. Līdz ar to ekonomiski aktīvo un neaktīvo iedzīvotāju kontingenti kopējā iedzīvotāju skaitā palielinās vienādā mērā.

Mirstības samazināšanās bērībā un jaunībā un līdz ar to nodzīvoto gadu skaita pieaugums izraisa pozitīvas sociāli demogrāfiskas pārmaiņas. Pirmkārt, palielinās attiecīgās paaudzes iedzīvotāju skaits, kas sasniedz darbaspējīgā vecuma robežu. Otrkārt, palielinās personu skaits reprodūktīvajā vecumā un tieši tā sākumā, ko raksturo visaugstākā dzimstības intensitāte. Līdz ar to iedzīvotāju mirstības samazināšanās uzlabo kopumā iedzīvotāju atražošanās režīmu, padara to racionālāku.

Ievērojams franču demogrāfs A. Sovī, raksturojot mirstības samazināšanās nozīmi pirmajos dzīvības gados, uzsvēra, ka no iedzīvotāju vecuma struktūras viedokļa izglābt no nāves bērnu vai laist to pasaulē ir viens un tas pats — abos gadījumos kļūst par vienu cilvēku vairāk.⁴

Parasti iedzīvotāju atražošanas raksturo ar diviem rādītājiem — atražošanās bruto un neto koeficientu. Pirmais parāda meiteņu skaitu, kas vienai sievietei vidēji piedzimst visā reprodūktīvā perioda laikā (no 16 līdz 49 gadiem). Otrs rādītājs korigē pirmo par mirstības ietekmes lielumu, jo mirstības dēļ ne visas meitenes sasniedz vecumu, kad pašas kļūst mātes. Atražošanās neto koeficients parāda meiteņu skaitu, kas vidēji piedzimst vienai sievietei reprodūktīvajā vecumā un kas pastāvošās mirstības apstākļos var nodzīvot līdz vidējam vecumam, kādā bija māte viņu piedzimšanas brīdī.⁵ Starpība starp abiem koeficientiem parāda mirstības lomu kopējā iedzīvotāju atražošanās režīmā.

2. tabulas dati liecina par to, ka mirstība paaudžu nomaiņā Latvijas PSR ietekmē arvien mazākā mērā. Pastāvot dzimstības līmenim, kāds bija 1958.—1959. gadā, no 100 Latvijas PSR dzimušajām meitenēm vidēji 5 nenodzīvotu līdz vecumam, kādā bija mātes viņu piedzimšanas brīdī, bet 1971.—1972. gadā tādu bija vairs tikai 3. Mirstības ietekmes lielums attiecībā pret iedzīvotāju atražošanās bruto koeficientu šai pašā laikā Latvijas PSR bija tikai 3,1%. Vidēji PSRS šī ietekme bija nedaudz lielāka.

Koeficientu starpības (procentos) un bruto koeficienta attiecība Latvijas PSR pilsētās ir aptuveni divas reizes mazāka nekā laukos. Tādējādi iedzīvotāju dzīvotspēja jaunākajās vecuma gru-

⁴ Sauvy A. Theorie general de la population, vol. 2. Paris, 1966, p. 108.

⁵ Principā iedzīvotāju atražošanās koeficientus var aprēķināt arī attiecībā uz zēniem. Tomēr praksē tā nerīkojas, jo demogrāfiskajā statistikā dzimstības rādītājus pieņemts aprēķināt sievietēm.

Mirstības ietekme uz PSRS un Latvijas PSR
iedzīvotāju atražošanās līmeni*

Periods	Starpība starp iedzīvotāju atražošanās bruto un neto koeficientiem		Koeficientu starpības un bruto koeficienta attiecība, %	
	PSRS	Latv. PSR	PSRS	Latv. PSR
1938.—1939. g.	0,71	—	33,1	—
1958.—1959. g.	0,10	0,05	7,5	5,4
1964.—1965. g.	0,07	0,04	5,9	4,7
1972.—1973. g.	0,05	0,03**	4,6	3,1**

* Население СССР (численность, состав и движение населения). 1973 г. Статистический сборник. М., 1975, с. 138.

** 1971.—1972. gadā.

pās pilsētās tomēr vēl ir lielāka, kaut arī ar laiku šīs atšķirības izlīdzinās.

Mirstības samazināšanās rezultātā jaunākajās vecuma grupās arvien lielāks cilvēku skaits no katras paaudzes sasniedz darbaspējīgā vecuma sākumu.

Ja 1934.—1936. gadā no 1000 dzimušajiem tikai 85—87% bija izredzes nodzīvot līdz 16 gadiem, tad 1969.—1970. gadā tādu bija jau 96—98%. Tā kā mirstība samazinājusies arī darbaspējīgā vecuma iedzīvotājiem, tad arvien lielāks iedzīvotāju kontingents nodzīvo līdz pensijas vecumam, tādējādi palielinot kopējo nodzīvoto cilvēkgadu skaitu darbaspējīgajā vecumā. Pastāvot mirstības līmenim, kāds bija 1934.—1936. gadā, no personu skaita, kas sasniedz 16 gadu vecumu, izredzes nodzīvot līdz 60 gadiem bija 68% vīriešu un 77% sieviešu. 1969.—1970. gadā tādu bija attiecīgi jau 74% un 89%. Savukārt darbaspējīgā vecumā paredzamo cilvēkgadu skaits šajā periodā vīriešiem bija pieaudzis par 17% un sievietēm par 19%. Tādējādi varam izdarīt secinājumu, ka ir

3. tabula

Noteiktu vecumu sasniegušo skaita izmaiņas Latvijā

Periods	Personu skaits, kas no 1000 dzimušajiem sasniedz				Darbaspējīgajā vecumā paredzamo cilvēkgadu skaits, tūkst.	
	16 gadus		60 gadus		vīrieši	sievietes
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes		
1934.—1936. g.	848	870	576	672	3298	3474
1969.—1970. g.	964	975	713	864	3871	4145

notikušas pozitīvas pārmaiņas iedzīvotāju dzīvotspējā. Vairāk izteiktas tās ir sievietēm, kam mirstība ir samazinājusies lielākā mērā. Tā kā vīriešu mirstība visos vecumos vēl joprojām ir lielāka nekā sievietu mirstība, 3. tabulā visi minētie rādītāji sievietēm ir lielāki. Tai apstākļi, ka arvien lielāks cilvēku skaits dzīvo darbaspējīgajā vecumā, var saskatīt priekšnosacījumus straujākam ekonomikas progresam, jo pieaug darba resursu apjoms. Palielinoties darba ražīgumam, palielinās arī katra darbaspējīgajā vecumā papildus nodzīvotā cilvēkgada vērtība.

Jau pirms vairākiem gadsimtiem buržuāziskie ekonomisti ir mēģinājuši analizēt demogrāfiskos rādītājus saistībā ar ekonomiskajiem rādītājiem. Viens no buržuāziskās klasiskās politekonomijas pamatlicējiem, angļu ekonomists V. Petijs jau 17. gadsimtā mēģināja aprēķināt cilvēka vērtību naudā. Pēc viņa aprēķiniem, viena pilngadīga Anglijas pilsoņa vērtība līdzinājās 160 sterliņu mārciņām. Šo lielumu viņš izmantoja, lai noteiktu zaudējumus, ko valstij nodarīja mēra epidēmijas, kari un iedzīvotāju emigrācija. Arī cits angļu ekonomists — A. Smits netieši norādīja uz cilvēka ekonomisko vērtību.

Balstoties uz buržuāzisko ekonomistu koncepcijas, saskaņā ar kuru cilvēks tiek uzskatīts par sava veida kapitālu un viņa ienākumi par šī kapitāla procentiem, 19. gadsimta ievērojamais angļu demogrāfs V. Fars izstrādāja principus cilvēka ekonomiskās vērtības noteikšanai. To pamatā viņš lika dzīvības apdrošināšanas metodes. V. Fars norādīja, ka izmaksas cilvēka audzināšanai, apmācīšanai utt. atsevišķos gadījumos netiek kompensētas sakarā ar slimībām, nelaimes gadījumiem vai pāragru nāvi.⁶

Arī 20. gadsimtā kapitālistisko valstu zinātnieki turpināja cilvēka ekonomiskās vērtības aprēķinus. To vidū minami amerikāņi L. Deblins un A. Lotka, kuri par šo jautājumu 1946. gadā izdeva plašu pētījumu.⁷

Padomju Savienības un citu sociālistisko valstu zinātnieki uzskata šādus aprēķinus par nepieņemamiem. Jebkurš cilvēks ir personība, un noteikt cilvēka vērtību naudā atkarībā no izglītības līmeņa vai citiem faktoriem nav humāni. Tomēr nevar pilnībā ignorēt arī demogrāfiskās un ekonomiskās atražošanas procesu savstarpējo saistību. Tās pilnīgākas izpētes nolūkā demogrāfijā pēdējā laikā plašu attīstību guvis īpašs novirziens — ekonomiskā demogrāfija. Nozīmīgu ieguldījumu tās attīstībā devuši ungāru demogrāfs E. Valkovičs un padomju demogrāfs B. Urlāniss.⁸

Ekonomiskajā demogrāfijā ir svarīgi aprēķināt mirstības un

⁶ Farr W. Vital statistics. London, 1885, p. 532.

⁷ Dublin L., Lotka A. The money value of a man. New York, 1946.

⁸ Валкович Э. Производные экономические таблицы смертности населения Венгрии. — В кн.: Население и экономика. М., «Статистика», 1970; Урланис Б. Ц. Проблемы экономической демографии. — В кн.: Проблемы демографии. М., «Статистика», 1971.

vidējā mūža ilguma ietekmi uz darba resursu apjomu un tā palielināšanas iespējām. Iedzīvotāju vidējo mūža ilgumu darbaspējīgajā vecumā, izmantojot 1896.—1897. gada mirstības tabulas, pirmais noteica ievērojamais krievu demogrāfs S. Novosejskis.⁹ Šo aprēķinu metodiku vēlāk pilnveidoja padomju demogrāfs J. Korčaks-Čepurkovskis un bulgāru demogrāfs B. Rusevs.¹⁰

Pirmais padomju statistiķis, kas mēģināja noteikt iedzīvotāju mirstības samazināšanās ekonomisko efektu, bija S. Strumiļins. Viņa veiktie aprēķini liecina, ka laikā no 1940. līdz 1965. gadam mirstības samazināšanās rezultātā PSRS tautas saimniecība papildus ieguvusi 9,4 milj. cilvēkgadu darba laika jeb 1964. gadā vien — 5 milj. cilvēku. Šis tautas saimniecībā nodarbināto cilvēku skaits, pastāvot tā laika darba ražīgumam, var saražot nacionālo ienākumu 12350 milj. rubļu apmērā. Salīdzinot šo summu ar izdevumiem veselības aizsardzībai un fiziskajai kultūrai šajā gadā, S. Strumiļins nonāca pie secinājuma, ka katrs rublis, kas ieguldīts veselības aizsardzībā, dod papildu efektu vairāk nekā 2 rubļu apmērā.¹¹

Tāpat darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju mirstība tieši ietekmē darba resursu lielumu un līdz ar to arī saražoto materiālo labumu daudzumu. Jo vairāk palielinās vidējais mūža ilgums darbaspējīgajā vecumā, jo lielāks cilvēku skaits var dot savu ieguldījumu materiālo labumu ražošanas procesā. Darba resursu apjoms palielinās arī tad, ja mirstība samazinās bērnībā un pusaudža gados. Šajā gadījumā palielināšanās nenotiek tūlīt, bet tikai tad, kad attiecīgā paaudze sasniedz darbaspējīgā vecuma robežu. Tā kā daļa iedzīvotāju turpina strādāt arī pensijas vecumā, tad arī šis vecuma grupas iedzīvotāju mirstības samazināšanās dod darba resursu pieaugumu.

Viens no tautas saimniecības attīstības pamatrādītājiem ir nacionālais ienākums — materiālās ražošanas nozarēs jaunradītā vērtība jeb tā sabiedriskā produkta daļa, kas paliek pāri pēc ražošanas procesā izlieto to ražošanas līdzekļu atlīdzināšanas. Galvenie nacionālā ienākuma palielināšanas faktori ir materiālajā ražošanas sfērā nodarbināto skaita un darba ražīguma pieaugums. Saistot pirmo faktoru ar iepriekš aplūkoto mirstības ietekmi uz darba resursu lielumu, varam secināt, ka, darbaspējīgo iedzīvotāju mirstībai samazinoties, palielinās saražotā nacionālā ienākuma apjoms.

⁹ Новосельский С. А. Смертность и продолжительность жизни в России. Пг., 1916.

¹⁰ Корчак-Чепурковский Ю. А. Влияние смертности в разных возрастах на увеличение средней продолжительности жизни. — В кн.: Изучение воспроизводства населения. М., «Наука», 1968; Русев Б. Статистические характеристики населения в трудоспособном возрасте. — В кн.: Население и экономика. М., «Статистика», 1970.

¹¹ Струмилин С. Г. О народнохозяйственной эффективности здравоохранения. — «Экономические науки», 1966, № 5, с. 30.

Lai noteiktu, cik lielā mērā vidējā mūža ilguma pieaugums Latvijas PSR ir ietekmējis nacionālā ienākuma apjomu, veiksīm sekojošus aprēķinus. Vispirms uz mirstības tabulu datu pamata noteiksim vidējo mūža ilgumu darbaspējīgajā vecumā (e_{16-59}). To aprēķināsim pēc formulas:

$$e_{16-59} = \frac{\sum_{16}^{59} L_x}{l_0}, \quad (2)$$

kur L_x — gada vidējais iedzīvotāju skaits X vecumā;
 l_0 — nosacītās paaudzes lielums, parasti 100 000.

Tālāk noteiksim iedzīvotāju nodarbinātības līmeni (g_x) kā strādājošo skaita attiecību pret iedzīvotāju kopskaitu attiecīgajā vecuma grupā. Ja pieņemsim, ka šis nodarbinātības līmenis atsevišķās vecuma grupās turpmākās dzīves laikā saglabāsies nemainīgs, tad, ievietojot to formulā (2), iegūsim vidējo ekonomiski aktīvās dzīves ilgumu darbaspējīgajā vecumā (e'_{16-59}). Tādējādi, neņemot vērā iedzīvotāju kontingentus ārpus darbaspējīgā vecuma robežām, varam rakstīt:

$$e'_{16-59} = \frac{\sum_{16}^{59} L_x g_x}{l_0}. \quad (3)$$

Nedaudz precīzāka formula (3) būtu tādā gadījumā, ja darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaitā atsevišķi būtu izdalīti vīrieši un sievietes.¹² Taču nacionālā ienākumā ražošana šādā aspektā netiek analizēta, tādēļ no šī precizējuma atteiksimies. Tā kā daļa iedzīvotāju turpina strādāt arī pensijas vecumā, tad aprēķinu precizitāti maz ietekmē arī pieņēmums, ka sievietēm darbaspējīgā vecuma robeža ir nedaudz augstāka un nosacīti līdzinās 59 gadiem.

4. tabula

Latvijas PSR iedzīvotāju vidējā mūža ilguma dinamika darbaspējīgajā vecumā (16—59 gadi)

	1958.—1959. g.	1969.—1970. g.
Vidējais mūža ilgums darbaspējīgajā vecumā	39,6	40,1
Vidējais ekonomiski aktīvās dzīves ilgums darbaspējīgajā vecumā*	33,2	33,7

* Lai izslēgtu (eliminētu) nodarbinātības līmeņa izmaiņu ietekmi, nodarbinātība ir pieņemta par nemainīgu 1970. gada līmeni.

¹² Борохов Д. Влияние смертности на среднюю продолжительность предстоящей трудовой деятельности. — «Вестник статистики», 1975, № 1, с. 31.

4. tabulas dati liecina, ka aplūkotajā laika periodā abi vidējie rādītāji absolūtā izteiksmē palielinājušies par 0,5 gadiem. Vidējais ekonomiski aktīvās dzīves ilgums darbaspējīgajā vecumā ir palielinājies par 1,4%. Tas nozīmē, ka mirstības samazināšanās rezultātā šajos gados vidēji katra cilvēka darba perioda ilgumam ir pievienoti 0,5 gadi.

Pēc Latvijas PSR CSP datiem, republikas tautas saimniecībā 1970. gadā bija nodarbināti 1 milj. 199 tūkst. cilvēku, no kuriem 935 tūkst. jeb 78% strādāja materiālās ražošanas sfērā.¹³ Pieņemot, ka mirstība materiālās ražošanas un neražīgajā sfērā nodarbinātajiem ir vienāda un ka strādājošie darbaspējīgā vecumā katrs vēl vidēji nodzīvos 0,5 gadus, tautas saimniecībai tas papildus dotu gandrīz 470 tūkst. cilvēkgadu. Tā kā darba perioda ilgums ir 44 gadi, šāds ieguvums rod izteiksmi vairāk nekā 10 tūkst. cilvēku. Latvijas PSR saražotais nacionālais ienākums 1970. gadā bija 3 miljardi 738 milj. rubļu¹⁴ jeb 4000 rubļu vidēji uz vienu strādājošo materiālās ražošanas sfērā. Tādējādi nosacīti saražotais nacionālais ienākums līdzinās 40 milj. rubļu un atbilst tam ekonomiskajam efektam, kas panākts, samazinoties iedzīvotāju mirstībai un pieaugot vidējam mūža ilgumam darbaspējīgajā vecumā Latvijas PSR aplūkotajā laika periodā.

Līdzīgi var noteikt, kāds būtu efekts, ja turpmāk samazinātos atsevišķu nāves cēloņu radītā mirstība. Sai nolūkā jāstāda tā saucamās hipotētiskās mirstības tabulas, kas parāda, par kādu lielumu palielinātos iedzīvotāju vidējais mūža ilgums un dažādos vecumos dzīvojošo skaits, ja pilnībā tiktu eliminēta kāda nāves cēloņa radītā mirstība. Šādas mirstības tabulas Latvijas PSR ir sastādītas 1971.—1972. gadam.¹⁵

Pašlaik trīs galvenie iedzīvotāju nāves cēloņi ir asinsrites sistēmas slimības, jaunveidojumi un visu veidu nelaimes gadījumi. Pieņemot, ka katra šī nāves cēloņa radītā mirstība visās vecuma grupās līdzinās nullei, aprēķināsim no jauna vidējo ekonomiski aktīvās dzīves ilgumu darbaspējīgā vecumā. 1971.—1972. gadā tas līdzinājās 33,7 gadiem. Pilnībā novēršot mirstību ar asinsrites sistēmas slimībām darbaspējīgajā vecumā, vidējais ekonomiski aktīvās dzīves ilgums palielinātos par 0,3 gadiem, novēršot mirstību ar jaunveidojumiem, — par 0,4 un mirstību nelaimes gadījumos — par 1,4 gadiem. Tātad no trim galvenajiem nāves cēloņiem vislielāko vidējā ekonomiski aktīvā dzīves ilguma pieaugumu dotu mirstības samazināšana nelaimes gadījumos, jo nelaimes gadījumos biežāk cieš cilvēki pusmūža gados. Turpretim vecumā galvenie nāves cēloņi ir asinsrites sistēmas slimības un jaunveidojumi.

¹³ Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā. R., izdevn. «Statistika» Latvijas nodaļa, 1972, 288., 290., 296. lpp.

¹⁴ Turpat, 52. lpp.

¹⁵ Vītoliņš E. Iedzīvotāju vidējā mūža garuma palielināšanās iespējas mūsu republikā. — «Veselība», 1974, 11. nr., 6.—7. lpp.

Var arī noteikt, kādas rezerves vēl slēpj sevī visu nāves cēloņu radītās mirstības samazināšana kopumā un cik lielā mērā to novēršana (kas gan ir tīri hipotētisks pieņēmums) varētu palielināt vidējo ekonomiski aktīvās dzīves ilgumu un līdz ar to arī saražoto tīrās produkcijas apjomu. Vidējais mūža ilgums darbaspējīgajā vecumā 1973.—1974. gadā Latvijas PSR bija 40,2 gadi. Līdz ar to darba laika zudumi vidēji uz vienu cilvēku darbaspējīgajā vecumā, kura ilgums ir 44 gadi, sasniedz 3,8 gadus. Pēc jau minētās metodikas veiktais aprēķins, ņemot par pamatu 1974. gada darba ražīguma līmeni un materiālā ražošanas sfērā nodarbināto skaitu, šajā gadījumā dod 390 milj. rubļu lielu summu jeb aptuveni 8% no ražotā nacionālā ienākuma apjoma. Protams, cerēt uz mirstības pilnīgu novēršanu līdz vecuma iestāšanās periodam mēs nevaram. Tomēr reālas iespējas pagarināt cilvēka ekonomiski aktīvās dzīves ilgumu mums ir. Tas, ka šī ilguma palielināšana kaut vai par vienu gadu tautas saimniecībai dod papildu darba resursus, kas varētu saražot tīro produkciju par vairāk nekā 100 milj. rubļu, norāda uz šādu centienu nepieciešamību. Tāpēc sevišķi aktuāli ir uzdevumi, kas izvirzīti «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā»: «...uzlabot medicīnisko apkalpošanu, pastiprināt apkārtējās vides aizsardzību, radīt labvēlīgākus apstākļus mātes un bērna veselības aizsardzībai, bērnu audzināšanai un cilvēka mūža un darbības ilguma pagarināšanai.»¹⁶

Latvijas PSR ir radīti visi nepieciešamie materiālie un sociālie priekšnosacījumi, lai iedzīvotāju vidējais mūža ilgums gan kopumā, gan arī darbaspējīgajā vecumā arī turpmāk varētu palielināties.

¹⁶ PSKP XXV kongresa materiāli. R., «Liesma», 242. lpp.

E. Vitoliņš

LATVIJAS PSR IEDZĪVOTĀJU MIRSTĪBA, TAS GALVENIE CĒĻI

Padomju Latvijā, tāpat kā visā valstī, gūti lieli panākumi iedzīvotāju mirstības samazināšanā un mūža garuma palielināšanā. Realizējot partijas un valdības lēmumus dzīvē, mūsu republikā panākts tāds stāvoklis, ka relatīvais ārstu skaits, slimnīcas gultu skaits un citi medicīniskās apkalpošanas rādītāji uz katrēm 10 000 iedzīvotājiem ir vieni no vislabākajiem gan salīdzinājumā ar citām savienotajām republikām, gan arī salīdzinājumā ar ārvalstīm.

Lai visā pilnībā varētu veikt tālākos pasākumus iedzīvotāju mūža pagarināšanā, viņu veselības un darbaspēju uzlabošanā, ir svarīgi izpētīt iedzīvotāju mirstības rādītājus, tas cēloņus.

Salīdzinājumā ar buržuāziskās Latvijas periodu padomju varas gados strauji samazinājusies bērnu mirstība, likvidēti miršanas gadījumi ar daudzām infekcijas slimībām (difterija, skarlatīna, poliomiēlīts u. c.), ļoti strauji samazinājusies mirstība ar tuberkulozi un jūtami samazinājusies — ar elpošanas un gremošanas orgānu, kā arī ar daudzām citām slimībām.¹

Mirušo skaita un mirstības līmeņa pārmaiņas republikā raksturo 1. tabulas dati.

Pēckara gados mirstības līmenis mūsu republikā krasi samazinājās: 1964. gadā tas bija viszemākais Latvijas vēsturē — 9,5 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem. Pēdējos gados vispārējās mirstības rādītājs no jauna palielinās, tas ir saistīts galvenokārt ar tā saucamo iedzīvotāju sastāva novecošanās procesu. Sakarā ar ļoti zemu dzimstību un vidējā mūža garuma palielināšanos pieaudzis gados veco iedzīvotāju īpatsvars; tas arī ir galvenais iemesls, kāpēc palielinājies kopējais mirstības rādītājs. Vispārējais mirstības rādītājs uz 1000 iedzīvotājiem mūsu republikā (12,1 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem) ir lielāks nekā vidēji valstī (9,3) un citās savienotajās republikās. Tas arī ir tāpēc, ka Latvijas PSR salīdzinājumā ar citām savienotajām republikām ir relatīvi visvairāk novecojusī iedzīvotāju vecuma struktūra. Iedzīvotāju paredzamais vidējais mūža ilgums un mirstība atsevišķos vecumos mūsu re-

¹ Rakstā izmantoti Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes publicētie un nepublicētie materiāli.

Mirstības rādītāji Latvijas PSR

Gadi	Mirušo skaits		Vecumā līdz 1 gadam mirušo bērnu skaits uz 1000 dzimušiem
	tūkst. cilvē.	uz 1000 iedzīv.	
1913	41,1	16,2	146
1940	29,8	15,7	73
1950	24,2	12,4	68
1960	21,3	10,0	27
1965	22,8	10,0	19
1970	26,5	11,2	18
1971	26,3	11,0	16
1972	27,3	11,3	16
1973	28,1	11,5	16
1974	28,1	11,4	19
1975	30,1	12,1	20

publikā ir apmēram tāds pats (vai arī nedaudz atšķirīgs) kā citās savienotajās republikās un ekonomiski attīstītākajās ārvalstīs. Pēdējos 10—15 gados Latvijā samazinājusies bērnu un pusaudžu mirstība, turpretim nedaudz palielinājusies mirstība starp pieaugušajiem; tas zināmā mērā sekmējis kopējo mirstības rādītāju pieaugumu. 1974.—1975. gadā pieaugusi zīdaiņu mirstība. Līdzīgas tendences mirstības rādītāju dinamikā vērojamas arī citās savienotajās republikās un daudzās ekonomiski attīstītās ārvalstīs.

Mirstības rādītāji pilsētās un laukos nav vienādi: pēdējos gados uz 1000 iedzīvotājiem laukos vidēji ir 1,5 reizes vairāk mirušo nekā pilsētās, arī tas lielā mērā izskaidrojams ar lielāku skaitu gados vecu lauku iedzīvotāju. Apskatot mirstību pa atsevišķiem vecumiem, redzam, ka laukos tā ir lielāka visos vecumos, izņemot 55—70 gadu vecumu, kurā pilsētnieku mirst nedaudz vairāk.

Visās vecuma grupās vīriešu mirstība ir lielāka nekā sieviešu mirstība, it sevišķi 20—44 gadu vecuma grupā (3—5 reizes lielāka). Tas izskaidrojams galvenokārt ar daudz lielāko vīriešu mirstību nelaiemes gadījumu, saindēšanās un traumu rezultātā.

Mirušo sadalījumu pa svarīgākajām cēloņu grupām 1970. un 1974. gadā raksturo 2. tabulas dati. Mirstības cēloņu vidū vislielākais īpatsvars republikā ir asinsrites sistēmas slimībām. Relatīvais mirstības līmenis 1973.—1974. gadā bija par 60% augstāks nekā caurmērā valstī. To galvenokārt iespaidojis iedzīvotāju vecuma sastāvs. Standartizētais (t. i., viena vecuma grupām) rādītājs, kas raksturo mirstību ar asinsrites slimībām, mūsu republikā ir tikai nedaudz augstāks nekā vidēji valstī, bet tam vērojama tendence pieaugt (piemēram, no 55,4 1960. līdz 59,2 1970. gadā un 59,4% 1974. gadā). Ar šīm slimībām mirušo skaits pieaudzis no 13,3 tūkst. 1965. gadā līdz 16,7 tūkst. 1974. gadā. Relatīvais mirstības rādītājs šai laikā palielinājies par 15%. To

Miruso sadalījums pēc mirstības cēloņiem Latvijas PSR

Mirstības cēlonis	Miruso skaits			
	tūkst. cilv.		uz 100 000 iedzīv.	
	1970. g.	1974. g.	1970. g.	1974. g.
Pavisam mirušo	26,5	28,1	1118	1141
Tai skaitā pēc nāves cēloņiem:				
infekcijas un parazitārās slimības	0,5	0,5	21	19
no tām tuberkuloze	0,4	0,3	16	11
jaunveidojumi	4,1	4,4	172	176
no tiem laundabīgie jaunveidojumi	4,0	4,3	170	175
tai skaitā: gremošanas orgānu	1,8	1,8	75	73
elpošanas orgānu	0,7	0,8	29	33
piena dziedzeru	0,2	0,2	10	10
uroģenitālo orgānu	0,7	0,8	31	33
asins, asinsrades un	0,3	0,3	13	12
limfātiskās sistēmas				
nervu sistēmas un maņu orgānu slimības	0,2	0,2	7	8
asinsrites sistēmas slimības	15,7	16,7	662	678
no tām: reimatisms	0,2	0,2	10	9
miokarda infarkts bez hipertonskās slimības	0,8	0,8	32	32
aterosklerotiskā kardioskleroze bez hipertonskās slimības	7,8	8,1	330	329
pārējās sirds išēmiskās slimības formas bez hipertonskās slimības	0,5	1,1	22	45
smadzeņu asinsvadu bojājumi bez hipertonskās slimības	3,9	4,5	166	182
hipertonskā slimība (visas formas)	1,4	1,3	57	51
elpošanas orgānu slimības	1,5	1,3	65	54
gremošanas orgānu slimības	0,5	0,5	20	21
uroģenitālo orgānu slimības	0,4	0,5	18	19
iedzimtas anomālijas	0,2	0,3	10	10
bērnu agrā vecuma slimības	0,2	0,2	7	8
nelaimes gadījumi, saindēšanās, traumas	3,0	3,4	126	137

sekmējis galvenokārt gados veco iedzīvotāju īpatsvara pieaugums. Palielinājusies mirstība arī dažās iedzīvotāju vecuma grupās, visvairāk starp vīriešiem vidējos gados.

Kopējie mirstības rādītāji laukos ir daudz augstāki nekā pilsētās — 1973.—1974. gadā 1,8 reizes. Šo starpību nosaka ne vien caurmērā daudz vecākais iedzīvotāju sastāvs laukos, bet arī laucinieku lielākie mirstības rādītāji atsevišķās vecuma grupās asinsrites slimību dēļ (izņemot 50—70 gadu vecumu, kurās pilsētnieku mirstība ir nedaudz augstāka).

Ar sirds un asinsvadu sistēmas slimībām mirst galvenokārt gados vecie iedzīvotāji: 1974. gadā 90,3% nomirušo bija sasnieguši 60 un vairāk gadu, 8,4% — 40—59 gadu vecumu un tikai 1,3% nomirušo bija jaunāki par 40 gadiem.

Izņemot bērnu un pusaudžu vecumu, kurā zēnu un meiteņu mirstības rādītāji asinsrites slimību dēļ ir zemi un apmēram vie-

nādi, visās vecuma grupās vīriešu mirst vairāk nekā sieviešu. Piemēram, 25—60 gadu vecumā vīriešu mirstība caurmērā ir 3 reizes lielāka. Arī pensijas vecumā vīriešu mirstības rādītāji ir stipri augstāki.

Pēdējos gados mūsu republikā sieviešu mirstība ar asinsrites slimībām vecumā līdz 50 gadiem ir samazinājusies, bet vecumā virs 50 gadiem nedaudz pieaugusi. Turpretim šīs slimību grupas mirstības rādītāju dinamika vīriešiem ir visai nelabvēlīga: pēdējos 10 gados 35—69 gadu vecuma vīriešu mirstība pieaugusi 1,3 reizes.

Daudzi autori šo nelabvēlīgo tendenci izskaidro gan ar fizisko slodžu samazināšanos jeb tā saucamo hipodināmiju, gan ar dzīves ritma palielināšanos un nepietiekošām cilvēka organisma spējām piemēroties šīm pārmaiņām. Taču rodas jautājums: kāpēc stress mūsu republikā nelabvēlīgi iespaido tikai viena dzimuma — vīriešu vitalitāti? Kā rāda mirstības blakus cēloņu izlases veida izpēte, starp vīriešiem vidējos gados, kas miruši ar asinsrites sistēmas slimībām, visai daudzos gadījumos miršanas blakus cēlonis ir alkoholisms.

No visām asinsrites sistēmas slimībām vislielāko miršanas gadījumu skaitu (8,1 tūkst. mirušo 1974. gadā) dod aterosklerotiskā kardioskleroze (bez hipertonskās slimības). Šī slimība ir galvenais gados veco iedzīvotāju mirstības cēlonis. Vecumā līdz 50 gadiem ar aterosklerotisko kardiosklerozi mirst pavisam maz, kaut arī pēdējos gados 45—60 gadu vecu vīriešu mirstība ar šo slimību ir nedaudz pieaugusi. Pensijas vecumā (virš 60 gadiem) pēdējos 5 gados mirstība ar aterosklerotisko kardiosklerozi ir samazinājusies. Visās vecuma grupās mirstība ar minēto slimību lauku iedzīvotājiem ir augstāka nekā pilsētniekiem un vīriešiem augstāka nekā sievietēm.

Apmēram 800 cilvēku ik gadus nomirst ar miokarda infarktu (bez hipertonskās slimības). Atsevišķās vecuma grupās pilsētnieku mirstība ir lielāka nekā laucinieku (vidēji 1,5 līdz 2 reizes), vīriešu — lielāka nekā sieviešu. Piemēram, 1973.—1974. gadā 35—39 gadu vecumā ar miokarda infarktu (bez hipertonskās slimības) bojā aizgāja 7 reizes vairāk vīriešu nekā sieviešu. Šie rādītāji republikā pēdējos gados maz mainās.

Pāri par 200 cilvēkiem gadā nomirst ar reimatismu — aktīvo reimatismu un hronisko sirds reimatisko slimību. Tie ir galvenokārt 40—60 gadu veci iedzīvotāji, relatīvi biežāk pilsētnieki, vīrieši un sievietes apmēram vienādā skaitā. Pēdējos gados mirstība ar reimatismu samazinās, turpretī daudz izplatītāks nāves cēlonis kļuvušas pārejās sirds išēmisko slimību formas (bez hipertonskās slimības) — 1,1 tūkst. mirušo 1974. gadā. Tas attiecas galvenokārt uz vīriešiem 30—50 gadu vecumā, turklāt pilsētnieku mirstība ir lielāka nekā laucinieku. 1973.—1974. gadā 30—60 gadu vecuma grupā vīriešu mirstība bija 6—10 reizes augstāka par sieviešu mirstību.

Ik gadus lielu skaitu miršanas gadījumu dod arī smadzeņu asinsvadu bojājumi (bez hipertonskās slimības) — 4,5 tūkst. mirušo 1974. gadā. Iedzīvotājiem vidējos mūža gados (40—60 gadu vecumā) mirstība ar smadzeņu asinsvadu bojājumiem ir lielāka laukos, bet par 60 gadiem vecākiem ļaudīm — pilsētās; vīriešu mirstība nedaudz pārsniedz sieviešu mirstību. Pēdējos gados mirstība ar minētajām kaitēm nedaudz pieaugusi gandrīz visās vecuma grupās, bet jo sevišķi starp 50—70 gadu veciem vīriešiem.

Diezgan daudz gados vecu iedzīvotāju sirgst ar hipertonsko slimību. 1974. gadā tas bija nāves cēlonis 1,3 tūkst. cilvēku. Vecumā vīriešu un sieviešu mirstība ir apmēram vienāda, turpretim līdz 60 gadiem vīriešu mirstība ir nedaudz lielāka. Pēdējos gados mirstība ar hipertonsko slimību samazinājusies.

Apmēram divām trešdaļām cilvēku, kas miruši ar hipertonsko slimību, atrasti smadzeņu asinsvadu bojājumi. 1974. gadā tie kļuva par nāves cēloni 0,8 tūkst. cilvēku. Samērā izplatīta ir arī aterosklerotiskā kardioskleroze ar hipertonsko slimību: 1974. gadā ar to nomiruši 0,3 tūkst. cilvēku.

Otro vietu nāves cēloņu vidū ieņem jaunveidojumi — 1974. gadā ar tiem mira 4,4 tūkst. jeb 15% no visiem nomirušajiem (4,3 tūkst. no tiem nomira ar ļaundabīgajiem jaunveidojumiem). Ar ļaundabīgajiem audzējiem nomirušo iedzīvotāju relatīvais daudzums republikā pēdējos gados nedaudz pieaudzis, taču, ievērojot iedzīvotāju sastāva novecošanos, varam secināt, ka mirstība ar šo slimību stabilizējusies, bet ar dažu lokalizāciju audzējiem — pat samazinājusies. Mūsu republikā standartizētais līmenis mirstībai ar ļaundabīgajiem jaunveidojumiem ir nedaudz augstāks nekā caurmērā valstī, bet 1,2—1,3 reizes zemāks nekā vairumā attīstīto ārvalstu.

Lielākā daļa cilvēku, kas pēdējos gados nomiruši ar minēto kaiti, ir vecāki ļaudis: 85% mirušo bija 50 un vairāk gadu. Visās vecuma grupās vīrieši mirst relatīvi biežāk — caurmērā 1,2 reizes — nekā sievietes. Uz 100 000 iedzīvotājiem nav lielas atšķirības starp pilsētnieku un laucinieku mirstību. Taču, ja zinām, ka laukos dzīvo relatīvi daudz vairāk gados veco cilvēku, tad jāsecina, ka pilsētnieku mirstība ar jaunveidojumiem būtībā ir lielāka. Par to liecina arī mirstības rādītāji atsevišķās vecuma grupās, piemēram, 50—70 gadu vecumā pilsētnieku mirstība ir 1,2 reizes lielāka.

No ļaundabīgajiem jaunveidojumiem 1974. gadā vislielāko mirstības īpatsvaru deva gremošanas orgānu audzēji (1,8 tūkst. jeb 42% no visiem mirušajiem ar audzējiem); ar kuņģa audzēju nomira pāri par 900 cilvēku, galvenokārt gados veci ļaudis. Ar gremošanas orgānu ļaundabīgajiem audzējiem vīriešu mirst daudz vairāk nekā sieviešu, pilsētnieku — vairāk nekā laucinieku. Pēdējos gados mirstība ar gremošanas orgānu audzējiem samazinās.

Liels īpatsvars ir mirstībai ar elpošanas orgānu ļaundabīgajiem audzējiem — 1974. gadā republikā ar tiem nomira pāri par

800 cilvēku jeb 19% no visiem, kas nomiruši ar ļaundabīgajiem jaunveidojumiem, pilsētnieku mirstība bija lielāka nekā laucinieku, vīriešu lielāka nekā sievietes (pēdējos gados apmēram 6 reizes). Tas, iespējams, saistīts ar smēķēšanas paraduma daudz lielāko izplatību starp vīriešiem. Pēdējos gados mirstība ar elpošanas orgānu audzēju palielinās.

Apmēram 800 cilvēku gadā nomirst ar uroģenitālo orgānu audzējiem, tai skaitā 600 — ar dzimumorgānu audzējiem. Sievietes mirstība te pārsniedz vīriešu mirstību. Pēdējos gados kopumā vērojama neliela mirstības samazināšanās tendence. Tā panākta ar profilaktiskajām apskatēm, kurās noskaidro slimības rašanos sākuma stadijā.

Katru gadu pāri par 200 sievietes nomirst ar piena dziedzeru ļaundabīgajiem jaunveidojumiem. Mirušo skaitā pārsvarā ir gados veci ļaudis. Mirstība starp pilsētniecēm ir 2 reizes lielāka nekā starp laucniecēm. Kaut gan šis audzēja veids samērā viegli diagnosticējams, mirstība ar piena dziedzeru jaunveidojumiem pēdējos gados nedaudz pieaugusi.

Republikā ik gadus aiziet bojā gandrīz 300 cilvēku, kas sirgst ar asinsrades orgānu un limfātiskās sistēmas ļaundabīgajiem jaunveidojumiem (7% no visiem, kas miruši ar jaunveidojumiem). Vīriešu mirstība ir nedaudz lielāka par sievietes mirstību, pilsētnieku — lielāka par laucinieku. Atšķirībā no citām lokalizācijām asinsrades orgānu un limfātiskās sistēmas ļaundabīgie jaunveidojumi samērā bieži kļūst par gados jaunāku cilvēku nāves cēloni. Visumā mirstība ar šīs lokalizācijas audzējiem pēdējos gados samazinās.

Citas ļaundabīgo jaunveidojumu lokalizācijas dod mazāku nāves gadījumu skaitu.

Trešā lielākā mirstības cēloņu grupa republikā ir nelaimes gadījumi, saindēšanās un traumas — gadā tie dod pāri par 3 tūkst. nāves gadījumu (12% no mirušo kopskaita). Pēdējos gados šis skaits visai jūtami pieaudzis. Nedabiskā nāvē bojā gājušo skaita pieaugums ir kļuvis par galveno iemeslu tam, ka pēdējos 10 gados republikā caurmērā vairs nepieaug vidējais paredzamais mūža ilgums. Tāpat galvenokārt nelaimes gadījumu dēļ palielinās vidējā mūža garuma starpība vīriešiem un sievietēm: sievietēm šis rādītājs pieaug, vīriešiem samazinās. Vīriešu nedabiskā nāvē mirst apmēram 4 reizes vairāk nekā sievietes, bet saindēšanās ar alkoholu un noslikšana 1974. gadā ir bijusi par cēloni 6 reizes lielākai vīriešu mirstībai. Pēdējos gados vislielākā starpība vīriešu un sievietes mirstībā vērojama 20—44 gadu vecumā (caurmērā vīriešu mirstība ir 7 reizes lielāka).

Nedabiskā nāvē lauku iedzīvotāji vidēji iet bojā 1,5 reizes biežāk nekā pilsētnieki, bet 20—35 gadu vecumā — pat 2 reizes. Vienīgi lielā vecumā (virs 70 gadiem) pilsētnieki nelaimes gadījumos iet bojā biežāk par lauciniekiem.

Nedabiskas nāves gadījumu pieaugšanā neapšaubāmi vaino-

jams galvenokārt alkoholisms, jo tieši ar dzeršanu saistīts ļoti liels nelaimes gadījumu skaits.

Ceturtajā vietā pēc izraisīto miršanas gadījumu skaita republikā ir elpošanas orgānu slimības: 1974. gadā ar tām mira 1,3 tūkst. cilvēku. Mirstībai ar elpošanas orgānu slimībām 60. gados bija vērojama tendence palielināties. 1974. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem mirušo skaits šo cēloņu dēļ jūtami samazinājās, turpretim 1975. gadā atkal palielinājās. Vispār atsevišķos gados novērojamas samērā lielas mirstības svārstības; tas lielā mērā izskaidrojams ar gripas epidēmiju sekām. Vīriešu mirst gandrīz 2 reizes vairāk nekā sievietes, laucinieku — vairāk nekā pilsētnieku (sevišķi zidaiņu vecumā).

Republikā pēdējos gados samazinājusies mirstība ar gremošanas orgānu slimībām, bet nedaudz palielinājusies mirstība ar uroģenitālo orgānu, nervu sistēmas un maņu orgānu slimībām. Pārējām slimībām kā nāves cēloņiem ir mazs īpatsvars.

Pēckara gados republikā stipri pieaudzis iedzīvotāju paredzamais mūža garums, bet pēdējos gados šī pieauguma vairs nav. Vīriešu mūža garums pat nedaudz samazinājies. Starpība mūža garuma rādītājos starp dzimumiem 1973.—1974. gadā pieaugusi līdz 9,5 gadiem (65,2 vīriešiem un 74,7 sievietēm). 1965.—1966. gadā šī starpība bija 7,8 gadi.

Mirstības tabulu aprēķini pa cēloņiem (nosacīti pieņemot, ka mūs interesējošā cēloņa dēļ mirušo nebūs) rāda, ka visvairāk republikas iedzīvotāju mūža garumu var palielināt nelaimes gadījumu, saindēšanās un traumų likvidēšana — vidēji par 3,2 gadiem, tai skaitā vīriešiem — par 4,9 gadiem. Protams, nav pamata iedomāties, ka nelaimes gadījumu varētu nebūt nemaz, tomēr ir iespējams tos samazināt vismaz uz pusi — arī tas dotu lielu efektu.

Ļaundabīgie audzēji samazina mūža garumu vidēji par 2,5 gadiem, asinsrites sistēmas slimības (vecumā līdz 60 gadiem) — par 1,2 gadiem, elpošanas orgānu slimības — par 0,9 gadiem, bet, piemēram, tuberkulozes pilnīga likvidēšana vidēji var dot mūža pagarinājumu tikai par 0,2 gadiem. Medicīnisko un sociāli ekonomisko pasākumu kompleksa risināšana, cīņa par labvēlīgākiem apstākļiem cilvēka darba un dzīvotspējām var dot nopietnu ieguldījumu mirstības samazināšanā un iedzīvotāju mūža garuma palielināšanā.

Seit analizēta iedzīvotāju mirstība pēc galvenā mirstības cēloņa. Taču pēdējā laikā arvien aktuālāks kļūst jautājums par mirstības blakus cēloņu pētīšanu. Tā, piemēram, mirstību noslikšanas, transporta negadījumu, pašnāvību, nereti arī gremošanas orgānu, asinsrites sistēmas un citu slimību dēļ bieži vien veicinājis alkoholisms, aterosklerotiskās kardiosklerozes attīstību veicinājis hroniskais bronhīts ar plaušu emfizēmu utt.

Visai svarīgs veselības aizsardzības, statistikas orgānu un zinātnisko iestāžu uzdevums ir turpmāk padziļināt mirstības cēloņu analīzi.

Z. Goša, P. Eglite

BĒRNU APRŪPĒŠANAI VELTĪTAIS LAIKS DAŽĀDA TIPA ĢIMENĒS

Latvijas PSR izveidojies tāds iedzīvotāju atražošanās režīms, kas nenodrošina iedzīvotāju skaita un sastāva atjaunošanos paudžu nomaiņas gaitā. Pēc demogrāfu aprēķiniem, lai nodrošinātu iedzīvotāju normālu atražošanos, katrā ģimenē būtu vajadzīgi divi—trīs bērni. Diemžēl Latvijas PSR pārsvarā ir mazas ģimenes. Pēc 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas datiem, uzskaitot tikai kopā dzīvojošos ģimenes locekļus, izrādījās, ka Latvijas PSR tikai 30,1% ģimeņu ir divi vai vairāki bērni, tai skaitā 6,5% ģimeņu ir ar 3 un vairāk bērniem.¹ Pilsētās šāda lieluma ģimeņu bija vēl mazāk — attiecīgi 28,3 un 4,0%. Urbanizācija var ietekmēt bērnu skaita tālāku samazināšanos ģimenēs. Tādēļ svarīgi ir noskaidrot iemeslus, kas veicina šādu demogrāfisku situāciju, un izstrādāt pasākumus to novēršanai.

Šīs parādības cēloņi jau pētīti izlases veidā sociāli demogrāfiskajās aptaujās. Latvijas PSR tādu veica PSRS Centrālās statistikas pārvaldes Zinātniskās pētniecības institūta Latvijas nodaļa kopīgi ar Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministriju 1966.—1967. gadā. Pavisam aptaujāti 13,9 tūkst. sieviešu, kas reģistrējušas laulību 1959. gadā. Vidēji uz katru aptaujāto bija 1,4 bērni.² Divas trešdaļas šo sieviešu domāja aprobežoties ar esošo bērnu skaitu, īpaši tās, kam to jau bija 2 vai 3. Vairums pārējo atlika nākamā bērna dzimšanu uz vēlāku laiku, saistot to ar zināmiem nosacījumiem. Visvairāk sieviešu — 29,4% — par galveno bērnu skaita ierobežošanas iemeslu minēja nepietiekamu dzīvokļa platību, 15% — aizņemtību darbā vai mācībās. Būtībā par neiespējamību konkrētajos apstākļos savienot vairāku bērnu audzināšanu ar darbu sabiedriskajā ražošanā liecina arī citi bērnu skaita ierobežošanas iemesli: «nav ar ko atstāt bērnu» — 13,6%

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. 7. М., «Статистика», 1974, с. 251.

² Звидриньш П. П. Динамика и демографические факторы рождаемости в Латвии. — В кн.: Вопросы демографии. М., «Статистика», 1970, с. 250—256.

un «grūti iekārtot bērnu pirmsskolas bērnu iestādēs» — 9,4% atbilžu. Tātad kopā 38% aptaujāto sieviešu nevēlas paplašināt ģimeni tieši tāpēc, ka pēc savas pieredzes zina, cik grūti apvienot profesionālo darbu ar bērnu audzināšanu.

Kā Latvijas PSR, tā citās savienotajās republikās veiktajos darbaļaužu laika budžetu pētījumos apstiprinājās empiriski visiem zināmais fakts, ka ģimenēs ar bērniem, īpaši mazākajiem, stipri palielinās mājsaimniecības darbu apjoms un samazinās brīvais laiks.³ Līdz ar to strādājošām sievietēm mātēm ir grūtāk apmierināt pārējās — garīgās un sociālās — vajadzības. Tā kā pēdējās, kā zināms, pieaug līdz ar izglītības un kultūras līmeņa celšanos, tad sievietes ar relatīvi augstāku izglītības līmeni asāk izjūt brīvā laika trūkumu, savienojot profesionālo darbu ar ģimenes pienākumiem.

Tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ sievietēm ar relatīvi augstāku izglītības līmeni ir mazāks bērnu skaits. Pēc 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas datiem, vidēji 1000 mātēm ar pamatizglītību Latvijas PSR bija 1625 nepilngadīgi bērni, bet mātēm ar augstāko un vidējo speciālo izglītību — 1429 jeb par 14% mazāk.⁴ Latvijas PSR un citās republikās veikto sociāli demogrāfisko pētījumu rezultāti⁵ liecina, ka sievietes ar samērā augstāku izglītības līmeni savās ģimenēs arī turpmāk paredz vidēji mazāk par diviem bērniem. Tā kā sociālistiskajā sabiedrībā tautas izglītības līmenis nemitīgi aug, tad, rūpējoties par vidējā bērnu skaita palielināšanu ģimenēs, ne vien jāuzlabo materiālie un dzīvokļu apstākļi ģimenēm ar bērniem, bet arī jāpalīdz sievietēm mātēm saīsināt mājsaimniecības darbiem patērējamo laiku un palielināt brīvo laiku.

Lai pamatotu pasākumus šī laika patēriņa samazināšanai, vajadzīgas ziņas par visu ģimenes locekļu kopējo laika izlietojumu bērnu aprūpēšanai un mājsaimniecībai, kas būtu samērojami un daļēji aizvietojami ar darba laika apjomu pirmsskolas bērnu un dažādās pakalpojumu iestādēs. Tas bija viens no galvenajiem mērķiem Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta pētījumiem par iedzīvotāju kopējo laika izlietojumu jeb bilanci. Šai nolūkā tika veikta īpaša nedēļas laika budžetu izpēte. Atšķirībā no citiem līdzīgiem pētījumiem aptaujājām ne vien sabiedriskajā ražošanā nodarbinātos, bet arī pensionārus un skolēnus, kas arī piedalās mājsaimniecības darbos. Katrs aptaujātais pierakstīja

³ Мінс Н., Неромнашчи А. Ārpusdarba laiks. Kā to izmanto? R., «Liesma», 1970, 75.—77. lpp.

⁴ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. 7. М., «Статистика», 1974, с. 453.

⁵ Киселева Г., Рылкова И. О мотивах ограничения рождаемости. — В кн.: Развитие населения. М., «Статистика», 1974, с. 64—65; Белова В. Число детей в семье. М., «Статистика», 1975, с. 160; Шлиндман Ш., Звидриньш П. Изучение рождаемости. М., «Статистика», 1973, с. 80—81.

savas nodarbības un to ilgumu nedēļas laikā īpašās hronokartēs.

Aptauja notika 1971.—1973. gadā kā ziemā, tā vasarā Rīgā, Talsos, Valmierā, kā arī Madonas, Tukuma, Limbažu un Jelgavas rajonos. Pavisam iegūti 4034 derīgi laika budžeti, kas raksturo laika izlietojumu vidēji gadā visā republikā normālā darba nedēļā (atskaitot atvaļinājumu un slimību laiku).

Iegūto pašreģistrācijas datu apstrādē, kā vairumā citu līdzīgu pētījumu, izdalijām šādas nodarbību grupas:

darbs sabiedriskajā ražošanā un ar to saistītās darbības;
darbs mājsaimniecībā un personiskajā lauku palīgsaimniecībā;
bērnu aprūpēšana;

iepirkšanās un dažādu iestāžu apmeklējumi;

fizioloģisko vajadzību apmierināšana;

izvēles nodarbības brīvajā laikā.

Katrā no minētajām nodarbību grupām sīkāk izdalijām atsevišķus nodarbību veidus. Tieši bērnu aprūpēšanas laikā, tāpat kā citos pētījumos, ieskaitītas:

bērnu uzraudzīšana, kura ietver:

skolas uzdevumu izpildes pārbaudi,

lasīšanu un pārrunas ar bērniem,

rotaļas un darba iemaņu mācīšanu,

pastaigas;

bērnu kopšana, kas savukārt aptver:

zīdaiņu kopšanu,

jaunākā pirmsskolas vecuma bērnu kopšanu,

bērnu kopšanu slimības laikā, medicīnisko iestāžu apmeklējumus,

vecāku sapulču apmeklēšanu un skolotāju vizītes,

ceļu uz skolu vai bērnu iestādēm.

Skaidrs, ka šis uzskaitījums neaptver visu ar bērniem saistīto laika izlietojumu, jo bērnu audzināšana norit visā saskares laikā ar bērniem, vai tā būtu televīzijas pārraižu kopīga noskatīšanās vai bērnu dalība telpu kopšanā un ēdiena gatavošanā. Būtībā bērnu audzināšanas laikam būtu jāpieskaita arī pedagoģiskās literatūras lasīšana u. tml., ko grūti atsevišķi izdalīt laika budžetos. Tādēļ šeit aplūkosim tikai to laika izlietojumu, kas tieši un neapšaubāmi saistīts ar bērnu kopšanu un uzraudzīšanu, bet bērnu audzināšanu kā plašāku jēdzienu nesaistīsim ne ar vienu konkrētu nodarbību grupu.

Ģimeņu tipi izdalīti atbilstoši pētījuma mērķim — pēc tādu pazīmju kombinācijas, kas, pēc mūsu domām un citu pētījumu rezultātiem, visbūtiskāk ietekmē sabiedriskajā ražošanā nodarbināto ģimenes locekļu laika izlietojumu. Par tādām izvēlējamies bērnu skaitu (nav bērnu, viens, divi vai vairāki), jaunākā bērna vecumu (līdz vienam gadam, pirmsskolas vecuma, skolas vecuma), pieaugušo ģimenes locekļu nodarbinātību (ģimenes ar vai bez sabiedriskajā ražošanā nenodarbinātiem pieaugušiem — jeb

Latvijas PSR aptaujāto ģimeņu sadalījums pēc tipiem

Aptaujāto grupas	Ģimenes bez bērniem	Ģimenes ar bērniem		No tām ar jaunāko bērnu					
				līdz vienam gadam		pirms-skolas vecumā		skolas vecumā	
		vienu	diviem vai vairākiem	vienu	diviem vai vairākiem	vienu	diviem vai vairākiem	vienu	diviem vai vairākiem
Strādājošie vīrieši un sievietes ģimenēs bez palīgiem	609	768	598	19	28	273	268	476	302
Ar palīgiem	219	271	221	36	39	105	93	130	89
Pavisam*	828	1039	819		122		739		997
% no visiem aptaujātiem	30,8	38,7	30,5	4,6		27,5			37,1
Ģimeņu struktūra, pēc Vissavienības tautas skaitīšanas datiem**	27,9	42,0	30,1	nav sīkāk sadalīts					

* Neieskaitot aptaujātos ģimenēs ar kopjamiem slimniekiem.

** Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 7. М., «Статистика», 1974, с. 251.

isāk — palīgiem). Pavisam atkarībā no kopā dzīvojošo ģimenes locekļu sastāva izdalīti 16 ģimeņu tipi.

Aptaujāto kopskaitā bija 2956 vīrieši un sievietes, kas nodarbināti sabiedriskajā ražošanā. No tiem 62,8% pārstāvēja ģimenes ar bērniem, pie tam vairākums — ar skolas vecuma bērniem, jo šis periods ir ilgāks par pirmsskolas gadiem. Ģimeņu sadalījums pēc bērnu skaita izrādījās tuvs Vissavienības tautas skaitīšanā fiksētajam (sk. 1. tab.), kaut arī uzskaites metodika atšķīrās.

Sabiedriskajā ražošanā nodarbināto vīriešu un sieviešu vidējie nedēļas laika budžeti aprēķināti atsevišķi katram ģimenes tipam. Aptaujāto sastāvs katrā grupā salīdzināts pēc citām pazīmēm, lai pārbaudītu, vai laika budžetu atšķirības dažādās ģimenēs nav saistītas ar atšķirīgu tajās iekļauto cilvēku sastāvu. Izrādījās, ka katra ģimenes tipa pārstāvjiem ir praktiski vienāds izglītības līmenis un arī profesionālā darba raksturs. Tātad ģimenes sastāvs visumā nav atkarīgs no galvenajām indivīdu sociālajām pazīmēm.

Jūkami atšķiras dažādu ģimenes tipu pārstāvju vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli, jo šis rādītājs ir stipri atkarīgs no ģimenes lieluma, kas ir viena no tipoloģijas pazīmēm. Kaut arī vājāk izteiktas, tomēr vērojamas vecuma sastāva īpatnības atsevišķos ģimeņu tipos, jo vecāku gadi zināmā mērā noteic iespējamo bērnu vecumu, kas arī ir klasifikācijas pazīme.

Salīdzinot vidējos nedēļas laika budžetus ģimenēs ar un bez bērniem, redzams, ka reizē ar bērniem rodas ne vien ievērojams laika izlietojums viņu kopšanai un uzraudzīšanai, bet arī vidēji par 15—20% pieaug mājas darbu apjoms (sk. 2. tab.). Laika patēriņš pārējiem mājsaimniecības darbiem — iepirkumiem un dažādu iestāžu apmeklējumiem — paliek praktiski nemainīgs. Kopējais vīriešu un sieviešu laika izlietojums bērnu aprūpēšanai un mājas darbiem vidēji visos ģimeņu tipos ar bērniem ir 1,7 reizes lielāks nekā bezbērnu ģimenēs un sasniedz 11,8% viņu nedēļas laika, turpretī mājas darbiem bezbērnu ģimenēs tas nepārsniedz 6,3%.

Laulāta pāra laika patēriņš bērnu aprūpēšanai ievērojami atšķiras atkarībā no ģimeņu tipa. Vislielākās svārstības saistītas ar bērnu vecumu. Ģimenēs ar zīdaini, pirmsskolas un skolas vecuma jaunāko bērnu tas attiecas kā 1:0,8:0,6. Citiem vārdiem, bērnam pārejot nākamajā vecuma grupā, laika izlietojums viņa kopšanai un uzraudzīšanai samazinās aptuveni par 20% un pat vairāk. Protams, zināma nozīme ir arī bērnu skaitam. Salīdzināmās bērnu vecuma grupās vairākbērnu ģimenēs laika izlietojums ir caurmērā par 11% lielāks nekā vienbērnu ģimenēs. Savukārt ģimenēs ar sabiedriskajā ražošanā nenodarbinātiem pieaugušajiem (palīgiem) laika izlietojums ir par apmēram 11% mazāks nekā līdzīga

2. tabula

Sabiedriskajā ražošanā nodarbināto ģimenes locekļu kopējais laika izlietojums bērnu aprūpēšanai un mājas darbiem (stundās un minūtēs nedēļā 1972. gadā)

Nodarbību grupas	Bez bērnu ģimenēs	Ģimenēs ar bērniem	No tām ar jaunāko bērnu						
			vecumā līdz 1 gadam			pirms-skolas vecumā		skolas vecumā	
			vienu	diviem vai vairāk	vienu	diviem vai vairāk	vienu	diviem vai vairāk	
1. Ģimenēs bez palīgiem: kopējais strādājošo laika izlietojums	22:50	39:33	48:51	53:26	35:41	39:47	29:15	30:17	
no tā:	—	13:09	28:08	22:53	12:17	11:33	1:47	2:17	
bērnu aprūpēšanai	—	13:09	28:08	22:53	12:17	11:33	1:47	2:17	
mājas darbiem	22:50	26:24	20:43	30:33	23:24	28:14	27:28	28:00	
tai skaitā:									
sieviešu veiktais	15:38	18:19	15:18	19:54	16:32	19:20	19:14	19:36	
2. Ģimenēs ar palīgiem: kopējais strādājošo laika izlietojums	20:20	35:08	40:41	48:07	31:52	35:44	25:48	28:33	
no tā:	—	10:15	18:32	17:58	10:10	10:09	1:52	2:51	
bērnu aprūpēšanai	—	10:15	18:32	17:58	10:10	10:09	1:52	2:51	
mājas darbiem	20:20	24:53	22:09	30:09	21:42	25:35	23:56	25:42	
tai skaitā:									
sieviešu veiktais	13:10	17:15	16:26	21:08	14:37	15:46	17:13	18:19	

tipa ģimenēs bez palīgiem. No šī salīdzinājuma jāsecina, ka bērnu vecums ģimenes laika budžetā rada lielākas pārmaiņas nekā bērnu skaits un citas ģimenes sastāva iezīmes, tādēļ bērnu vecums uzskatāms par galveno, kaut arī ne vienīgo ģimeņu klasifikācijas pazīmi.

Bērnu vecums un skaits nevienmērīgi ietekmē dažādu nodarbinātu grupām patērētā laika pārmaiņas. Laika izlietojums bērnu kopšanai un uzraudzīšanai viskrasāk samazinās (10 un vairāk reižu), jaunākajam bērnam pārsniedzot gada un vēlāk pirmskolas vecumu. Vienbērna ģimenēs līdz skolas vecumam viņa aprūpēšanai izlieto pat vairāk laika nekā vairākbērnu ģimenēs ar jaunāko līdzīgā vecumā. Iespējams, ka tas saistās ar pieredzes trūkumu, audzinot pirmo bērnu.

Tieši bērnu kopšanai un uzraudzīšanai izlietotais laiks vidēji par 30% ir mazāks ģimenēs ar palīgiem, it īpaši tajās, kur jaunākais bērns vēl nav sasniedzis skolas gadus. Ģimenēs ar bērniem katrs no sabiedriskajā ražošanā nenodarbinātajiem pieaugušajiem tikai bērnu kopšanai un uzraudzīšanai velti vairāk laika nekā katrs no strādājošiem. Darbaspējīgā vecuma sievietes, kas pārtraukušas savu profesionālo darbību tieši tādēļ, lai koptu mazgadīgos bērnus, velti tam vidēji uz 1 gadījumu gandrīz 30 stundas nedēļā, neskaitot pārējos mājas darbus, t. i., gandrīz trīsreiz vairāk nekā strādājošās sievietes ar tādiem pašiem mazuļiem. Nestrādājošās sievietes pirmajos piecos pensijas vecuma gados velti mazbērniem vidēji 17 stundas nedēļā; pēc 60 gadiem vecmāmiņas līdzīgi vīriešiem pensionāriem ziedo bērniem apmēram 12 stundas nedēļā. Iespējams tas tādēļ, ka mazbērni uz šo laiku jau pārsnieguši vecumu, kad visvairāk nepieciešama kopšana. Atšķirība vecmāmiņu un vectētiņu rūpēs par mazajiem tomēr ir: bērnus caurmērā uzrauga 40% 60 gadu vecumu pārsniegušo sieviešu un nepilni 30% tā paša vecuma vīriešu (sk. 3. tab.). Ekonomikas institūta izstrādātajā republikas iedzīvotāju kopējā laika bilancē 57% visa ārpusdarba laika izlietojuma bērnu kopšanai un uzraudzīšanai ieguldījuši sabiedriskajā ražošanā nenodarbinātie, starp kuriem vairāk par $\frac{4}{5}$ bija pensijas vecuma iedzīvotāju.

Pateicoties sabiedriskajā ražošanā nenodarbināto palīdzībai, vecāki, kas iztiek bez bērnu iestāžu izmantošanas, pirmskolas vecuma bērnu aprūpēšanai izlieto par 10% mazāk laika nekā tie, kuru bērni apmeklē kādu no šīm iestādēm (attiecīgi 12 st. 34 min. un 13 st. 57 min.). Taču, saskaitot strādājošo vecāku un palīgu vidējo laika patēriņu bērnu aprūpēšanai⁶ (caurmērā 12 stundas uz vienu palīgu, jo retā ģimenē gadās divi šādi palīgi), izrādās, ka bērnodarzu vai mazbērnu iestāžu izmantošana aiztaupa gandrīz pusi ģimenes kopējā laika izlietojuma bērnu audzināšanai un kopšanai. Laikā, kad tika veikti iedzīvotāju laika budžeta

⁶ Sakarā ar nelielo iegūto nedēļas laika budžetu skaitu, mājsaimniecībā nodarbinātos nebija iespējams grupēt pa ģimenes tipi.

Sabiedriskajā ražošanā nenodarbināto iedzīvotāju dalība bērnu uzraudzīšanā un kopšanā 1972. gadā

Rādītājs	Mājsaimniecībā nodarbinātie					Mācību iestāžu audzēkņi	
	sievietes	no tām vecumā				sievietes	vīrieši
		darbaspējīgās	55-59 gadi	60 gadi un vairāk	vīrieši pensijas vecumā		
Aptaujāto skaits	255	76	36	143	71	435	283
no tiem:							
nodarbojušies ar bērniem	125	48	20	57	21	50	19
tas pats %	49,0	63,2	55,6	39,9	29,6	11,5	6,7
Laika izlietojums nedēļā bērniem vidēji uz vienu gadījumu, st./min.	19:43	29:49	17:28	12:22	12:08	5:11	4:27
Grupas īpatsvars kopējā laika izlietojumā bērniem, %	46,3	18,9	6,8	20,6	12,2	1,2	0,8

pētījumi, pirmsskolas bērnu iestādēs ar vietām bija nodrošināts 21% bērnu vecumā līdz 3 gadiem un 41% bērnu vecumā no 3 gadiem līdz skolas vecumam.⁷ Pirmsskolas bērnu iestāžu darbinieku summārais darba laiks sasniedz tikai 17,6% no visa sabiedrības bērnu kopšanai izlietotā laika (neieskaitot nodarbības ar skolas vecuma bērniem, rotaļas, lasīšanu un pastaigas ar bērniem). Turpmāk bērnu iestāžu ieguldījumam bērnu aprūpēšanā ievērojami jāpieaug.

1972. gadā 48,3% aptaujāto ģimeņu ar pirmsskolas vecuma bērniem izmantoja bērnu iestādes, tai skaitā 61% ģimeņu bez palīgiem un 21% — ar tiem. Taču jāreķinās ar to, ka paaudžu nomaiņas gaitā, pieaugot izglītotāko iedzīvotāju īpatsvaram pensijas vecuma ļaužu starpā, palielināsies viņu darba un sabiedriskā aktivitāte. Attiecīgi samazināsies vecmāmiņu un vectētiņu skaits, kas savu enerģiju veltī galvenokārt mazbērnu aprūpēšanai. To var aizvietot vienīgi ar līdzvērtīgu bērnu iestāžu tīkla paplašināšanu. Atpaliecība šai jomā var veicināt turpmāko bērnu skaita samazināšanos ģimenēs.

Mājas darbu laiks pretēji bērnu kopšanas un uzraudzīšanas laikam svārstās vairāk atkarībā no bērnu skaita nekā no viņu vecuma. Vairākbērnu ģimenēs ar pirmsskolas vecuma bērniem mājas darbu laiks ir par 50% lielāks nekā līdzīgās vienbērnu ģimenēs, bet ar skolas vecuma bērniem — par 10%. Bērnu vecums mājas darbiem veltīto laiku atšķirīgi ietekmē ģimenēs ar vienu un vairākiem bērniem. Pēdējās, bērniem pārejot no vienas vecuma grupas nākamajā, mājas darbu apjoms pakāpeniski samazinās.

⁷ Aptauja veikta 1971.—1973. gadā, tāpēc salīdzinājumam izmantots 1972. gada iedzīvotāju nodrošinājums ar pirmsskolas bērnu iestādēm. Sk.: Народное хозяйство Латвийской ССР в 1972 году. Рига, «Лиезма», 1973, с. 376.

Iespējams, ka te izpaužas vecāko bērnu dalība atsevišķos darbu veidos.

Mācību iestāžu audzēknes velti mājas darbiem caurmērā 5% nedēļas laika fonda, audzēkņi — aptuveni 3%. Vidēji tas sasniedz 1/2 tā laika daudzuma, ko mājas darbiem izlieto strādājošie vīrieši. Bez tam mazāko bērnu kopšanai un uzraudzīšanai katrs no pusaudžiem, kas vispār ar to nodarbojies, ziedojis vidēji 5 stundas nedēļā, t. i., tieši tikpat daudz, cik sabiedriskajā ražošanā nodarbinātie vīrieši ģimenēs ar pirmsskolas vecuma bērniem.

Vienbērna ģimenēs, bērnam pārejot nākamajā vecuma grupā, vecāku, pareizāk sakot, mātes, mājas darbu laiks pat pieaug. Ģimenēs ar vairākiem skolas vecuma bērniem mājas darbu apjoms ir praktiski tāds pats kā ģimenēs ar vienu skolēnu jeb par 50% lielāks nekā bezbērnu ģimenēs. Tas objektīvi liecina par pārmērīgu vienīgā bērna aprūpēšanu.

Kā liecina laika izlietojuma salīdzinājums vienbērna un lielākās ģimenēs, bērnu skaits ne tik daudz palielina ikdienas darba patēriņu, cik pagarina vislielākās slodzes periodu. Katra bērna piedzimšana un audzināšana līdz 1 gadam atkārtoti atsāk vislielākās darba slodzes periodu ģimenē un it sevišķi sievietei.

Zināms mājas darbu laika ietaupījums sabiedriskajā ražošanā nodarbinātajiem ģimenēs ar palīgiem vērojams, bērniem sasniedzot skolas vecumu. Tad mazinās mājsaimniecībā nodarbināto pūles mazo bērnu uzraudzīšanā un vairāk laika atliek citiem darba veidiem.

Sabiedriskajā ražošanā nodarbināto vīriešu un sieviešu laika izlietojums (stundās un minūtēs nedēļā 1972. gadā)

Nodarbības	Ģimenēs			
	līdz 1 gadam			
	vienu		diviem vai vairāk	
	vīr.	siev.	vīr.	siev.
Pavisam	6:06	22:02	5:23	17:30
no tā:				
bērnu uzraudzīšana	4:32	8:10	1:19	3:30
skolas uzdevumu pārbaude	—	—	—	0:12
lasīšana, pārrunas	—	0:03	0:18	0:23
rotaļas, darba iemaņu mācīšana	1:38	1:29	0:40	0:51
pastaigas	2:54	6:38	0:21	2:04
bērnu kopšana	1:34	13:52	4:04	14:00
zīdaiņu un mazbērnu kopšana	1:31	13:25	3:08	11:42
vecāku sapulces, skolotāju vizītes	—	—	—	0:10
ceļā uz skolu, bērnu un medicīniskajām iestādēm	0:03	0:27	0:56	2:08

Pieaugot bērnu skaitam un vecumam, t. i., pārejot nākamajā ģimenes attīstības stadijā, mainās ne vien nodarbību grupu ilgums, bet arī to kvantitatīvā attiecība. Kopējā apskatāmo nodarbību grupu laikā bērnu kopšanai un uzraudzīšanai veltītā laika īpatsvars pakāpeniski samazinās no 58% līdz 7,5%, bet mājas darbu īpatsvars attiecīgi pieaug. Tātad, lai samazinātu kopejo bērnu aprūpēšanas laiku, jāveicina galvenokārt mājas darbu laika ekonomija, vēl jo vairāk tāpēc, ka šis darbs sagādā mazāk gandarijuma nekā nodarbības tieši ar bērniem.

Pēc tradīcijas no patriarhālās ģimenes pastāvēšanas laikiem, kad tēvs bija vienīgais pelnītājs, bet māte nodarbojās tikai ar mājaisaimniecību, arī mūsdienu ģimenēs vēl saglabājusies nevienmērīga sadzīves pienākumu un tiem nepieciešamā laika sadale. Visos ģimeņu tipos un abās aplūkojamās nodarbību grupās vīriešu ieguldījums nepārsniedz $\frac{1}{4}$ no kopējā laika izlietojuma. Parasti vīrieši biežāk piedalās bērnu uzraudzīšanā nekā to kopšanā: pastaigās ar jaunākajiem, rotaļās, lasīšanā, vēlāk — skolas uzdevumu izpildes pārbaudīšanā. Taču katrai minētajai nodarbībai viņi ziedo absolūti mazāk laika nekā sievietes (sk. 4. tab.). Sievietēm lielāko laika daudzumu nodarbībās ar bērniem prasa viņu kopšana, tai skaitā ceļš uz bērnu iestādēm. Tādējādi pat skolas vecuma bērni daudz vairāk laika pavada mātes nekā tēva sabiedrībā. Žurnāla «Semja i škola» veiktajā skolēnu aptaujā⁸ par viņu attiecībām un kopīgām nodarbībām ar vecākiem 70% dažāda vecuma skolēnu izteicās, ka tēvs nepiedalās bērnu redzēto filmu un citu gaitu apspriešanā, skolas uzdevumu pārbaudē. Likumsakarīgi,

4. tabula

bērnu kopšanai un uzraudzīšanai ģimenēs bez palīgiem

ar jaunāko bērnu							
pirmsskolas vecumā				skolas vecumā			
vienu		diviem vai vairāk		vienu		diviem vai vairāk	
vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
3:49	8:28	3:22	8:11	0:41	1:06	0:31	1:46
2:06	3:03	1:47	2:40	0:30	0:41	0:28	0:50
—	0:07	0:07	0:20	0:15	0:27	0:21	0:31
0:17	0:28	0:15	0:29	0:03	0:05	0:03	0:09
0:52	0:36	0:29	0:27	0:06	0:03	0:04	0:05
0:57	1:52	0:56	1:24	0:06	0:06	—	0:05
1:43	5:25	1:35	5:31	0:11	0:25	0:03	0:56
0:59	3:19	0:49	3:31	—	0:03	—	0:06
—	—	0:06	0:17	0:05	0:17	0:02	0:37
0:44	2:06	0:40	1:43	0:06	0:05	0:01	0:13

⁸ Rezultātu analīze publicēta žurnāla 1972. gada 5. nr.

ka 70% bērnu neuztic tēviem savus noslēpumus. No paaudžu kontakta trūkuma cieš arī tēvi. Tēvu nepietiekamā dalība bērnu audzināšanā laupa viņiem prieku un gandarījumu, ko sniedz tēva jūtas. Pārāk islaicīgā tēva uzturēšanās bērnu sabiedrībā negatīvi ietekmē vīrieša personības attīstību, padarot to vienpusīgāku un nabadzīgāku.

Nepietiekamie kontakti ar tēvu zināmā mērā negatīvi iespaido bērnu, it īpaši zēnu, attīstību. Vēl jo vairāk tāpēc, ka darbiem pār-slogotā māte pati izjūt brīvā laika trūkumu sevis attīstīšanai un attiecīgi mazāk var nodot tālāk bērniem. Šāda stāvokļa rezultātus spilgti aprakstījis A. Dripe: «Redzot māti, kas nekā nezina par dzīvi visapkārt, kas izsaka nepareizus vai muļķīgus spriedumus par notikumiem un parādībām, kas ierakusies tikai darbā un sika-jās ikdienas rūpēs, dēls pārāk agri pats sev liekas milzīgi gudrs un pieaudzis.»⁹

Strādājošās sievietes mātes garīgās izaugsmes iespējas īpaši apgrūtina tas, ka minēto brīvā laika trūkumu tās izjūt gandrīz pusi sava darba mūža garuma. Tā, divu bērnu ģimenē ar parasto bērnu dzimšanas intervālu — 3 gadi — to aprūpēšanas periods līdz darbaspējīgajam vecumam ilgst 19 gadus. Kopumā šai pe-riodā māte veltī bērnu kopšanai, uzraudzīšanai un mājas darbiem 17,5% visa sava laika, t. i., 1,88 reizes vairāk nekā sievietes bezbērnu ģimenēs — 9,3% (mājas darbiem). Atbilstoši tam sie-vietēm ar bērniem visā šai periodā kopumā ir aptuveni par $\frac{1}{3}$ mazāk brīvā laika. Sakarā ar brīvā laika trūkumu sievietēm mā-tēm nereti ir apgrūtināta izvirzīšanās vadošos amatos, kā arī sabiedriskā aktivitāte.

Maskavas un Penzas rūpnīcās izlases aptaujā par strādnieču darba un sadzīves apstākļiem tikai 24,8% aptaujāto bērnu māšu un 46,8% bezbērnu sieviešu atzina, ka viņām ir reālas iespējas celt kvalifikāciju.¹⁰

Sievietēm ar mazāku brīvā laika apjomu tā struktūrā samazi-nās galvenokārt aktīvāko, mūsu izpratnē vērtīgāko nodarbību veidu — mācību, aktīvas fiziskas atpūtas un radošas darbības īpatsvars (sk. 5. tab.). Sievietēm mātēm absolūti samazinās pat televīzijas pārraižu skatīšanās un viesošanās laiks, kaut arī brīvā laika struktūrā šo samērā pasīvo nodarbību īpatsvars pat pie-aug — no 57% bezbērnu sievietēm līdz 70% ģimenēs ar zīdaini.

Kaut arī ģimenēs ar bērniem vīriešu dalība mājas darbos pie-aug, tomēr sakarā ar šo pienākumu nevienmērīgo sadali starpība vīriešu un sieviešu brīvā laika apjomā pat palielinās no $\frac{1}{4}$ līdz $\frac{1}{3}$. It īpaši pieaug atšķirības aktīvai fiziskajai atpūtai veltītajā laikā, ko parasti pavada ārpus mājas. Brīvā laika dalīta pavadī-

⁹ Dripe A. Kolonijas audzinātāja piezīmes. R., «Liesma», 1975, 147. lpp.

¹⁰ Слесарев Г., Янкова З. Женщина на промышленном предприя-тии и в семье. — В кн.: Социальные проблемы труда и производства. М., «Мысль», 1969, с. 423.

Sabiedriskajā ražošanā nodarbināto vīriešu un sieviešu brīvā laika apjoms un struktūra ģimenēs bez palīgiem (stundās un minūtēs nedēļā 1972. gadā)

Nodarbibu grupas	Vieninieki	Ģimenēs bez bērniem	Ģimenēs ar jaunāko bērnu					
			līdz 1 gadam		pirms-skolas vecumā		skolas vecumā	
			vienu	diviem vai vairāk	vienu	diviem vai vairāk	vienu	diviem vai vairāk
Pavisam brīvais laiks vīriešiem	35:50	34:24	22:18	28:05	30:19	26:16	30:17	25:23
no tā:								
mācībām	1:47	2:01	—	2:07	2:02	0:24	1:23	0:19
sabiedriskajai darbībai	1:08	1:23	1:16	1:14	1:57	1:45	1:14	1:39
izrāžu apmeklējumiem	3:41	2:20	0:36	0:39	1:52	0:47	1:23	1:02
aktīvajai atpūtai	10:57	8:28	6:54	10:10	7:10	6:03	7:21	6:02
kultūras patēriņam mājās un izpriecām	18:17	20:12	13:32	13:55	17:18	17:17	18:56	16:21
Pavisam brīvais laiks sievietēm	30:37	25:53	16:57	16:53	20:37	17:51	22:26	18:06
no tā:								
mācībām	1:50	1:22	0:17	0:15	0:47	0:12	0:44	0:22
sabiedriskajai darbībai	0:56	0:41	0:22	0:27	0:38	1:11	0:47	1:00
izrāžu apmeklējumiem	3:44	2:41	0:55	0:36	1:49	1:14	2:11	1:18
aktīvajai atpūtai	7:51	6:23	3:22	3:44	4:46	3:34	5:05	3:17
kultūras patēriņam mājās un izpriecām	16:16	14:46	12:01	11:51	12:37	11:40	13:39	12:09

šana katram par sevi, kā arī lielākas pašattīstības iespējas vīriešiem ir viens no apstākļiem, kas neveicina ne ģimenes saišu noturību, ne vēlēšanos palielināt bērnu skaitu.

Tādējādi bērnu kopšanai un mājsaimniecībai veltītā laika atšķirības dažāda tipa ģimenēs iespaido ne vien bērnu skaitu ģimenēs un iedzīvotāju atražošanās režīmu, bet arī personības veidošanās iespējas. Tādēļ ne velti PSKP XXV kongresa apstiprinātajos «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā» līdztekus plašākam materiālam atbalstam ģimenēm ar bērniem paredzēti arī jauni atvieglojumi bērnu aprūpēšanai: «Noteikt strādājošām sievietēm daļēji apmaksātu atvaļinājumu bērna kopšanai, līdz bērns sasniedzis viena gada vecumu. Sievietēm, kam ir bērni, radīt plašākas iespējas strādāt nepilnu darba dienu vai nepilnu darba nedēļu, kā arī strādāt mājās.»¹¹

Sociālistiskajā sabiedrībā izveidotā pasākumu sistēma bērnu audzināšanas atvieglošanai ģimenēs tiek pastāvīgi pilnveidota atbilstoši ražotāj spēku un iedzīvotāju vajadzību struktūras attīstībai. Jo pilnīgāk tiek apmierinātas iedzīvotāju materiālās vajadzī-

¹¹ PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieni 1976.—1980. gadā. — Grām.: PSKP XXV kongresa materiāli. R., «Liesma», 1976, 244. lpp.

bas un jo vairāk pieaug tautas kultūras līmenis, jo rodas lielāka nepieciešamība pēc brīvā laika un tā racionālas izmantošanas iespējām.

Lai vienlaikus veicinātu bērnu skaita pieaugumu ģimenēs, to arvien kvalitatīvāku audzināšanu un lai palielinātu brīvo laiku strādājošām mātēm, turpmāk vēl jāpaplašina sabiedrības palīdzība ģimenēm ar bērniem, līdz minimumam izlīdzinot sadzīves apstākļus dažāda tipa un sastāva ģimenēs. Šī palīdzība jeb atvieglinājumi jāsaņem tieši bērnu audzināšanas laikā, kad arī māte visvairāk spēj celt kvalifikāciju un strādāt ar lielāko atdevi. Dažu autoru ierosinātā agrākā pensijas piešķiršana mātēm, kas uzaudzinājušas vairākus bērnus, neapšaubāmi vēlama kā sabiedrības atzinības izpausme. Taču tas neatsver reālu palīdzību vislielākās slodzes periodā un drīzāk atvieglo mazbērnu nekā bērnu audzināšanu.

Sevišķi svarīgi atvieglot darba slodzi strādājošām mātēm, kas audzina pirmo bērnu. Tieši tā parādīšanās izraisa vislielākās pārmaiņas laika budžetā un ierastajā dzīves veidā: bērna kopšanas un mājas darbu apjoms pieaug divkārt. Pie tam tas notiek visaktīvākajā vecumā, kad sievietei 20—30 gadu un tā var un vēlas likt lietā iegūto izglītību, būt cilvēkos un veidot sevi. Tādēļ kraso darba slodzes pieaugumu un brīvā laika samazināšanos jaunā māte bieži vien izjūt tik smagi, ka atsakās no nākamajiem bērniem.

Sabiedrība var palīdzēt samazināt darba slodzi bērnu aprūpēšanā, daļēji atbrīvojot mātes no darba sabiedriskajā ražošanā, lai viņas vairāk laika varētu veltīt ģimenes pienākumiem; mājsaimniecības darbus aizvietojo ar sabiedriskotajiem pakalpojumiem; plašāk ieviešot bērnu sabiedriskās audzināšanas formas.

Pilnīgs nodrošinājums ar vietām bērnudārzos ir nepieciešams nosacījums sievietes darbam sabiedriskajā ražošanā, kas mūsu sabiedrībā jau kļuvis par sociālu normu. Vietu trūkums bērnu iestādēs nereti izraisa pārtraukumu mātes profesionālajā darbībā ilgāk par dabiski nepieciešamo vienu—pusotru gadu, ģimenes materiālo apstākļu pasliktināšanos un kā tā sekas — atteikšanos no nākamajiem bērniem. Sabiedrībās mērogā līdz ar to pazeminās nodarbinātības līmenis vai nu pensijas vecuma, vai pat darba-spējīgā vecuma iedzīvotājiem.

Ekonomikas institūta 1972. gadā veiktajā aptaujā izrādījās, ka tikai 21% ģimeņu, kurās bija sabiedriskajā ražošanā nenodarbināti ģimenes locekļi, izmantoja pirmsskolas bērnu iestādes. Pārējās bērnus uzraudzīja vecmāmiņas vai vectētiņi. Taču gadu gaitā arvien mazāk pensijas vecumu saņiegušo iedzīvotāju pārtrauc darbu sabiedriskajā ražošanā. To veicina gan izglītības līmeņa celšanās ar katru nākamo paaudzi, gan smago darbu likvidēšana. Tādēļ jāreķinās, ka pensionāru loma mazbērnu uzraudzīšanā mazināsies un vajadzība pēc bērnudārziem arvien pieaugs.

Dažādos bērnu vecuma posmos sakarā ar viņu fizioloģiskajām īpatnībām vēlama arī atbilstoša mājas un sabiedriskās audzinā-

šanas attiecība. Līdz pusotra gada vecumam bērnam vēlama galvenokārt audzināšana ģimenē; 1,5—3 gadu vecumā — uzturēšanās mazbērnu novietnēs līdz 6 stundām dienā, bet no 3 līdz 6 gadiem pilnvērtīgāka audzināšana bērniem iespējama bērnudārzos.¹²

Laika budžetu salīdzinošā analīze uzskatāmi parādīja, ka bērnu iestāžu izmantošana gan nodrošina iespējas mātei strādāt sabiedriskajā ražošanā, bet nebūt nesamazina viņas mājas darbu slodzi. Tas pilnībā iespējams, tikai aizvietojojt mājas darbus ar sabiedriskajiem pakalpojumiem. Pirmkārt, ievērojami jāpaplašina bērnu kopšanas piederumu ražošana (vienreizējas lietošanas autiņi, gatavi bērnu ēdieni u. tml.) Otrkārt, jānodrošina vietas bērnu iestādēs tiešā dzīves vietas tuvumā, jo tas samazinātu ne vien pārvietošanās laiku, bet arī saslimšanas iespējas, sakarstot vai inficējoties pilsētas transportā.

Līdztekus sabiedrisko pakalpojumu attīstībai strādājošām mātēm būtu piešķiramas tiesības strādāt saīsinātu darbadienu ar pilnu apmaksu. Tā, mūsu republikas presē ir jau izteikti priekšlikumi, lai strādājošām sievietēm ar bērniem līdz 7 gadu vecumam būtu tiesības uz saīsinātu darbadienu un pilnu atalgojumu. Bez tam katrai sievietei mātei, kurai ir bērni līdz darbaspējīgajam vecumam, būtu vēlams dot iespēju mēnesī izmantot vienu dienu mājsaimniecības vajadzībām.¹³

604. Odesas celtniecības pārvaldē veica eksperimentu, kas ilga 11 mēnešus. Materiālajā ražošanā strādājošām sievietēm, kurām bija bērni pirmsskolas un skolas vecumā, saīsināja darbadienu par 1 stundu, saglabājot darba algu. 87,2% no eksperimenta dalībniecēm brīvo stundu izmantoja galvenokārt bērnu audzināšanai un ģimenei.¹⁴

Nav taču noslēpums, ka pašreizējos apstākļos darbiniecēm ar maziem bērniem atgadās darba kavējumi. Lietuvas rūpniecībā, piemēram, 100 sievietēm bez bērniem gada laikā bijuši 47,1 saslimšanas gadījums, bet sievietēm ar bērniem — 63 gadījumi.¹⁵ Nereti mazāka ir arī viņu ieinteresētība darbā. Jādomā, ka tieši tas ir īstais iemesls presē atkārtoti minētajam vairākbērnu ģimenēm nelabvēlīgajam psiholoģiskajam klimatam. Strādājot saīsinātu darbadienu, nepieciešamās gaitas ar bērniem varētu veikt bez darba kavējumiem, kas novērstu dažu darbabiedru nelabvēlīgo

¹² Копнина В. Г. Роль семьи и общества в воспитании детей. Всесоюзный симпозиум по демографическим проблемам семьи. Вып. 1. Социально-экономические проблемы формирования и развития семьи. Ереван, 1975, с. 65—75.

¹³ Mežgailis В. Jauns posms demogrāfisko procesu attīstībā. — «Veselība», 1975, 7. nr., 4. lpp.

¹⁴ Парохнюк Е. В., Шепелева М. С. О совмещении производственных и семейных функций женщин-работниц. — «Социологические исследования», 1975, № 4, с. 102—108.

¹⁵ Величкен И. Труд и здоровье женщины-работницы. — В кн.: Проблемы быта, брака и семьи. Вильнюс, «Минтис», 1970, с. 95—98.

attieksmi, kā arī mazinātu mātēm lieko steigu un nervu saspringtinājumu.

25% Maskavas un Penzas rūpniecās aptaujāto strādnieču izteicās, ka viņām ļoti grūti savienot darbu un mājas pienākumus, 31% — ka grūti, un tikai pārējie 44% — ka ciešami. Puse no aptaujātajām strādniecēm uzskata, ka savienot darbu ar ģimenes pienākumiem viņām visvairāk palīdzētu saīsināta darbadiena bez samaksas samazināšanas. Līdztekus tam 70% strādnieču atzina, ka nepieciešams palielināt sadzīves priekšmetu daudzumu un to nomas iespējas, kā arī pusfabrikātu un fasētu produktu pārdošanu, jo, pēc viņu domām, kopīga mājas darbu veikšana vairāk saliedē ģimeni; 30% dotu priekšroku veļas mazgātavām, ēdnīcu un citu sabiedrisko pakalpojumu izmantošanai, bet 25% apmierinātos ar noteiktu un vienmērīgu pienākumu sadali ģimenē.¹⁶

Saīsinātās darbadienas izmantošana salīdzinājumā ar pilnīgu profesionālās darbības pārtraukšanu uz vairākiem gadiem sekmeņu arī darba iemaņu saglabāšanu un nepārtrauktu atjaunošanu, kas izdevīgi arī no darba vietas un tautas saimniecības viedokļa. Taču, lai neciestu uzņēmumi un nozares, kur nodarbinātas pārsvarā sievietes, darba samaksas starpība (līdz pilnam darba laikam) būtu kompensējama no sabiedriskiem patēriņa fondiem. Darbadienas saīsinājuma apmēri būtu noteicami ar tādu aprēķinu, lai tie daļēji kompensētu iepriekš aprakstīto laika izlietojumu bērnu aprūpēšanai proporcionāli tā apjomam dažādās vecuma grupās. Kamēr bērns nav sasniedzis pusotra gada vecumu — pusi darba laika, pēc tam kad jaunākais bērns pārsniedz 1,5 gadu vecumu, — stundu dienā un skolas vecumā — stundu nedēļā. Pakāpeniski attīstoties citiem — iepriekš jau minētajiem — mājas darbu laiku samazinošiem apstākļiem, šāds darbadienas saīsinājums arvien pilnīgāk kompensētu visu laika izlietojumu bērnu aprūpēšanai.

Zināmu laika ietaupījumu ģimenēm var dot arī pārdomāta materiālās palīdzības formu izvēle. Tā, realizējot PSKP programmā paredzēto pakāpenisko pāreju uz bērnu pirmās nepieciešamības patēriņa priekšmetu bezmaksas sadali,¹⁷ reizē aiztaupās laiks un līdzekļi bērniem nepieciešamo priekšmetu — mācību grāmatu, skolas formu un obligātajās nodarbībās nepieciešamo sporta tērpu utt. iegādei. Ģimenēm kopīgu un lietderīgu brīvā laika izlietojumu veicinātu vēl plašāka pāreja uz bērnu bezmaksas pārvadāšanu ne tikai pilsētas transportā un līdz 5 gadiem, bet visos sabiedriskā transporta veidos un arī jaunākā skolas vecumā.

Minētos atvieglojumus un sabiedriskā patēriņa formas ģimenēm ar bērniem var ieviest tikai ilgākā laika posmā uz ražotājspēku tālākas attīstības bāzes. Taču tas nenozīmē, ka līdz tam

¹⁶ Слесарев Г., Янкова З. Женщина на промышленном предприятии и в семье. — В кн.: Социальные проблемы труда и производства, с. 437.

¹⁷ PSKP Programma. R., «Liesma», 1969, 118. lpp.

laikam jāsamierinās ar vēl saglabājušos sieviešu palielināto slodzi sadzīvē. Kā pagaidu pasākums pārejas periodā zināmu darba slodzes atvieglojumu un brīvā laika pieaugumu strādājošām sievietēm mātēm var dot vienmērīga pienākumu sadale ģimenē. Maskavas un Penzas rūpnīcās visas aptaujātās strādnieces atzina, ka ģimenes pienākumi jāsadala vienmērīgāk nekā pieņemts. 15% aptaujāto strādnieču uzskatīja, ka vīra dalībai mājsaimniecībā jāaprobežojas ar palīdzību sievai, un arī vairums pārējo bija dziļi ieinteresētas uzturēt labas saimnieces prestižu. Raksturīgi, ka, pēc jaunākās paaudzes atzinuma, sievas pienākums ģimenē ir galvenokārt organizēt un vadīt saimniecību, bet ne pašrocīgi veikt visus darbus.¹⁸

Palielinātā sievietes slodze mājas darbos nav saistīta ne ar viņas fizioloģiskajām īpatnībām, ne ar mazāk nozīmīgu vai atbildīgu darbu sabiedriskajā ražošanā. Vecumā līdz 39 gadiem sievietēm ir pat caurmērā augstāks izglītības līmenis nekā vīriešiem.¹⁹ Atbilstoši tam viņu īpatsvars augstākās kvalifikācijas speciālistu vidū ir pat augstāks nekā starp visiem strādniekiem un kalpotājiem — attiecīgi 56 un 54%.²⁰

Ģimenē mātes rūpes par bērnu ir neaizvietojamās tikai zīdaiņa vecumā, kad sievietes parasti pārtrauc profesionālo darbu. Turpmākā bērna dzīves laikā, t. i., periodā, kad sievietei jāsavieno mātes un darbinieces funkcijas, jebkuras nodarbības ar bērniem var veikt arī citi ģimenes locekļi. Tas nozīmē, ka bērnu aprūpēšanas pienākumus un laiku var arī vienmērīgi sadalīt starp vecākiem. Tēvs var regulāri vest bērnu uz dārziņu vai apmeklēt vecāku sapulces, it īpaši, ja skolā mācās dēls. Mūsu sabiedrības pastāvēšanas laikā jau ir sekmīgi pārvarēta psiholoģiskā barjera pret sieviešu līdzvērtīgu dalību sabiedriskajā ražošanā un bērnu audzināšanu dārzos un mazbērnu novietnēs. Atmirs arī aizspriedumi, ka bērnu aprūpēšana ir vienīgi sieviešu pienākums.

Norvēģijā, piemēram, ģimenes problēmu padome kopīgi ar Oslo Universitātes socioloģijas institūtu noorganizēja eksperimentu «Ģimene un starp laulātajiem sadalītais darbs».²¹ Tā programmā bija paredzēts, ka abi laulātie strādā ārpus mājas nepilnu darba dienu un pārmaiņus viens no viņiem pastāvīgi atrodas mājās, uzrauga bērnus un veic mājas soli. Bērni, būdami brīvi no pieaugušo aizspriedumiem, jutās ļoti apmierināti ar tēva gādību un kopīgām nodarbībām.

Vienmērīgāka sadzīves pienākumu un to veikšanai nepieciešamā laika sadale starp ģimenes locekļiem nebūt nenozīmē un

¹⁸ Слесарев Г., Янкова З. Женщина на промышленном предприятии и в семье. — В кн.: Социальные проблемы труда и производства, с. 432—433.

¹⁹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. 3. М., «Статистика», 1972, с. 44—47.

²⁰ Latvijas PSR Tautas saimniecība 1973. gadā. R., «Liesma», 1974, 355., 366. lpp.

²¹ Браатен Э. Р. Там, где муж повариха и судомойка. — «Курьер», 1975, сент.-окт., с. 56—57.

neprasa, lai vīriešiem un sievietēm būtu vienādas lomas ģimenē.²² Vīrietim vienmēr un visur jāveic smagākie darbi, piemēram, iepirkšanās, veļas mazgāšana vai nogādāšana mazgātavā, sievietēm atstājami vieglākie darbi, kas toties prasa lielāku uzmanību un rūpību. Vienlīdzībai jāizpaužas laika patēriņā šiem darbiem, lai arī brīvā laika būtu vienādi daudz un to varētu vairāk pavadīt kopā.

Tradicionālo uzskatu saglabāšanu par sieviešu īpašo lomu un sūtību visās mājas rūpēs diemžēl sekmē pašas sievietes. Tas izpaužas gan brīvprātībā, ar kādu viņas uzņemas šo papildu slodzi jau ar pirmajām ģimenes dzīves dienām, gan audzinot bērnus patriarhālo stereotipu garā. To veicina gan pašu piemērs, gan pienākumu un uzdevumu sadale dēliem un meitām.²³ Tas uzskatāmi izpaužas zēnu un meiteņu laika budžetos. Jau pusaudžu gados meitenes veltī mājas darbiem gandrīz divas reizes vairāk laika nekā zēni — taisni tādā pašā attiecībā kā pieaugušie. No pieredzes zināms, ka tā nav tikai viņu pašu iniciatīva.

Acimredzot pilnīgāka sieviešu vienlīdzība sadzīvē jāsāk veidot jau kopš skolas gadiem, audzinot gan skolēnus, gan vecākus.²⁴ Līdztekus vispārīzglītojošajai, darba un tikumiskajai audzināšanai vairāk jātiecas attīstīt katra skolēna īpašās spējas un dotības, necenšoties tos veidot pēc tādiem vīrieša vai sievietes paraugiem, kas nostiprinātu viņu apziņā ideju par «stiprā» dzimuma privilēģēto stāvokli.

Visi atvieglojumi ģimenēm ar bērniem paredzēti to aprūpēšanas laika ekonomijai un vecāku brīvā laika pieaugumam. Tas, protams, nenozīmē, ka ģimenēs jāsamazinās bērniem veltītā laika daudzums. Gluži otrādi. Ietaupot mājsaimniecības darbu laiku, ko parasti veic vienatnē, varēs vairāk laika izmantot kopējās nodarbībās ar bērniem. Tās veicinās gan visu ģimenes locekļu vispusīgu attīstību, gan prieku un gandarījumu, ko sniedz kontakti ar bērniem. Tā palielināsies laika daudzums, kas vārda pilnā nozīmē veltīts bērnu audzināšanai. Lai šo laiku varētu lietderīgi izmantot, kultūras un sporta iestādēm jāriko vairāk pasākumu, kas būtu domāti ģimenēm ar pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērniem. Daudzām ģimenēm var būt nepieciešami arī ieteikumi, kā organizēt kopīgas nodarbības ar bērniem.

Sabiedrības reālais atbalsts ģimenēm ar bērniem palīdzēs veidot sabiedrisko domu par labu vairākbērnu ģimenēm, sekmēs pienākumu sadali un kopīgu laika izlietojumu ģimenēs.

²² Белкин А. И. Мужчина и женщина: стирание психологических границей? — «Курьер», 1975, сент.-окт., с. 58—61.

²³ Белотти Е. Д. Мальчики и девочки приходят в разные миры. — «Курьер», 1975, сент.-окт., с. 42—47.

²⁴ Mincis H. Rūpes — vienādās daļās. — «Skola un Ģimene», 1975, 1. nr., 44. lpp.

H. Mincs, A. Nepomņaščijs

VĒRTĪBU ORIENTĀCIJA BRĪVĀ LAIKA IZMANTOŠANĀ UN DAŽI FAKTORI, KAS IETEKMĒ TĀS REALIZĀCIJU

Sociālistiskās sabiedrības attīstības gaitā brīvā laika racionālas izmantošanas nozīme arvien pieaug. Tādēļ padomju un citu sociālistisko valstu socioloģiskajā, ekonomiskajā un filozofiskajā literatūrā svarīga vieta ierādīta faktoriem, kas ietekmē brīvā laika struktūru un saturu. Vispāratzīts, ka viens no šādiem faktoriem ar pastāvīgi pieaugošu nozīmi ir cilvēka vērtību orientācija. Tā nosaka hierarhisko secību, kādā izkārtotas cilvēka vajadzības pēc dažādiem brīvas darbības veidiem.

Cilvēka vērtību orientācijas īpašs nozīmīgums starp citiem brīvā laika izmantošanas faktoriem atkarīgs no pašas šī laika būtības. Ja uzskatām, ka brīvās darbības raksturīgākā pazīme ir nodarbības brīvā izvēle, tad jāatzīst, ka indivīda griba jeb vēlēšanās tieši ietekmē brīvā laika izlietojumu.

Tas nebūt nenozīmē, ka vērtību orientācija un cilvēka izvēle, kurā tā izpaužas, ir neatkarīga no objektīvajiem apstākļiem. Gluži otrādi, kaut arī vērtību orientācija ir subjektīvs rādītājs, tai ir sekundārs raksturs. Tās pamatā, kā būs redzams no tālākā izklāsta, ir vairāki vispārēji un atsevišķi primārie objektīvie apstākļi — sabiedrības, tās ražotāj spēku un ražošanas attiecību attīstības līmenis, no tiem savukārt atkarīgais kultūras patēriņa materiālās bāzes stāvoklis un organizatoriskās formas, brīvā laika apjoms, kultūrizglītojošo iestāžu darbība u. c. Taču, radusies uz šī objektīvā pamata, kā visas sabiedrības, tā atsevišķa cilvēka vērtību orientācija pati kļūst par objektīvu nosacījumu, kuru nedrīkst ignorēt. Ar šo faktoru jāreķinās visos tais gadījumos, kad sabiedrības mērogā tiek risinātas problēmas, kas tieši vai netieši saistītas ar brīvā laika izmantošanu. Tādēļ sabiedrības un atsevišķo tās sociālo grupu faktiskās vērtību orientācijas izpēte ir viens no galvenajiem nosacījumiem brīvā laika organizācijas un tā struktūras pilnveidošanai.

Padomju zinātniskajā literatūrā par ārpusdarba un brīvo laiku

starp citiem jautājumiem aplūkoti arī pirmie pētījumi par nodarbību izvēles kārtību.¹

Padomju Latvijā pirmais mēģinājums izpētīt vērtību orientācijas izpausmes brīvā laika izmantošanā tika veikts pilsētu darbaļaužu laika budžetu izpētes ietvaros 1971.—1972. gadā. Pavisam aptaujāti vairāk par 4300 cilvēku sešās dažāda lieluma republikas pilsētās — Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā, Cēsis, Bauskā. Tā kā vērtību orientācijas izpēte nebija pētījuma galvenais mērķis, tā netika detalizēti izvērstā. Aptaujātie pateica, kādām brīvā laika izmantošanas formām tie dotu priekšroku. Katrs no aptaujātajiem pakārtotā secībā minēja trīs nodarbību veidus, pēc kuriem viņš visvairāk izjūt vajadzību, ar ko viņš vislabprātāk nodarbojas brīvajā laikā. Veiktajā pētījumā vēl netika skarts jautājums par attiecīgo nodarbību saturu. Ja aptaujātais, piemēram, par savu iemīļoto nodarbību nosauca lasīšanu vai teātra apmeklēšanu, viņam nebija jānorāda, kādām izrādēm tas dotu priekšroku vai kādu lasāmvielu izvēlētos. Tas, protams, ierobežo vērtību orientācijas izpētes dziļumu, taču zināmus secinājumus var izdarīt arī pēc iegūtajiem datiem.

Pirmkārt, par noteicošo tendenci jāuzskata darbaļaužu vērtību orientācijas atbilstība sabiedrības attīstības vajadzībām. Par to liecina fakts, ka izvēles kārtības skalā (sarindojot nodarbības pēc aptaujāto īpatsvara, kas tās nosaukuši par iemīļotākām) pirmajās vietās izvirzījušies brīvā laika izlietojuma veidi, kas bagātina cilvēka zināšanas, veicina viņa intelektuālo, kulturālo, estētisko un fizisko attīstību, sekmējot līdz ar to personības vispusīgu attīstību un darbaspēka paplašinātu atražošanu (sk. 1. tab.).

Diemžēl iedzīvotāju nodarbību izvēlē vērojamas arī dažas negatīvas iezīmes. Starp tādām jāatzīmē skaidri izteiktā tieksme uz pasīvām nodarbībām, t. i., tādām, kad cilvēks paliek vērotājs (televīzijas pārraižu skatīšanās, izražu apmeklējumi u. tml.).

Daudzas vērtīgas nodarbības, kas saistās ar cilvēka aktīvu un radošu darbošanos, izvēles kārtības skalā atsevišķām iedzīvotāju grupām neparādās nemaz vai ieņēma pēdējās vietas. Tā, starp Rīgas strādniekiem tikai 0,3% izteikuši vēlēšanos nodarboties ar pašdarbību, 1,7% — ar muzicēšanu mājās, 1,4% — ar radio amatierismu utt. Inteligences (mūsu pētījumā — tautas saimniecības speciālisti ar augstāko un vidējo speciālo izglītību) vidū minētā parādība izteikta vājāk. Tā, dārzkopību par iemīļotāko nodarbību nosaukuši 12% vīriešu intelligentu (starp strādniekiem tikai 1,7%), māksliniecisko pašdarbību — 2,2%, muzicēšanu mājās — 3,4% utt. Vecuma struktūra abās grupās gandrīz neatšķiras. Tas dod

¹ Грушин Б. Свободное время. Актуальные проблемы. М., «Мысль», 1967, 103—124; Гордон Л., Клопов Э. Человек после работы. М., «Наука», 1972, прилож., с. 41, 58—61; Меньшикова Н. Свободное время и образование рабочих. — В кн.: Актуальные проблемы свободного времени. Свердловск, 1970, с. 87 и др.

iespēju secināt, ka, ceļoties sabiedrības kultūras līmenim, minētā nevēlamā tendence — dot priekšroku samērā pasīvām nodarbībām — pakāpeniski izpaudīsies vājāk.

Aptaujā iegūtie dati nepārprotami liecina par vīriešu un sieviešu vērtību orientācijas specifiku (atšķirībām). Sievietēm raksturīga, pirmkārt, lielāka tieksme uz izražu apmeklējumiem. Rīgā, piemēram, teātra apmeklējumus par iemīļotāko izvēles nodarbību nosauca 58 un 64% sieviešu (attiecīgi strādnieces un inteligentes) un tikai 38 un 41% vīriešu (attiecīgi strādnieki un inteligenti). Līdzīgas atšķirības vērojamas attiecībā uz kinoteātru, izstāžu, muzeju, koncertu apmeklēšanu.

Otrkārt, starp sievietēm krasāk izteikta tieksme uz samērā pasīvām nodarbībām brīvajā laikā. Sevišķi spilgti tas izpaužas tādu nodarbību izvēlē, kas prasa fizisku aktivitāti (sports, tūrisms, dārzkopība u. c.). Tūrisma cienītāju Rīgā bija starp vīriešiem 10 un 24% un starp sievietēm 5 un 20%; par sportu «balsoja» 17 un 24% vīriešu un tikai 6 un 13% sieviešu u. tml. Jādomā, ka šī tendence ir saistīta ar strādājošo sieviešu lielāko slodzi.

Vīriešu un sieviešu vērtību orientācijas atšķirības no ģimenes saišu noturības viedokļa uzskatāmas par negatīvu parādību. Tās vājina vīra un sievas interešu kopību, kam ir būtiska nozīme ģimenes stiprināšanā, turklāt rada īpašu «vīriešu» brīvo laiku, ko viņš pavada ārpus ģimenes, atrautībā no tās gan ārēji, gan iekšēji. Diezin vai jāšaubās, ka tas kļūst par vienu no laulības šķiršanas cēloņiem.

Vērtību orientācija īstenojas faktiskajā brīvā laika izlietojumā. To raksturo vairāki rādītāji; visbiežāk lietojamais — tā struktūra jeb sadalījums par nodarbību veidiem laika vienībās vai procentos. Otrs rādītājs, kas raksturo kādas nodarbības nozīmi reālajā dzīvē, ir nodarbības izplatība, ko izsaka ar cilvēku īpatsvaru, kuri patiešām veltījuši laiku šai darbībai.

Salīdzinot vērtību orientāciju ar faktisko brīvā laika struktūru un atsevišķu nodarbību izplatību, nav pamata cerēt, ka tie pilnībā sakrītis — kaut vai šīs parādības raksturojošo rādītāju atšķirību dēļ. Turklāt šāda sakrītība nebūt nav nepieciešama. Būtu taču aplami uzskatīt, ka sakarā ar teātra apmeklējumu lielo popularitāti tiem izlietotais laiks izvirzīsies pirmajā vietā starp citām brīvā laika nodarbībām.

Lielāku sakrītību varētu gaidīt nodarbību vietai izvēles kārtības skalā ar to sarindojumu pēc faktiskās izplatības. Taču arī šai gadījumā jāreķinās ar to, ka vērtību orientāciju un faktisko laika izlietojumu ietekmē atšķirīgi faktori. Vērtību orientāciju un tai atbilstošo katras nodarbības vietu izvēles kārtības skalā, starp citu, nosaka arī konkrētās nodarbības retums, iespēja to īstenot tikai atsevišķos gadījumos, retāk, nekā gribētos.

Autori uzskata, ka nākotnē būtu jāsasniedz faktiskā brīvā laika izlietojuma un vērtības orientācijas tuvināšanās, kaut arī ne pilnīga sakrītība. Novērojamā lielā neatbilstība starp vēlamo un

Brīvā laika nodarbību izvēles kārtības skala (pirmās 15 vietas)

Vietu izvēles secība	Rīgā			
	sievietes		vīrieši	
	strādnieces	inteligentes	strādnieki	inteliģenti
1	teātris	teātris	teātris	lasīšana
2	kino	lasīšana	kino	teātris
3	lasīšana	kino	lasīšana	tūrisms
4	pastaigas	koncerti	pastaigas	sports
5	koncerti	pastaigas	televizors	kino
6	televizors	tūrisms	sports	koncerti
7	sports	sports	koncerti	pastaigas
8	tūrisms	muzeji	tūrisms	televizors
9	bezdarbīgums	televizors	sporta sacensības	dārzkopība
10	muzeji	izstādes	makšķerēšana	makšķerēšana
11	dejas	viesības	ekskursijas	muzeji
12	ekskursijas	rokdarbi	galda spēles	izstādes
13	izstādes	restorāns	bezdarbīgums	fotografēšana
14	viesības	sporta sacensības	muzicēšana	restorāns
15	rokdarbi	pašdarbība	dārzkopība	muzicēšana

esošo norāda uz nepieciešamību, pirmkārt, intensīvāk nekā līdz šim attīstīt atsevišķas kultūras patēriņa formas un, otrkārt, pilnīgi vai vismaz daļēji novērst apstākļus, kas neļauj vispopulārākajiem brīvā laika izlietojuma veidiem ieņemt atbilstošu vietu reālajā brīvā laika struktūrā.

Faktiskā brīvā laika izlietojuma neatbilstība vērtību orientācijai raksturīga visām mūsu sabiedrības sociālajām grupām un novērojama kā lielās, tā mazās pilsētās. Par to var pārliecināties, salīdzinot 1. un 2. tabulas datus. Uz šī salīdzinājuma pamata var secināt, ka republikas darbaļaudis nav pilnībā apmierināti ar savu brīvā laika izlietojumu. Nav šaubu, ka tas zināmā mērā nelabvēlīgi ietekmē dažādās sabiedrības dzīves jomas, ieskaitot demogrāfiskos procesus.

Viens no svarīgākajiem cēloņiem, kādēļ vēlamais un esošais brīvā laika izlietojums nesakrīt, lielpilsētā ir šī laika trūkums. Visi līdz šim republikā veiktie laika budžeta pētījumi liecina par ciešo saistību starp brīvā laika apjomu un tā struktūru. Cilvēki, kas izjūt brīvā laika trūkumu, ir spiesti atteikties no daudziem nodarbību veidiem, tai skaitā no tiem, kas visvairāk atbilst viņu tieksmēm. Dabiski, ka jāatsakās, pirmkārt, no tām, kam nepieciešams liels brīvā laika daudzums: izrāžu apmeklējumiem, tūrismam, pastaigām u. c. Laika trūkums tāpat ir viens no galvenajiem cēloņiem arī minētajai tieksmei dot priekšroku samērā pasīvām nodarbībām.

Vidējās un nelielās pilsētās

sievietes		vīrieši	
strādnieces	inteliģentes	strādnieki	inteliģenti
lasīšana	lasīšana	lasīšana	lasīšana
teātris	teātris	kino	sports
kino	tūrisms	makšķerēšana	teātris
pastaigas	kino	televizors	tūrisms
tūrisms	pastaigas	tūrisms	makšķerēšana
koncerti	koncerti	teātris	pastaigas
televizors	sports	sports	kino
ekskursijas	televizors	pastaigas	koncerti
rokdarbi	rokdarbi	koncerti	televizors
sports	izstādes	ekskursijas	pašmācība
bezdarbīgums	ekskursijas	amatierisms	izstādes
dejas	muzeji	medības	ekskursijas
viesības	dārzkopība	dārzkopība	medības
lekcijas	pašmācība	muzicēšana	dārzkopība
dārzkopība	muzicēšana	restorāns	fotografēšana

Par brīvā laika apjoma ietekmi uz tā struktūru var pārliecināties pēc 3. tabulas datiem. Tajā apkopotas ziņas par ražošanas apvienības «Alfa» 600 strādnieču brīvā laika izlietojumu. Salīdzinot brīvā laika sadalījumu pa nodarbībām strādnieču grupās ar lielāku un mazāku šī laika apjomu, izrādījās, ka grupām ar mazāku brīvā laika daudzumu laika izlietojums izrāžu apmeklējumiem, pastaigām, fizikulturai un biedriskiem kontaktiem ir ļoti niecīgs vai pat neparādās nemaz. Samērā mazāk brīvo stundu deficīts iespaido laiku, ko velti lasīšanai, bezdarbīgai atpūtai un bērnu audzināšanai. Tātad tādu nodarbību ilgums, kas neprasa lielāku brīvā laika koncentrāciju vai arī lielā mērā ir nepieciešamība, piemēram, bērnu audzināšana, ir samērā maz atkarīgs no kopējā brīvā laika apjoma.

Tādējādi cilvēkiem ar nelielu brīvā laika daudzumu vērojama visnabadzīgākā brīvā laika struktūra un arī vislielākā neatbilstība starp vēlamu un faktisko šai jomā. Šai iedzīvotāju kategorijā ietilpst galvenokārt mazgadīgu bērnu mātes. Veltījot daudz laika bērnu kopšanai, viņām nepietiek laika tām nodarbībām, kas visvairāk atbilstu viņu vērtību orientācijai.

Par brīvā laika trūkuma negatīvo ietekmi uz tā izlietojuma struktūru liecina arī rīdzinieku atbildes uz jautājumu, kas viņiem traucē pavadīt brīvo laiku atbilstoši savām tieksmēm. Vairāk par 52% vīriešu un 61% sieviešu nosauca nepietiekamu brīvā laika daudzumu.

Latvijas PSR pilsētu darbaļaužu faktiskais brīvā laika izlietojums
vidēji nedēļā, %

Nodarbību veidi	Rīgā				Nelielās pilsētās			
	sievietes		vīrieši		sievietes		vīrieši	
	strād- nieces	inteli- ģentes	strād- nieki	inteli- ģenti	strād- nieces	inteli- ģentes	strād- nieki	inteli- ģenti
Televīzijas pārraižu skatīšanās	18,5	15,5	21,8	19,3	26,6	18,4	21,0	21,0
Grāmatu lasīšana	12,0	13,8	8,6	13,0	8,8	11,5	8,0	11,6
Bērnu audzināšana	10,6	11,3	10,3	12,3	14,5	14,7	6,6	15,3
Mācības	10,1	9,2	11,3	9,0	6,9	9,8	8,8	8,8
Viesošanās	9,2	9,9	3,6	6,2	9,7	10,3	7,4	6,9
Kino apmeklējumi	8,2	5,6	5,0	3,8	4,8	6,1	4,3	2,2
Avižu lasīšana	4,6	5,6	6,5	7,1	4,8	7,4	6,2	6,3
Pastaigas	4,6	3,1	3,1	2,6	4,5	2,7	3,7	1,9
Teātru, koncertu, muzeju apmeklējumi	4,1	4,0	1,4	1,4	0,3	0,2	0,8	0,7
Radioraidījumu klausīšanās	3,5	1,9	4,3	2,8	5,4	4,4	3,9	3,5
Fizikultūra un sports	2,6	2,1	7,0	6,9	3,3	0,9	9,9	6,7
Bezdarbīga atpūta	2,4	1,9	2,3	0,9	1,8	1,5	2,2	0,6
Sabiedriskā darbība	1,4	3,3	1,8	4,7	2,1	5,7	2,1	2,8
Radoša darbība un amatierisms	1,1	0,9	4,9	5,7	4,8	2,2	3,9	5,8
Pārējie	7,1	11,9	8,1	4,3	1,7	4,2	11,2	5,9
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Brīvā laika trūkumu savukārt rada virkne objektīvu apstākļu. Pirmajā vietā starp tiem minams ievērojams mājsaimniecības darbu apjoms, kas svārstās atkarībā no indivīda ģimenes stāvokļa — ģimenes locekļu skaita un sastāva. Vislielākais mājsaimniecības darbu apjoms vērojams ģimenēs ar maziem bērniem un citiem kopjamiem ģimenes locekļiem. Šai sakarā jāakcentē, ka brīvā laika trūkumu veicina dažu pakalpojumu sfēras nozaru (tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, pasažieru transporta, sadzīves pakalpojumu u. c.) attīstības līmeņa neatbilstība pieaugušajām sabiedrības vajadzībām. Šis objektīvais apstāklis tāpat uzskatāms par vienu no svarīgākajiem cēloņiem darbaļaužu vērtību orientācijas nepilnīgai īstenošanai apskatāmajā jomā.

Cits ne mazāk svarīgs faktors nodarbību izvēles realizēšanai ir brīvas darbības nodrošinājums ar materiālo bāzi. Pēdējā ietver visu materiālo labumu kopumu, kas nepieciešams iedzīvotāju daudzveidīgo kultūras vajadzību apmierināšanai, viņu aktīvās un pasīvās atpūtas organizācijai: sporta laukumus un bāzes, izrāžu un izstāžu telpas, mācību iestādes, klubus, bibliotēkas, kultūras priekšmetus, ko iedzīvotāji var iegūt personiskā īpašumā, u. c.

Atsevišķu nodarbību nevienmērīgais nodrošinājums ar materiālo bāzi ietekmē faktisko brīvā laika struktūru. Televīzijas pārraižu skatīšanās vadošais stāvoklis citu nodarbību vidū cieši saistīts ar televīzijas aparātu pieejamību praktiski katrai ģimenei, to labo kvalitāti un ērto lietošanu. Cits raksturīgs piemērs: lasīšanas vieta reālajā brīvā laika struktūrā visumā sakrīt ar tās vietu vērtību orientācijā. Acīmredzot liela nozīme te ir ne vien izteiktai tieksmei lasīt, bet arī iespējām šo tieksmi bez kādām grūtībām un lieliem izdevumiem īstenot.

Pēckara periodā Padomju Latvijā tika ievērojami paplašināta lietderīgas brīvā laika izmantošanas materiālā bāze. Tā, grāmatu un žurnālu kopskaits masu bibliotēkās laikā no 1940. līdz 1974. gadam pieaudzis no 0,8 milj. līdz 17,7 milj.² Tai pašā periodā klubu skaits palielinājies desmitkārtīgi, muzeju — divkārtīgi, kinoiekārtu — 16 reizes utt.³

Līdzšinējā straujā kultūras iestāžu tīkla attīstība nebūt nenozīmē, ka šo iestāžu daudzuma un darba kvalitātes ziņā visas problēmas jau atrisinātas. Pat Rīgā, kur brīvā laika izlietojuma materiālā bāze attīstīta labāk nekā pārējās republikas pilsētās un laukos, 16% aptaujāto izteicās, ka pilnībā īstenot savu nodarbību izvēli brīvajā laikā viņi nevar tādēļ, ka pilsētā trūkst atbilstošu iestāžu. Zināmā mērā tas saistīts ar nevienmērīgo materiālās bāzes attīstību dažādiem atpūtas veidiem. Samērā lēnāk, piemēram, paplašinājusies fizikālās un sporta materiālā bāze, kaut arī šajā jomā darīts ļoti daudz. Vēl arvien atpaliek kultūras un sadzīves objektu iekārtošana jaunajos dzīvokļu celtniecības rajonos.

Vidējās un nelielās pilsētās brīvā laika izlietošanas materiālās bāzes nepietiekamā attīstība vēl vairāk ietekmē faktisko brīvā laika struktūru nekā Rīgā. Šo iemeslu kā kavēkli savas nodarbību izvēles īstenošanai nosauca 53% aptaujāto. Jau pašu pilsētu lieluma dēļ tajās nav vai arī ir ļoti maz teātru, mazāk daudzveidīgu sporta bāžu un vakara mācību iestāžu. Raksturīgi, ka nelielās pilsētās tikai 38% aptaujāto žēlojās par nepietiekamu brīvā laika daudzumu, kaut arī absolūti viņiem tā ir mazāk nekā rīdziniekiem.

Brīvā laika izlietošanas materiālās bāzes jeb atpūtas industrijas attīstības līmenis ietekmē ne tikai faktisko brīvā laika struktūru, bet arī vērtību orientācijas veidošanos. Savās tieksmēs un vēlējumos cilvēki rēķinās ar izvēles realizēšanas iespējām, tam nepieciešamo iestāžu esamību dotajā pilsētā. Tiklīdz rodas jaunas iespējas, pieaug arī pieprasījums pēc attiecīgajām kultūras patēriņa formām, kas nodarbību izvēles kārtībā atbilstoši pārveidojas uz augstākām vietām.

Daļēji šī faktora ietekmē nelielo pilsētu iedzīvotāju vērtību orientācija nodarbību izvēlē ir savādāka nekā rīdziniekiem (sk.

² Народное хозяйство СССР в 1974 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1975, с. 706—707.

³ Turpat, 712., 715. lpp.

Brīvā laika izlietojums darbadienās Rīgas strādniecēm ar dažādu brīvā laika

Nodarbību grupas	Laika izlietojums minūtēs				
	grupās ar brīvo laiku līdz				
	2 st.	3 st.	4 st.	5 st.	vairāk par 5 st.
Vidēji grupā	100,6	162,0	216,0	260,5	384,0
no tā:					
bērnu audzināšana	25,0	34,0	28,0	30,8	25,2
mācības un kvalifikācijas celšana	3,6	7,0	15,0	44,0	197,0
sabiedriskā darbība	0,6	7,0	5,0	19,0	7,6
radoša darbība	—	—	4,0	9,3	1,0
fizkultūra un sports	1,3	2,0	14,0	18,0	3,5
avižu lasīšana	9,5	14,0	15,0	14,0	10,0
grāmatu un žurnālu lasī- šana	16,6	23,0	37,0	40,9	34,3
radio klausīšanās	5,0	10,0	8,0	6,6	14,6
televīzijas pārraižu skatī- šanās	21,6	48,0	64,0	34,3	31,8
izrāžu apmeklējumi	1,5	11,0	14,0	11,0	22,5
parku apmeklējumi, pa- staigas	1,1	1,0	1,0	9,0	9,0
viesošānās	1,8	—	4,0	21,0	5,4
bezdarbīga atpūta	2,3	3,0	4,0	0,3	6,4
pārējie atpūtas veidi	10,0	2,3	3,0	2,3	15,7

1. tab.). Tādās pilsētās vīriešiem par iemīlotākām nodarbībām izvirzījušies lasīšana, kino apmeklējumi, makšķerēšana, sports un tūrisms, resp., tādas nodarbības, kurām mazpilsētās ir nepieciešamā materiālā bāze.

Dabiski, ka vēl jūtāmāk materiālās bāzes attīstības pakāpe iespaido faktisko brīvā laika izmantojumu. Par to var viegli pārliecināties, salīdzinot rīdzinieku un citu pilsētu iedzīvotāju faktisko brīvā laika struktūru. Nelielo pilsētu iedzīvotāju laika izlietojumā jūtami mazāka daļa veltīta sabiedriski organizējamiem atpūtas veidiem — teātru, kinoteātru, muzeju, koncertu apmeklējumiem (sk. 2. tab.). Rīdzinieki visām minētajām nodarbībām kopumā izlietojuši vidēji 2 reizes vairāk laika nekā citu pilsētu iedzīvotāji. Vismazākā atšķirība, kā jau to varēja gaidīt, bija attiecībā uz kino apmeklējumiem, vislielākā — teātriem un koncertiem izlietotajā laikā. Rīdzinieki pavada teātros un koncertzālēs caurmērā 7 reizes vairāk laika nekā mazāko pilsētu iedzīvotāji.

Līdzīgas tendences vērojamas fizkultūrai un sportam veltītajā laikā. Rīdzinieki pavadījuši sabiedriski organizētās fizkultūras un sporta nodarbībās 3,5 reizes vairāk un sporta sarīkojumos 2,5 reizes vairāk laika nekā citu pilsētu iedzīvotāji. Rezultātā

Brīvā laika struktūra procentos				
grupās ar brīvo laiku līdz				
2 st.	3 st.	4 st.	5 st.	vairāk par 5 st.
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
24,9	21,0	13,0	11,9	6,5
3,6	4,0	7,0	16,9	51,4
0,6	4,0	2,0	7,3	2,0
—	—	2,0	3,6	0,3
1,3	1,0	6,5	6,9	0,9
9,5	9,0	7,0	5,4	2,6
16,6	14,0	16,0	15,7	8,0
5,0	6,0	4,0	2,5	3,4
21,6	30,0	30,0	13,1	8,3
1,5	7,0	6,5	4,2	5,9
1,1	1,0	0,5	3,4	2,4
1,8	—	2,0	8,0	1,4
2,3	2,0	2,0	0,1	1,6
10,2	1,0	1,5	1,0	5,3

mazpilsētu darba-
ļaudīm mājās pava-
dītā brīvā laika pār-
svars ir lielāks nekā
Rīgā un sasniedz
70% viņu brīvā laika.

Sakarā ar atpū-
tas industrijas attis-
tības līmeņa atšķirī-
bām dažāda lieluma
pilsētās un ar to sais-
tītām īpatnībām no-
darbību izvēles kārtī-
bā nelielo pilsētu
iedzīvotājiem faktis-
kā brīvā laika struk-
tūra ir tuvāka viņu
vērtību orientācijai
nekā rīdziniekiem.
Ļoti iespējams, ka
tieši lielāka vai ma-
zāka apmierinātība
ar savu brīvā laika
izlietojumu ir viens
no cēloņiem demo-
grāfisko procesu in-

tensilātes atšķirībām Rīgā un nelielās pilsētās. Lielpilsētas sie-
viešu asāk izjustais brīvā laika trūkums un šī laika izlietojuma
neatbilstība viņu vērtību orientācijai, kura vismaz daļēji veidojas
atpūtas industrijas intensīvas attīstības iespaidā, gala rezultātā,
kā jau bija norādīts, veicina dzimstības samazināšanos.

Lai šādu stāvokli novērstu, acīmredzot vienlaikus un harmo-
niski jāattīsta gan atpūtas industrija, gan mājsaimniecības sabied-
riskošanas materiālā bāze. Tikai tā var palīdzēt iedzīvotājiem pa-
lielināt viņu brīvā laika apjomu un atpūšoties pievērsties tādām
nodarbībām, kuru popularitāte pieaug līdz ar jaunu kultūras
iestāžu, sporta, tūrisma bāžu u. c. celtniecību. Tādējādi mazinātos
arī neatbilstība starp vēlamu un faktisko brīvā laika izlietojumu.
Šāda kompleksa pieeja labvēlīgi ietekmētu demogrāfisko procesu
norisi republikā un daļēji arī — dzimstību.

Brīvā laika faktiskā izlietojuma atbilstība vērtību orientācijai
nedaudz atšķiras dažādās sociālās grupās. Tiesa, attīstītā sociā-
listiskā sabiedrībā, kam raksturīga plašu tautas masu kultūras
līmeņa strauja celšanās un iespējas plašām aprindām izmantot
kultūras bagātības, šķiru un sociālo starpslāņu vērtību orienta-
cija būtiski neatšķiras. Rīgā, piemēram, viena dzimuma, bet da-
žādu sociālo grupu pārstāvjiem nodarbību izvēle ir līdzīgāka nekā

vienas sociālās grupas sievietēm un vīriešiem (korelācijas koeficients, pēc Spirmena, attiecīgi 0,5; 0,7 un 0,2; 0,4). Par to uzskatāmi liecina arī 1. tabulas dati.

Neraugoties uz to, strādnieku un inteligences vērtību orientācija nav un nevar būt pilnīgi identiska. Tam par cēloni ir darba rakstura īpatnības un — kā sekas — kultūras līmeņa un ienākumu apjoma atšķirības. Rezultātā izveidojas arī zināmas dzīves veida īpatnības, kas izpaužas brīvā laika nodarbību izvēles kārtībā un arī šā laika faktiskajā izlietojumā.

Kā var izsecināt no 1. tabulas datiem, inteligences pārstāvjiem teātra un koncertu apmeklējumi, kā arī sports un tūrisms, resp., ārpusmājas nodarbības, izvēles kārtības skalā ierindojušās augstāk nekā tā paša dzimuma strādniekiem vienāda lieluma pilsētās. Bez tam mazāk populārām (1. tabulā neuzrādītām) nodarbībām — kinoamatierismam un racionalizatoru darbībai — Rīgā inteligences pārstāvju vidū ir divreiz vairāk piekritēju nekā starp strādniekiem.

Inteligencei tieksme lasīt, sportot, piedalīties tūrisma pārgājienos un apmeklēt muzejus ir izteiktāka, nekā var spriest pēc 1. tabulas datiem. Kaut arī, piemēram, lasīšanas vieta pēc to secības strādnieku un inteligentu vērtību orientācijā sakrīt, par iemīļoto to nosaukuši inteligences vidū 46% vīriešu un 59% sieviešu, bet starp strādniekiem — 27% vīriešu un 45% sieviešu. Strādnieku vidū turpretim ir vairāk televīzijas cienītāju (1,5 reizes), galda spēļu un bezdarbīgas atpūtas piekritēju (10 reizes).

Šīs atšķirības dažādu sociālo grupu vērtību orientācijā ir novērojamas. PSKP XXV kongresa apstiprinātajos «PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzienos 1976.—1980. gadā» paredzēts «vēl vairāk tuvināt dažādu padomju sabiedrības sociālo grupu, pilsētu un lauku iedzīvotāju labklājības un kultūras līmeņu un darba un sadzīves apstākļus». Šī uzdevuma sekmīgs risinājums balstās uz komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanu, pāreju uz komunistiskām sabiedriskām attiecībām un jaunā cilvēka audzināšanu.

Strādnieku un inteligences faktiskā brīvā laika struktūra arī būtiski neatšķiras. Tas liecina par milzīgiem panākumiem visas tautas kultūras līmeņa celšanā. Kā strādnieki, tā inteligence vēltījuši gandrīz vienādu laika daudzumu, piemēram, izrāžu apmeklējumiem, fizikultūras un sporta nodarbībām (sk. 2. tab.). Visai tuvs ir arī laika izlietojums radošai darbībai. Mācībām strādnieki vēltījuši pat vairāk laika nekā inteligence.

Tomēr aiz šiem tīri kvantitatīviem rādītājiem nereti slēpjas kvalitatīvas atšķirības, kas saistītas ar nodarbību konkrēto formu un saturu. Inteligence, piemēram, vēltī mācībām caurmērā mazāk laika. Taču ar pašmācību tā nodarbojas vairāk. Zināma starpība ir arī konkrēto fizikultūras nodarbību izvēlē: inteligenti samērā vairāk laika izlietojuši rīta rosmei un sporta sarīkojumu apmeklēšanai; no radošām nodarbībām šīs grupas pārstāvji vairāk inte-

resējas par māksliniecisko jaunradi un dažāda veida amatierismu. Sevišķi liela starpība vērojama sabiedriskai darbībai veltītā laika daudzumā: tehniskā un radošā inteligence ar to nodarbojas 3 reizes vairāk nekā strādnieki. Toties strādnieki vairāk laika veltī radio un televīzijas pārraidēm, kā arī bezdarbīgai atpūtai. Intelligenci mazāk raksturīga pārmērīga bezizvēles televīzijas pārraižu skatīšanās. Jāsecina, ka intelligenci raksturīgākas patstāvīgi organizējamas un realizējamas nodarbības. Tas, savukārt, liecina, ka līdz ar cilvēka kultūras līmeņa celšanos pieaug vērtību orientācijas loma faktiskajā brīvā laika izlietojumā.

Analizējot faktorus, kas iespaido faktiskā laika izlietojuma atbilstību vērtību orientācijai dažādās sociālās grupās, izrādījās, ka brīvā laika trūkumu vairāk izjūt inteligences pārstāvji lielā pilsētā. Starp aptaujātajiem tādu, kas nosaukuši brīvā laika trūkumu par galveno kavēkli savas nodarbību izvēles īstenošanai, inteligentu vidū bija par 10—12% vairāk nekā strādnieku vidū, kaut arī objektīvi brīvā laika intelligentiem ir pat vairāk.

Salīdzinot 1. un 2. tabulas datus, var konstatēt, ka intelligentiem faktiskais laika izlietojums atsevišķām nodarbībām ir tuvāks viņu vērtību orientācijai nekā strādniekiem. Sevišķi tas izpaužas attiecībā uz teātru apmeklējumiem. Tas lieku reizi apstiprina secinājumu, ka ar kultūras līmeņa celšanos un brīvā laika izlietošanas materiālās bāzes (atpūtas industrijas) attīstību vērtību orientācijas loma faktiskajā laika izlietojumā pieaug.

Mazpilsētās atšķirības starp strādnieku un inteligences vērtību orientāciju brīvā laika izmantošanā izrādījās mazākas nekā lielpilsētā. Raksturīgi, ka mazpilsētās visu sociālo grupu pārstāvjiem lasīšana ieņem pirmo vietu nodarbību izvēles kārtībā. Šī lielā tieksme lasīt saistīta ar mazpilsētā ierobežotajām iespējām veltīt savu brīvo laiku citām nodarbībām. Salīdzinot strādnieku un inteligences faktisko laika izlietojumu, rodas iespaids, ka nepietiekamā atpūtas industrijas attīstības pakāpe mazpilsētās jūtāmāk iespaido tieši strādnieku brīvā laika struktūru. It īpaši raksturīgi tas strādniecēm, kas atsevišķiem kultūras patēriņa veidiem izlietojušas mazāk laika nekā inteligentes tā paša lieluma pilsētās (sk. 2. tab.). Jāsecina, ka inteligence aktīvāk cenšas pārvarēt mazpilsētās pastāvošās objektīvās grūtības nodarbību izvēles īstenošanā. Tieši šī aktivitāte uzskatāma par cēloni tam, ka inteligences faktiskais brīvā laika izlietojums šajās pilsētās ir tuvāks tās vērtību orientācijai.

Šeit apskatījām tikai divus, pēc mūsu pētījuma rezultātiem, galvenos faktorus, kas nosaka faktiskā laika izlietojuma neatbilstību reālajam laika izlietojumam. Pārējiem — ģimenes materiālajam nodrošinājumam, nogurumam pēc darba, neprasmei organizēt savu laiku u. c. — arī ir nenoliedzama, kaut gan pakārtota nozīme. Viņu ietekme uz vērtību orientāciju un tās īstenošanu ir turpmāko atpūtas socioloģijas pētījumu uzdevums.

N. Baranovskis

IEDZĪVOTĀJU MIGRĀCIJAS MOTĪVI LATVIJĀ

Iedzīvotāju migrācija, tāpat kā jebkuri demogrāfiskie procesi, ir cieši saistīta ar sabiedrības ekonomisko dzīvi. Te svarīga nozīme ir iedzīvotāju nodarbinātības līmenim, darbaspēka pieprasījumam un piedāvājumam, darbaspēka rezervēm un citiem ekonomiskiem faktoriem. Vērā ņemams faktors ir iedzīvotāju dzimuma un vecuma struktūra atsevišķos republikas rajonos, izglītība, profesionāli tehniskās sagatavotības līmenis, ģimenes stāvoklis u. c. Visu šo daudzo faktoru kompleksā mijiedarbībā veidojas iedzīvotāju migrācijas, to starpterritoriālās kustības ekonomiskie un sociālie priekšnoteikumi.

Latvijas PSR vērojama augsta iedzīvotāju migrācijas aktivitāte. Uz 1000 iedzīvotājiem republikā 59 cilvēki dotajā dzīves vietā dzīvo mazāk nekā divus gadus.¹ Pēc šī rādītāja Latvija ieņem 4. vietu starp visām savienotajām republikām. Pēc 1970. gada tautas skaitīšanas datiem, laika periodā no 1968. līdz 1969. gadam Latvijā fiksēti 139 tūkstoši migrantu, kas sastāda 6% no visiem republikas iedzīvotājiem. 61% no migrantu kopskaita apmetās uz dzīvi pilsētās, bet 39% — lauku apvidos. Atsevišķām migrācijas plūsmām raksturīgs atšķirīgs migrantu sastāvs. Liela nozīme ir demogrāfiskajai situācijai migrantu iepriekšējā un jaunajā dzīves vietā, iespējam dažādu dzimumu un vecuma grupu pārstāvjiem īstenot savas dzīves ieceres, piepildīt savus dzīves plānus.

Iedzīvotāju mehāniskās kustības analīze rāda, ka migrantu skaits un sastāvs būtiski atšķiras gan atkarībā no dzimuma un vecuma, gan arī no republikas rajoniem. Kā pēc absolūtiem, tā relatīviem rādītājiem Latvijā visvairāk migrantu ir starp iedzīvotājiem vecumā no 16 līdz 29 gadiem. Pie tam šajā grupā iedzīvotāju 20—24 gadu vecumā ir 40% no grupas kopskaita. Raksturīgi, ka visās vecuma grupās vīriešiem migrācijas aktivitāte² ir

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. М., 1972, т. 1, с. 7; 1974, т. 7, с. 8—157.

² Migrācijas aktivitāte šeit aprēķināta pēc izbraukušajiem iedzīvotājiem uz 1000 attiecīgajā dzīves vietā dzīvojošiem cilvēkiem.

lielāka nekā sievietēm. Iedzīvotāju migrācijas aktivitātē vērojamas zināmas atšķirības pa atsevišķiem republikas rajoniem. Vislielākā tā ir republikas austrumu rajonos, mazāka centrālajos un rietumu, bet vismazākā ziemeļu rajonos.

Katra rajona ietvaros vērojamas atšķirības starp rajoniem un pilsētām. Lai gan kopumā republikā vīriešu migrācijas aktivitāte ir lielāka nekā sievietēm, tomēr, aplūkojot atsevišķas migrācijas plūsmas, vērojama arī pretēja aina. Sieviešu ir vairāk starp migrantiem, kas pilsētās ierodas no laukiem, un starp migrantiem, kas apmetas uz dzīvi laukos.

Latvijas apstākļos migrācija rada būtiskas izmaiņas iedzīvotāju sastāvā un teritoriālajā izvietojumā. Vispirms jārunā par migrantu vecuma struktūras ietekmi uz iedzīvotāju vecuma sastāvu kā republikā kopumā, tā arī atsevišķos tās rajonos. Dati rāda, ka $\frac{1}{4}$ no migrantiem, kuri maina dzīves vietu Latvijas teritorijā, ir vecumā no 16 līdz 19 gadiem. Starp migrantiem, kuri ieradušies no citām savienotajām republikām, šās vecuma grupas pārstāvju īpatsvars ir tikai 14%. Minētā atšķirība krietni mazāk ir jūtama 20—24 gadu vecuma grupā. Sākot ar šo vecuma grupu, rādītājs, kas raksturo starprepubliku migrantus, ir augstāks nekā rādītājs, kas raksturo iekšrepublikas migrantus. Tādējādi varam secināt, ka starprepubliku migranti ir relatīvi vecāki par iekšrepublikas migrantiem.

Rezultātā republikas iedzīvotāju mehāniskais pieaugums ir vislielākais 20—29 gadu vecuma grupā.

Migranti jūtami ietekmē iedzīvotāju sastāvu atsevišķos republikas rajonos un republikā kopumā. 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas materiāli rāda, ka republikā vērojams vīriešu īpatsvara pieaugums iedzīvotāju sastāvā. Tā, 1959. gadā uz 1000 sievietēm republikā bija 783 vīrieši, bet 1970. gadā vīriešu skaits pieauga līdz 842 cilvēkiem. Līdzīga aina vērojama, aplūkojot atsevišķi republikas pilsētas un laukus. Sīkāka iedzīvotāju sastāva izmaiņas analīze rāda, ka iedzīvotāju dzimuma sastāva izlīdzināšanās Latvijas PSR lielā mērā notiek migrācijas rezultātā. Šai sakarībā varam sacīt, ka Latvijas apstākļos iedzīvotāju mehāniskā kustība sekmē demogrāfiskās situācijas uzlabošanos. Atšķirības iedzīvotāju dzimuma un vecuma sastāvā starp republikas pamatiedzīvotājiem un migrantiem, kuri ieradušies no citām republikām, ir faktors, kas lielā mērā ietekmē demogrāfisko situāciju Latvijā. Statistikas dati liecina, ka republikas atsevišķās teritorijās arvien vairāk saasinās demogrāfiskā situācija, kļūst asākas daudzas demogrāfiskās problēmas. Te varam runāt par ģimenes saišu nenoturību, zemo dzimstības līmeni un citiem momentiem. Jāatzīmē, ka starp migrācijas aktivitāti un minētajiem demogrāfisko situāciju raksturojošiem rādītājiem pastāv cieša divpusēja saistība. Iedzīvotāju orientācija uz dzīves vietas maiņu var būt par iemeslu bērnu skaita ierobežošanai ģimenē, bieža dzīves vietas maiņa var būt par cēloni ģimenes sairšanai. Tai pašā

laikā ģimenes sairšana var būt par iemeslu bijušo laulāto draugu dzīves vietas maiņai. Diemžēl republikā nav veikti speciāli pētījumi šai jomā. Taču pētījumi, kas veikti citos Padomju Savienības apgabalos, liecina, ka šāda sakarība pastāv.

Analizējot iedzīvotāju mehānisko kustību, svarīgi ir noskaidrot migrācijas rezultativitāti, noskaidrot to migrantu īpatsvaru, kuriem sekmīgi ir noritējis tā saucamais adaptācijas process jaunajā dzīves vietā. Aprēķini rāda, ka Latvijā migrantu adaptācijas līmenis ir nepieļaujami zems. Lielākajai daļai migrantu šis process norit nesekmīgi. Rezultātā šie migranti spiesti atkārtoti mainīt dzīves vietu, kas savukārt palielina migrantu kopskaitu.

Viszemākais adaptācijas līmenis ir migrantiem vecumā no 20 līdz 29 gadiem. Palielinoties migrantu vecumam, to adaptācijas līmenis paaugstinās. Raksturīgi, ka visās vecuma grupās sieviešu adaptācijas līmenis ir augstāks nekā vīriešu. Šis apstāklis zināmā mērā saistās ar to, ka vīriešiem ir lielāka migrācijas aktivitāte nekā sievietēm. Te jāievēro, ka sniegtie dati par migrantu adaptācijas līmeni raksturo tikai tos migrantus, kuri jaunajā dzīves vietā ir pierakstījušies. Tādējādi neaptverts paliek to iedzīvotāju kontingents, kuri nekur nepierakstās un braukā no vienas pilsētas uz otru. Šo migrantu skaits ir sevišķi liels republikas pakļautības pilsētās ar augstu iedzīvotāju blīvumu. Kopumā varam sacīt, ka šo migrantu apjoms ir tieši proporcionāls migrācijas intensitātei attiecīgajā teritoriālajā vienībā. Šā iedzīvotāju kontingenta pastāvēšanu nosaka virkne objektīva un subjektīva rakstura faktoru. Te varam runāt par nodrošinātību ar dzīvojamo platību, par to, ka, iepazīstot jauno dzīves vietu, dažreiz migrants savlaicīgi nesaskata iespēju īstenot kādu no savām nākotnes iecerēm, utt.

Latvijai ir raksturīga intensīva kā iekšrepublikas, tā starprepubliku migrācija. Aplūkojot republiku kopumā, vērojama tendence ar katru gadu samazināties to migrantu īpatsvaram, kuri Latvijas pilsētās ierodas no republikas laukiem, bet pieaug starp-

I. tabula

Adaptācijas līmenis dažāda vecuma iedzīvotājiem, kas mainījuši dzīves vietu 1968.—1969. gadā (uz 1000 iedzīvotājiem)*

Vecuma grupas	Vīrieši	Sievietes	Abi dzimumi kopā
16—19	543	595	566
20—29	283	476	352
30—39	395	558	457
40—59	418	568	496
Kopumā	365	529	428

* Aprēķini izdarīti pēc 1970. gada tautas skaitīšanas materiāliem un 1968. un 1969. gada tekošās uzskaites datiem.

republiku migrantu īpatsvars. Tā, laikā no 1951. līdz 1970. gadam gandrīz 50% no republikas pilsētu mehāniskā pieauguma deva lauki. Minētā perioda pēdējos 10 gados (no 1960. līdz 1970. gadam) šis rādītājs samazinājās jau līdz 42%.³

Pēc 1970. gada tautas skaitīšanas materiāliem, laikā no 1968. līdz 1969. gadam Latvijā ieradās 45 tūkst. migrantu no citām savienotajām republikām. Latvijai ir intensīvi iedzīvotāju migrācijas sakari ar vairākām savienotajām republikām. Republikā migranti galvenokārt ierodas no Krievijas Federācijas, Baltkrievijas, Lietuvas un Ukrainas. Šīs republikas kopumā dod vairāk par 85% no visu to migrantu kopskaita, kuri Latvijā ieradušies no citām republikām. Vislielāko daļu te veido migranti, kas ieradušies no Krievijas PFSR. Tālāk seko Baltkrievija, Ukraina un Lietuva. Sīkāk analizējot atsevišķas migrantu plūsmas, izrādās, ka Baltkrievija ir vienīgā republika, no kuras Latvijas pilsētās ierodas vairāk lauku nekā pilsētu iedzīvotāju. No pārējām republikām Latvijas pilsētās galvenokārt ierodas pilsētu iedzīvotāji. Migranti no Baltkrievijas un Lietuvas bieži apmetas uz dzīvi republikas laukos. Šāds migrantu sadalījums tieši ietekmē iedzīvotāju sastāva izmaiņas republikas pilsētās un laukos, darba resursu formēšanas Latvijā kopumā un atsevišķos tās rajonos.

Lai izstrādātu efektīvus pasākumus migrācijas procesa regulēšanai, jāiepazīstas ar migrācijas motīviem un jānoskaidro migrācijas cēloņi. Te zināmu ieskatu sniedz 2. tabula, kurā apkopoti dati par tekošo uzskaiti.

2. tabula

Latvijas PSR ieradušos dažāda vecuma migrantu sadalījums pēc galvenajiem migrācijas motīviem (% no kopskaita attiecīgajā gadā)

Vecuma grupas	Ieradušies mācīties			Ieradušies strādāt			Ieradušies ģimenes apstākļu dēļ		
	1965	1968	1970	1965	1968	1970	1965	1968	1970
16—19	47,4	48,1	48,4	24,8	23,0	23,4	—	25,4	25,6
20—24	7,7	5,7	7,5	26,5	25,8	28,2	—	27,5	33,5
25—29	3,7	2,9	2,7	34,9	38,4	41,8	—	44,6	49,0
30—39	1,6	1,2	1,2	36,4	40,4	41,9	—	52,2	51,7
40—49	1,0	0,3	0,3	32,7	36,5	39,2	—	56,9	55,5

Pieaugot migrantu vecumam, samazinās mācību kā migrācijas motīva īpatsvars, bet palielinās ģimenes apstākļu nozīme. Te jāatzīmē, ka to migrantu īpatsvars, kuri ieradušies strādāt, visās vecuma grupās ir mazāks par migrantu īpatsvaru, kuri ieradušies ģimenes apstākļu dēļ. Tātad pašreizējos apstākļos darba meklējumi atsevišķās vecuma grupās nebūt nav uzskatāmi par migrā-

³ Mežgailis B., Zvidriņš P. Padomju Latvijas iedzīvotāji. R., 1973, 98. lpp.

cijas galveno motīvu. Pie tam raksturīgi, ka šā faktora nozīme pēdējos gados arvien samazinās, vadošo lomu atstājot sadzīves apstākļiem un demogrāfiska rakstura cēloņiem. Te gan jāpiezīmē, ka tieksme pēc profesionāli tehniskās izaugsmes un citi līdzīga rakstura faktori savu nozīmību joprojām saglabā.

Starp migrantiem, kuri ieradušies pilsētās no laukiem, joprojām vērojama neapmierinātība ar darba organizāciju un mehānizācijas līmeni lauksaimniecībā. Pēc aptaujas datiem, kurus republikā veica J. Porieša vadībā, 18% migrantu, kas pilsētās ieradušies no laukiem, kā migrācijas motīvu min neapmierinātību ar darba apstākļiem (kur galvenie raksturojošie rādītāji ir darba mehānizācijas un organizācijas līmenis).⁴ Varētu secināt, ka darba mehānizācijas līmeņa tālāka celšanās un darba organizācijas uzlabošanās lauksaimniecībā perspektīvā samazinās iedzīvotāju aizplūdi no laukiem uz pilsētām. Taču jāievēro, ka minēto faktoru ietekmē atbrīvosies daļa no lauksaimniecībā nodarbinātajiem, kuri tad ieplūdis citās tautas saimniecības nozarēs — galvenokārt pakalpojumu sfērā. Darbaspēka kustības pētījumi republikā rāda, ka liela daļa iedzīvotāju, kuri pāriet strādāt citā tautas saimniecības nozarē, vienlaicīgi maina arī dzīves vietu.

Lai dziļāk izprastu iedzīvotāju migrācijas īpatnības Latvijas PSR, nepieciešams sīkāk iepazīties ar migrācijas motīviem. Detalizētu ieskatu migrācijas motīvos sniedza izlases veida aptauja, kuru 1972. gadā Latvijas pilsētās veica PSRS CSP Zinātniskās pētniecības institūta Latvijas nodaļa. Aptaujāti tika tie tautas saimniecībā nodarbinātie iedzīvotāji, kuri iepriekšējos trijos gados mainīja dzīves vietu, pārbraucot no laukiem uz pilsētu vai arī no vienas pilsētas uz otru. Šī aptauja ļāva analizēt kā republikas iekšējo, tā starprepubliku migrāciju, kā migrāciju starp pilsētām, tā starp laukiem un pilsētu. Līdztekus iedzīvotāju starpterritoriālajai kustībai tika analizēta to starpnozarju kustība.

Aptauja parādīja, ka kopumā republikā vislielākā migrantu daļa jauno dzīves vietu izvēlas, meklējot darbu specialitātē un cenšoties celt savu profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni, kā arī sakarā ar sadzīves apstākļiem. Vērojama parādība, ka tādi migrācijas motīvi kā izpeļņas lielums, dzīvokļu apstākļi, mācības, vēlēšanās strādāt specialitātē un paaugstināt savu profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni biežāk sastopami starp iekšrepublikas migrantiem nekā starp migrantiem, kuri Latvijā ieradušies no citām savienotajām republikām. Pēdējie biežāk izvēlas jauno dzīves vietu cerībā uz labāku tautas patēriņa preču apgādi, labāk organizētu medicīnisko palīdzību un lielākām iespējām iekārtot bērnus bērnudārzos un mazbērnu novietnēs. Migranti no dažādiem republikas rajoniem bieži vien uzrāda savstarpēji atšķirīgus migrācijas motīvus. Te jārunā par noteiktām starpterritoriālām at-

⁴ Пориец Я. Миграция сельского населения и ее взаимосвязь с процессом преодоления существенных различий между городом и деревней. Рига, 1973, с. 19—29.

šķirībām sadzīves apstākļos, industrializācijas līmenī, urbanizācijas pakāpē, iedzīvotāju profesionāli tehniskajā un vispārīzglītošajā sagatavotības līmenī un citos rādītājos. Līdzīgu ainu varam vērot, aplūkojot migrācijas motīvus iedzīvotājiem, kuri Latvijā ieradušies no citām savienotajām republikām. Migranti, kas ierodas no Baltkrievijas PSR, visbiežāk jauno dzīves vietu izvēlas labākas preču apgādes un kultūras un sadzīves apstākļu dēļ. Ukrainas PSR pārstāvji galvenokārt migrē demogrāfiska rakstura motīvu dēļ (ģimenes nodibināšana, tās saišu saraušana u. tml.). Migranti no Lietuvas PSR kā migrācijas motīvu visbiežāk uzrēda vēlēšanos strādāt savā specialitātē, celt savu profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni.

Republikā vērojama parādība, ka vēlēšanos uzlabot dzīvokļu apstākļus un demogrāfiskā rakstura faktorus kā migrācijas motīvus biežāk min starppilsētu migranti. Turpretī bijušie lauku iedzīvotāji biežāk maina dzīves vietu, lai turpinātu izglītību, sakarā ar tautas patēriņa preču labāku apgādi pilsētās, kultūras un sadzīves apstākļu atšķirībām. Izņēmums ir dzīvokļu apstākļi. Kā zināms, laukos nodrošinātība ar dzīvokļiem ir lielāka nekā pilsētās. Taču pilsētas dzīvokļi visumā pilnīgāk apgādāti ar dažādām ērtībām — silto ūdeni, centrālo apkuri u. c. Jāatzīmē gan, ka, viensētniekiem pārejot uz dzīvi perspektīvajos ciematos, minētās atšķirības izzūd.

Pārskatu par iedzīvotāju migrācijas motīviem Latvijā, pēc aptaujas datiem, sniedz 3. tabula.

Minētās atšķirības migrācijas motīvos nosaka virkne objektīvu un subjektīvu apstākļu. Te var runāt par atsevišķu tautas saimniecības nozaru nevienmērīgu attīstību republikas rajonos un savienotajās republikās, preču nevienmērīgu sadali un citiem sociālekonomiskajiem apstākļiem. Sai sakarā migrācijas motīvu reģionāla analīze ir nepieciešams priekšnoteikums, lai varētu izstrādāt efektīvus pasākumus iedzīvotāju starpteritoriālās kustības regulēšanai.

Iedzīvotāju migrācijas motīvu analīze rāda, ka iedzīvotāji lielu nozīmi piešķir kultūras un sadzīves apstākļiem, kuri ir svarīgs faktors brīvā laika izmantošanā un personības tālākā izaugsmē. Iespējas kulturāli izmantot brīvo laiku ir nepieciešams priekšnoteikums cilvēka fizisko un garīgo spēku atražošanai, redzesloka paplašināšanai. Šis vajadzību komplekss, ko mūsdienu cilvēks izjūt kā akūtu nepieciešamību, neapšaubāmi veicina cilvēka sociālo izaugsmi, atraisa tā radošo iniciatīvu. Brīvā laika nemitīga palielināšanās ir pozitīva parādība mūsu valstī, kas raksturo sociālistiskās sistēmas priekšrocības un uzskatāmi parāda valsts rūpes par iedzīvotājiem, to labklājību. Kā konstatē sociologi, mūsdienās par brīvā laika palielināšanas galveno avotu vairs nevar uzskatīt darba laika saīsināšanu. Iedzīvotāju brīvais laiks jāpalielina, pilnveidojot sadzīves un komunālo pakalpojumu sfēru, paplašinot tirdzniecības tīklu, vispusīgi atvieglojot sieviešu darbu mājaim-

Migrantu sadalījums pēc ierašanās motīviem Latvijas PSR pilsētās, %

Ierašanās motīvi	Migranti, kas ieradušies no pilsētām	Migranti, kas ieradušies no laukiem
Strādāt specialitātē un celt profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni	15,8	19,8
Mainīt darba raksturu un nodrošināt izaugsmi darbā	8,4	2,6
Paaugstināt darba algu	10,9	12,0
Uzlabot kultūras un sadzīves apstākļus, dzīvot labākos klimatiskajos apstākļos	13,7	20,9
Uzlabot dzīvokļu apstākļus	13,3	9,4
Nodrošināt labāku apgādātību ar plaša patēriņa precēm	8,8	11,0
Turpināt izglītību	6,6	9,3
Atjaunot (vai saraut) ģimenes saites	16,7	9,2
Bez noteiktas motivācijas	5,8	5,8

niecībā. Sai ziņā vēl daudz kas darāms, jo te slēpjas iespējas ievērojami palielināt iedzīvotāju brīvā laika apjomu.

Republikas centrālajos rajonos ir visvairāk migrantu, kuri dzīves vietu maina kultūras un sadzīves apstākļu dēļ. Ja dzīvokļu apstākļu dēļ visbiežāk migrē no Rīgas, tad sakarā ar kultūras un sadzīves apstākļiem — no Ogres, Madonas un Jēkabpils rajoniem. Grūtības dzīvokļu apstākļu uzlabošanā vērojamas galvenokārt pilsētās ar lielu iedzīvotāju blīvumu. Veiktās aptaujas parādīja, ka 68% no migrantiem, kuri apmetušies uz dzīvi Rīgā, pirmos 2—3 gadus dzīvo strādnieku kopmītnēs. Šāds stāvoklis tieši ietekmē iedzīvotāju migrāciju. Kopmītnēs galvenokārt dzīvo migranti vecumā līdz 30 gadiem. Nodibinot ģimenes, viņu sadzīves apstākļi vēl vairāk sarežģijas, un bieži vien izeja tiek atrasta, atkārtoti mainot dzīves vietu.

No urbanizācijas procesa ir atkarīga intensitāte, ar kādu norit migrācija sakarā ar kultūras un sadzīves apstākļiem. Pilsētas dzīves veida izplatība stipri ietekmē lauku iedzīvotājus, it sevišķi jauniešus. Lauku jaunieši bieži vien manāmi pārvērtē pilsētas dzīves veida priekšrocības un pārsteidzīgi pieņem lēmumu mainīt dzīves vietu. Katrā teritoriālajā vienībā atrodas zināma daļa jauniešu, kuri neiesaistās aktīvā cīņā par kultūras un sadzīves apstākļu uzlabošanu savā dzīves vietā, bet izvēlas šķietami mazākās pretestības ceļu — dzīves vietas maiņu. Taču te rodas sarežģījumi, kas saistīti ar migrantu adaptāciju jaunajā dzīves vietā. Vājinās sociālās saites ar iepriekšējo sociālo vidi, veidojas attiecības ar jaunās vides pārstāvjiem. Te liela nozīme ir migranta rakstura īpatnībām, viņa sociālajai mobilitātei, spējām kontaktēt ar cilvēkiem. Migrantu aptaujas materiālu analīze rāda, ka $\frac{2}{3}$ migrantu, kas dzīves vietu maina kultūras un sadzīves apstākļu dēļ, pēdējo 3 gadu laikā to ir darījuši jau vairākkārt.

Samērā liels ir to migrantu īpatsvars, kuri dzīves vietu maina sakarā ar starpteritoriālām atšķirībām tautas patēriņa preču apgādē. Starp iekšrepublikas migrantiem vislielākais šā iemesla īpatsvars ir tiem, kuri izbrauc no republikas austrumu daļas rajoniem, bet starprepubliku migrantu vidū — no Baltkrievijas PSR izbraukušajiem. Abos migrācijas veidos šo migrācijas iemeslu uzrāda galvenokārt lauku iedzīvotāji.

Starp jaunāko vecuma grupu migrantiem (kā iekšrepublikas, tā starprepubliku) motīvu vidū vislielākais īpatsvars ir mācībām. Visaugstākais šis rādītājs ir migrantiem, kas ieradušies no Baltkrievijas PSR un no Krievijas Federācijas. Šo republiku migrantu ir $\frac{4}{5}$ no visiem starprepubliku migrantiem, kas dzīves vietu mainījuši, lai turpinātu mācīties. Šāds stāvoklis visumā ir likumsakarīgs, jo atbilst izglītības līmeņu atšķirībām, kādas vērojamas starp atsevišķām migrācijas plūsmām. Starp bijušajiem lauku iedzīvotājiem 57% izglītība ir zemāka par vidējo, bet starppilsētu migrantu vidū šāda izglītība ir tikai 40%. No Krievijas Federācijas un Baltkrievijas PSR Latvijā ierodas vairāk lauku iedzīvotāju nekā no Ukrainas PSR un Lietuvas PSR. Saprotams, ka iedzīvotāji ar nepabeigtu vidējo izglītību biežāk maina dzīves vietu nolūkā turpināt mācības nekā iedzīvotāji ar pabeigtu vidējo vai pat augstāko izglītību.

Republikas pilsētās ir koncentrētas daudzas specializētas mācību iestādes, tādēļ, lai turpinātu izglītību, jaunieši bieži vien spiesti uz laiku mainīt dzīves vietu. Daudzos gadījumos šis sākotnējais migrācijas nolūks «pārcelties uz laiku» vēlāk pārvēršas par nolūku «apmesties uz pastāvīgu dzīvi». Raksturīgi, ka nolūkā turpināt mācības visvairāk migrantu ierodas republikas centrālajos rajonos. Šais rajonos koncentrēts visvairāk mācību iestāžu un radīti vislabvēlīgākie apstākļi, lai varētu savienot darbu sabiedriskajā ražošanā ar nodarbībām attiecīgā profila mācību iestādē.

Liela daļa migrantu dzīves vietu maina aiz demogrāfiska rakstura motīviem (ģimenes saišu atjaunošana vai saraušana, ģimenes nodibināšana u. c.). Raksturīgi, ka republikā šādus migrācijas motīvus kā noteicošos uzrāda biežāk starppilsētu migranti nekā migranti, kas pilsētās ieradušies no laukiem. Pēdējie dzīves vietu biežāk maina citu motīvu dēļ. Pēc tam kad daļa no tiem pilsētās neveiksmīgi nodibinājuši savas ģimenes, tad, atkārtoti mainot dzīves vietu, viņi parasti neatgriežas vis laukos, bet apmetas uz dzīvi citās republikas pilsētās.

Starp pārējiem migrācijas motīviem jāatzīmē migrācija cerībā paaugstināt izpeļņu. Šā motīva īpatsvars ar katru gadu samazinās, taču pilnīgi vēl nav zudis. Izpeļņas dēļ dzīves vietu maina galvenokārt iedzīvotāji ar izglītības līmeni, kas zemāks par vidējo. Divi nozīmīgi apstākļi — vidējā izglītības līmeņa nemitīga paaugstināšanās un reālo ienākumu un darba algas palielināšanās — nosaka šī migrācijas motīva īpatsvara samazināšanos.

Republikā veiktajā migrantu aptaujā noskaidrojās sakarība starp migrantu dzimumu, vecumu un migrācijas iemesliem. Kopumā var apgalvot, ka, migranta vecumam palielinoties, pieaug šādu migrācijas motīvu īpatsvars: darbs specialitātē, profesionālā izaugsme, izpeļņa, tautas patēriņa preču apgāde; attiecīgi mazāk tad migrē mācību dēļ un bez noteiktas motivācijas. Visās iedzīvotāju vecuma grupās vērojamas atšķirības starp vīriešu un sieviešu migrācijas motīviem. Vīrieši biežāk maina dzīves vietu, lai palielinātu izpeļņu, strādātu savā specialitātē un paaugstinātu savu profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni. Sievietes attiecīgi biežāk maina dzīves vietu, lai turpinātu izglītību. Starp sievietēm biežāk nekā starp vīriešiem sastopami demogrāfiska rakstura migrācijas motīvi.

Liela daļa migrantu izsaka vēlēšanos atkārtoti mainīt dzīves vietu. To skaitā vairāk par 40% vēlas palikt dzīvot Latvijas PSR teritorijā, bet 17% — izbraukt uz citām savienotajām republikām. Šie skaitļi neapšaubāmi liecina par zemu migrantu adaptācijas līmeni. Kopumā vērojama šāda tendence: palielinoties vecumam, samazinās to migrantu skaits, kas izsaka vēlēšanos atkārtoti mainīt dzīves vietu. Potenciālo migrantu īpaši daudz ir starp jauniešiem vecumā no 16 līdz 19 gadiem. Šai grupā $\frac{2}{3}$ no visiem migrantiem izsaka vēlēšanos vēlreiz migrēt.

Potenciālo migrantu īpatsvars dažāda vecuma iedzīvotājiem atsevišķās migrācijas plūsmās ir atšķirīgs. Starp migrantiem, kas ieradušies no pilsētām, visbiežāk vairākkārt dzīves vietu maina jaunieši vecumā no 20 līdz 24 gadiem. Starp bijušajiem lauku iedzīvotājiem šī parādība visvairāk sastopama 25—29 gadu vecuma grupā. Kopumā vislielākais potenciālo migrantu īpatsvars ir starp migrantiem, kas ieradušies no laukiem. Starppilsētu migranti visumā mazāk orientējas uz atkārtotu dzīves vietas maiņu. Tas galvenokārt saistīts ar bijušo laucinieku adaptācijas grūtībām pilsētās.

Migrācijas plūsmu detalizētāka analīze rāda, ka republikai raksturīga t. s. daudzpakāpju migrācija. Apmēram 60% no visiem starppilsētu migrantiem sākotnēji dzīvojuši laukos. Tādējādi vērojama spilgti izteikta migrantu kustība virzienā *lauki* → *mazās pilsētas* → *lielās pilsētas*.

Potenciālo migrantu īpatsvars ir īpaši liels starp migrantiem, kuri Latvijas PSR pilsētās ieradušies no citām savienotajām republikām. Un tas ir pilnīgi saprotams, jo starprepubliku migrantiem visumā sarežģītāk norit adaptācijas process jaunajā dzīves vietā nekā migrantiem, kuri dzīves vietu mainījuši republikas robežās. Migrantiem republikas robežās lielākoties saglabājas noturīgi sociālie sakari ar iepriekšējo dzīves vietu, un bieži vien jau pirms dzīves vietas maiņas viņi nodibina personiskus kontaktus ar jaunizvēlētās dzīves vietas iedzīvotājiem. Šis apstāklis neapšaubāmi atvieglo un paātrina viņu adaptāciju jaunajā vidē. Vēl

jāatzīmē, ka iekšrepublikas migranti parasti labāk ir informēti par dzīves un darba apstākļiem jaunajā dzīves vietā.

Liela daļa no potenciālajiem migrantiem izsaka neapmierinātību ar izvēlēto dzīves vietu. Te jārunā par migrantu dzīves plāniem un iespējām tos īstenot izvēlētajā dzīves vietā. Šai sakarā iedzīvotāju migrāciju no laukiem uz pilsētu var uzskatīt par pozitīvu parādību, jo tā veicina cilvēka sociālo izaugsmi, ceļ sociālo mobilitāti. Līdztekus šiem procesiem zūd būtiskās atšķirības starp pilsētām un laukiem, nostiprinās formālie un neformālie sakari starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem.

Līdztekus šiem pozitīvajiem momentiem jānorāda, ka iedzīvotāju migrācija cieši saistīta ar kadru mainību atsevišķās teritorijās un tautas saimniecības nozarēs, tās ietekmē kritas darba ražīgums, samazinās iedzīvotāju ieguldījums tautas saimniecībā.

Republikā veikta migrantu aptauja palīdzēja saskatīt atšķirības dažādu vecuma grupu dzīves plānos, sakaru starp dzīves plāniem un migrantu vecumu. Vairāki dzīves mērķi — tieksme pāņākt labas attiecības ģimenē, uzlabot veselību, labi audzināt un izglītēt bērnus — iegūst arvien lielāku nozīmi līdz ar migranta vecuma palielināšanos. Turpretī vēlēšanās paaugstināt izglītības un profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni līdz ar migranta vecuma pieaugumu pamazām zaudē savu nozīmi. Īpaši izdalāmi dzīves plāni, kas saistīti ar dzīvokļu un sadzīves apstākļu uzlabošanu, materiālo nodrošinātību. Šo plānu nozīme aug līdz noteiktam migranta vecumam, pēc tam iestājas pretēja tendence.

Dzīvokļu apstākļi visnozīmīgāko vietu migrantu dzīves plānos ieņem 20—24 gadu vecumā. Sākot ar 25 gadiem, šis faktors pamazām sāk zaudēt savu vadošo nozīmi. Sadzīves apstākļi un materiālā nodrošinātība visspilgtāk migrantu dzīves plānos parādās vecuma grupās, kurās īpaši spilgti izpaužas cilvēku tieksme pēc sociālās un ekonomiskās patstāvības, kad migrantu liela daļa nodibina ģimenes. Te galvenokārt var runāt par 20—24 gadu vecuma grupu. 25—29 gadu vecuma grupā svarīgāko vietu ieņem vēlēšanās strādāt specialitātē, iekārtot bērnus pirmsskolas bērnu iestādēs. Materiālās nodrošinātības jautājums priekšplānā izvirzās 30—39 gadu vecuma grupā. Šai vecumā migranti parasti ir jau nodibinājuši ģimenes, un tajās jau ir paredzētais bērnu skaits. 30—39 gadu vecumā iedzīvotāji principā sasniedz jau savu sociālo un profesionālo briedumu un līdz ar to kritas viņu migrācijas aktivitāte.

Migrantu aptauja deva iespēju analizēt kā iedzīvotāju starpterritoriālo, tā arī starpnozaru kustību. Lielākā migrantu daļa ir darbaspējīgā vecumā. Tādēļ pilnīgi likumsakarīgi, ka iedzīvotāju starpterritoriālā kustība ir cieši saistīta ar strādājošo kustību kā atsevišķās tautas saimniecības nozarēs, tā arī starp nozarēm. Var runāt par atsevišķu migrantu grupu noslieci strādāt vienā vai otrā tautas saimniecības nozarē. Šai ziņā vērojams noteiktas atšķirības pa atsevišķām migrācijas plūsmām. Migranti, kas Lat-

vijas pilsētā ieradušies no citām savienotajām republikām, biežāk sāk strādāt celtniecībā vai pakalpojumu sfērā, nekā migranti, kas dzīves vietu maina Latvijas teritorijas ietvaros. Pēdējie vairāk orientējas uz darbu dažādās rūpniecības nozarēs. Šāda parādība saistīta ar atsevišķu migrantu grupu profesionāli tehniskās sagatavotības līmeņu atšķirībām. Kopumā ņemot, celtniecībā un lauksaimniecībā šai ziņā ir zemākas prasības nekā rūpniecībā. Tas pats sakāms par tām pakalpojumu sfēras nozarēm, kurās galvenokārt strādā migranti, — tirdzniecību, transportu, u. c.

Migrantu apsekojums parādīja, ka pastāv sakarība starp migrantu vecumu un noslieci strādāt vienā vai otrā tautas saimniecības nozarē. Vecumā no 16 līdz 39 gadiem līdz ar vecuma palielināšanos pieaug to migrantu īpatsvars, kas strādā celtniecībā un pakalpojumu sfērā, bet samazinās rūpniecībā strādājošo migrantu īpatsvars. Šāda parādība zināmā mērā saistīta ar strādājošo vecuma sastāvu atsevišķās tautas saimniecības nozarēs. Caurmērā rūpniecībā un celtniecībā šis sastāvs ir jaunāks nekā pakalpojumu sfērā. Raksturīgi, ka rūpniecībā un celtniecībā vēlas strādāt mazāk migrantu, nekā šais nozarēs strādā. Pakalpojumu sfērā šai ziņā vērojama pretēja aina.

Kopumā var uzskatīt, ka Latvijas apstākļos iedzīvotāju mehāniskā kustība veicina darbaspēka pārdali starp nozarēm un darbaspēka rezervju sadali atbilstoši tautas saimniecības prasībām, kā arī padara jaunāku strādājošo kontingentu atsevišķās tautas saimniecības nozarēs. Šā apgalvojuma pareizību apstiprina 1973. gadā Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes izdarītās darbaspēka kustības aptaujas rezultāti.

Dažādās tautas saimniecības nozarēs strādājošie migranti uzrāda atšķirīgus migrācijas motīvus. Rūpniecībā visbiežāk strādā migranti, kuri jaunajā dzīves vietā vēlas paaugstināt profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni, atrast darbu specialitātē, kā arī paaugstināt izpeļņas līmeni. Celtniecībā visbiežāk iestājas migranti, kas ieradušies, lai uzlabotu dzīvokļu apstākļus, pakalpojumu sfērā — tie, kuri ieradušies turpināt mācības, vēlējušies labākus kultūras un sadzīves apstākļus, kā arī demogrāfiska rakstura motīvu dēļ. Pārskatu par šiem jautājumiem sniedz 4. tabula.

Migrācijas motīvu analīze ir nepieciešama, lai regulētu kā starpterritoriālo, tā arī starpnozaru iedzīvotāju kustību. Izstrādājot pasākumus iedzīvotāju mehāniskās kustības regulēšanai, jāņem vērā perspektīvās pārmaiņas migrācijas motīvos. Šai ziņā jāievēro, ka visu aplūkoto migrācijas motīvu pamatā ir noteikti, objektīvi pastāvoši migrācijas cēloņi, kurus var iedalīt divās lielās grupās: cēloņos, kuri savu ietekmi saglabās, un cēloņos, kuru ietekme ar laiku pilnīgi izzudīs. Pirmās grupas cēloņi attiecas uz migrāciju ar nolūku strādāt specialitātē, paaugstināt izglītības un profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni, kā arī demogrāfiska rakstura motīvu dēļ un migrāciju sakarā ar klimatiskajiem

Dažādās tautas saimniecības nozarēs nodarbināto migrantu sadalījums pēc migrācijas motīviem, %

Migrācijas motīvi	Kopā	Rūpniecība	Celtniecība	Pakalpojumu sfēra
Strādāt specialitātē un celt profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni	18,0	26,9	13,5	14,8
Mainīt darba raksturu un nodrošināt izaugsmi darbā	5,1	3,1	9,6	4,3
Paaugstināt darba algu	11,3	17,0	6,0	7,8
Uzlabot kultūras un sadzīves apstākļus, dzīvot labākos klimatiskajos apstākļos	16,4	14,2	15,4	19,5
Uzlabot dzīvokļu apstākļus	9,4	8,1	15,1	4,0
Nodrošināt labāku apgādi ar plaša patēriņa precēm	10,3	8,0	8,1	14,7
Turpināt izglītību	10,7	11,9	6,7	13,9
Atjaunot (vai saraut) ģimenes saites	12,1	7,2	14,5	15,6
Bez noteiktas motivācijas	6,7	3,6	11,1	5,4
Grupas īpatsvars	100,0	64,8	8,7	26,4

apstākļiem. Ar otro cēloņu grupu saistīta dzīves vietas maiņa sakarā ar izpeļņas līmeni, kultūras un sadzīves apstākļiem, iespējām iekārtot bērnus pirmsskolas vecuma bērnu iestādēs, sakarā ar medicīniskās apkalpošanas līmeni, kā arī migrācija bez noteiktas motivācijas.

Ņemot vērā Latvijas PSR konkrētos apstākļus, var sagaidīt, ka vispirms savu ietekmi zaudēs tādi migrācijas motīvi kā izpeļņas līmenis, nodrošinātība ar pirmsskolas vecuma bērnu iestādēm, medicīniskās apkalpošanas līmenis un migrācija bez noteiktas motivācijas. Šo faktoru ietekmes izzušana lielā mērā saistīta ar iedzīvotāju reālo ienākumu pieaugumu, iedzīvotāju labklājības un izglītības līmeņa paaugstināšanos. Ilgstošāk savu ietekmi saglabās citi migrācijas faktori, piemēram, dzīvokļu, kultūras un sadzīves apstākļi. Tie zaudēs savu ietekmi tad, kad būs zudušas būtiskās atšķirības starp pilsētām un laukiem, starp fizisko un garīgo darbu.

V. Bikse, J. Lasis, J. Porietis

PROFESIONĀLĀS ORIENTĀCIJAS PROBLĒMAS ATTĪSTĪBA SOCĪĀLISMA APSTĀKĻOS

1. PROFESIONĀLĀS ORIENTĀCIJAS SOCIĀLEKONOMISKĀ BŪTĪBA

Mūsdienās arvien aktuālāku nozīmi iegūst profesionālās orientācijas jautājumu teorētiskā un praktiskā izziņāšana. Profesionālā orientācija veicina darbaspēka racionālas struktūras veidošanos atbilstoši tautas saimniecības prasībām.

Profesionālās orientācijas uzdevums ir palīdzēt jaunajam cilvēkam izvēlēties profesiju. Kā norādījis A. Makarenko, profesijas izvēle sociālismā ir daudz sarežģītāka, nekā tas bija pirms Oktobra revolūcijas. Mūsdienās galvenās grūtības rada tas, ka pašlaik ir ļoti daudz iespēju, bet jāizvēlas tas ceļš, pa kuru ejot jauniešiem varēs dot vislielāko ieguldījumu sabiedrības attīstībā un pats saņems vislielāko morālo gandarījumu. Profesijas izvēli sarežģī arī tas, ka darba dalīšana sasniesi tādu pakāpi, kad bez speciālas sagatavotības nav iespējams orientēties plašajā profesiju klāstā. Daži autori ir saskaitījuši PSRS rūpniecībā vairāk nekā 15 tūkst. dažādu profesiju, citi autori ir konstatējuši daudz lielāku profesiju skaitu — vairāk nekā 50—60 tūkst.¹ 1967. gadā izstrādātajā un pieņemtajā «Profesiju un specialitāšu sarakstā», pēc kura sagatavo kvalificētus strādniekus tehniskajās un profesionāli tehniskajās skolās, paredzētas 1100 profesijas. Dabiski, ka tādā profesiju un specialitāšu daudzveidībā jauniešiem ir diezgan grūti izvēlēties īsto dzīves ceļu, kurš ne tikai atbilstu viņu interesēm un veiksmēm, bet apmierinātu arī tautas saimniecības prasības.

Veicot profesionālo orientāciju, ir jāievēro katra cilvēka individuālās īpatnības un dotības. Sabiedriskajā ražošanā ir tādas profesijas, kuras prasa ne tikai attiecīgo speciālistu augstu kvalifikāciju, bet arī labu veselības stāvokli un atbilstošas psiholoģiskās īpašības. Vairākas profesijas (kosmonauts, lidotājs izmēģinātājs, augstceltņu montieris un citas) izvirza cilvēkam īpašas prasības. Šo profesiju strādniekiem jābūt apveltītiem ar tādām

¹ Демографические проблемы занятости. М., «Экономика», 1969, с. 16; Шубкин В. «Банк Грез». — «Литературная газета», 1975, 8 янв., с. 11; Судеревский И. Проблемы разделения труда. М., 1963, с. 90.

īpašībām, kuras nevar izstrādāt ar īpašiem treniņiem vai ieaudzināt sagatavošanas procesā. Tāpēc daudzi praktiski veseli cilvēki savu psihofizioloģisko īpatnību dēļ nevar apgūt minētās profesijas. Piemēram, 80% pusaudžu un pieaugušo cilvēku, kuri uzsāk pirmās darba gaitas ražošanā, nav spējīgi apgūt daudzprofila detaļu slīpētāja profesiju. Dažas citas profesijas, kuras saistītas ar negaidītām sarežģītām situācijām, nevar apgūt 15—23%, bet augstceltnu montiera profesiju — 20—40% cilvēku.²

Savlaicīgas un kvalitatīvas profesionālās orientācijas trūkuma dēļ gadās, ka specialitāti apguvušais cilvēks tomēr nestrādā ar pilnu atdevi, neizpilda izstrādes normu, saražo brāķi. Ar to saistīts zems darba ražīgums, kadru mainība, atsevišķos gadījumos — pat avārijas, traumas. Tādējādi sabiedrībai tiek nodarīti lieli materiālie zaudējumi.

Profesiju un specialitāšu daudzveidība, no vienas puses, un cilvēku dotību, temperamentu, raksturu daudzveidība, no otras puses, ir objektīvie priekšnoteikumi strādnieku raksturojuma un profesijas prasību «saskaņošanas» problēmas praktiskajai un zinātniskajai izstrādei. Praksē pierādītā iespēja šādā veidā palielināt darba ražīgumu kļuva par profesionālās orientācijas darba organizēšanas un attīstīšanas galveno ekonomisko stimulu.

Tā kā no cilvēku individuālajām īpašībām lielākā vai mazākā mērā ir atkarīgs ražošanas procesa ātrums, saskaņotība, ritmiskums un citi svarīgi rādītāji, kas savukārt ietekmē izgatavotās produkcijas daudzumu, kvalitāti un vērtību, tām ir arī svarīga tautsaimnieciska nozīme.

Pēdējo desmit gadu laikā profesionālās orientācijas jautājumu pētīšanas loks pievērsis zinātnieku un visplašāko sabiedrības apriņķu arvien pieaugošu uzmanību. Kāpināto interesi noteica situācija, kas bija izveidojusies jau 50. gadu vidū, kad vidusskolu absolventu skaits pārsniedza vietu daudzumu augstskolu pirmajosursos. Līdz tam laikam vidusskolu izlaiduma klašu audzēkņu skaits vairāk vai mazāk līdzinājās augstskolu reflektantu skaitam vispār.

Ražotāj spēku attīstības straujo tempu dēļ paaugstinājās iedzīvotāju izglītības līmenis, jo sevišķi jaunatnes vidū. Taču mācību un audzināšanas darbs skolās pēc tradīcijas saglabāja vienpusīgo orientāciju uz augstskolām. Tajā pašā laikā pieauga arī tautas saimniecības prasības pēc kvalificētiem kadriem masu profesijās. Lai apmierinātu šīs ražošanas prasības, 1958. gadā notika tautas izglītības reforma, kurā bija paredzēts uzlabot skolnieku darb mācību, nostiprināt skolu materiālo bāzi utt., bet dažādu objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ tā gaidītos rezultātus pilnā mērā tomēr nedeķa.

Pāreja uz vispārējo vidējo izglītību vēl vairāk saasināja profesionālās orientācijas jautājumus. Kaut arī augstākās izglītības

² Корцев Д. И. Критерии профессиональной подготовки. — «Медицинская газета», 1971, 5 янв., с. 2.

sistēma attīstījās straujāk, valsts augstskolas spēja uzņemt ne vairāk kā $\frac{1}{4}$ vidusskolu absolventu (neskaitot citu kontingentu absolventus). Sakarā ar to profesionālās orientācijas problēmas risināšana kļuva par svarīgu tautas saimniecības praktisko uzdevumu.

Vairāki zinātnieki profesionālo orientāciju aplūko kā audzināšanas pasākumu sistēmu, kuras uzdevums ir sekmēt profesijas izvēli atkarībā no indivīda interesēm un noslieces un tautas saimniecības pieprasījuma pēc kvalificētiem kadriem. «Profesionālā orientācija ir sistemātisks un mērķtiecīgs darbs skolās, lai sagatavotu skolniekus masveida profesiju apzinātai un savlaicīgai izvēlei.»³ Sociologi un psihologi profesionālo orientāciju uzskata par vienu no «personības vērtību orientācijas veidiem».⁴

Profesijas izvēle lielā mērā ir pārvaldāms process, un tā regulēšanai nepieciešams pedagoģisku, sociālekonomisku un medicīnisku pasākumu komplekss; tai pašā laikā profesionālā orientācija pirmām kārtām ir sociālekonomiska problēma. Profesionālās orientācijas ekonomiskie aspekti par speciālu pētījumu objektu kļuvuši tikai pēdējos gados, kad publicēti vairāku ekonomistu darbi.⁵

Kāda tad ir profesionālās orientācijas sociālekonomiskā būtība?

Profesionālās orientācijas objektīvā puse to raksturo kā sociālisma ekonomisko kategoriju, kas atspoguļo sevī noteiktas sociālistiskās ražošanas attiecības, kuras izveidojušās sakarā ar darba sabiedrisko dalīšanu. Sai aspektā profesionālā orientācija kā darbaspēka atražošanas sastāvdaļa ir arī sociālisma politiskās ekonomijas pētīšanas priekšmets. Tā atspoguļo ekonomiskās attiecības starp sabiedrību un tās locekļiem profesijas izvēles un kvalifikācijas iegūšanas procesā, attiecības starp atsevišķiem darbiniekiem un kolektīvu darbaspēka pielietošanas gaitā un atkarībā no darba apstākļiem, kā arī attiecības starp darbiniekiem, kuras veidojas, apgūstot profesiju, savstarpēji palīdzot radošajā darba sacensībā utt.

Profesionālajā orientācijā izpaužas sabiedrības un personas intereses par to vai citu sabiedriski derīgu darbību. Šīs intereses

³ Вопросы профессиональной ориентации школьников. Минск, 1974, с. 4.

⁴ Молодежный труд. М., «Молодая гвардия», 1970, с. 83; Шубкин В. Н. Социологические опыты. М., «Мысль», 1970, с. 22; Человек и общество, вып. 6. Л., Изд. ЛГУ, 1963, с. 43.

⁵ Немченко В. С. Профессиональная адаптация молодежи. М., Изд. МГУ, 1969; Зарихина Г. Р., Назимов И. Н. Рациональное использование труда молодежи. М., «Экономика», 1970; Назимов И. Н. Профорентация и профотбор в социалистическом обществе. М., «Экономика», 1972; Тарасов А. Ф. Профессиональная ориентация сельской молодежи. М., «Экономика», 1973; Гуманченко Н. Г. Проблемы профорIENTATION и профотбора. Киев, «Наукова думка», 1974; Сидоров Н. И., Маханькова М. Г. Эффективное использование труда молодежи. М., «Экономика», 1974.

atspoguļojas, pirmkārt, sabiedrības attieksmē pret visām profesijām, specialitātēm un darbības veidiem, kuri nepieciešami dotās sabiedrības normālai funkcionēšanai (sabiedriskās intereses); otrkārt, atsevišķu sabiedrības locekļu attieksmē pret noteiktu darbu, t. i., tieksmē iegūt attiecīgu profesiju, specialitāti un tai atbilstošu darbu (individuālās intereses).

Profesionālās orientācijas kategorijas sociālo pusi aptver sabiedrības un atsevišķu tās locekļu ieinteresētība atklāt un attīstīt cilvēku spējas noteiktā profesijā, izveidot tādus labvēlīgus darba apstākļus, kuri atbilst viņu tieksmēm.

Tādad profesionālā orientācija būtībā ir sociālekonomiskas attiecības saistībā ar sabiedrības locekļu darbaspēju attīstību un viņu iekļaušanu konkrētā sabiedriski derīgā darbības sfērā atbilstoši darbaspēka pieprasījumam.

Profesionālās orientācijas kā ekonomiskas kategorijas objektīvie pamati savukārt nosaka tās subjektīvo pusi, t. i., valsts, sabiedrisko organizāciju, atsevišķu sabiedrības locekļu darbību šai jomā (profesionālās orientācijas darbs). Šī darbība ir darbaspēka sociālistiskās atražošanas procesa un cilvēka radošo spēju attīstības zinātniskās vadības mehānisma sastāvdaļa. Tai jānodrošina sabiedrisko un personisko interešu racionāls saskaņojums, dominējot pirmajam.

Tādad profesionālās orientācijas problēma pēc savas izcelšanās, būtības un efektivitātes novērtēšanas kritērijiem ir sociālekonomiska, bet pēc tās risināšanas metodēm — medicīniski bioloģiska un psiholoģiski pedagoģiska kategorija. Tālākajā izklāstā tiks aplūkotas atsevišķas skolēnu profesionālās orientācijas problēmas.

2. DEMOGRĀFISKO UN SOCIĀLO FAKTORU IEDARBĪBA UZ NODARBOŠANĀS VEIDA IZVĒLI

Darbaspēka atražošanas procesi ir, pirmkārt, indivīda darbaspēka atražošana, t. i., tautas saimniecībā strādājošo darbinieku patērētā individuālā darbaspēka pastāvīga atjaunošana, uzturēšana un attīstīšana; otrkārt, jauna darbaspēka ražošana, lai kompensētu darba ierindu atstājušos darbiniekus un nodrošinātu darba spējīgo iedzīvotāju skaita pieaugumu; treškārt, kvalificēta darbaspēka sagatavošana un tā kvalifikācijas celšana speciālas apmācīšanas un praktiskās pieredzes palielināšanas ceļā.

Darbaspēka atražošana vienmēr ir arī kvalitatīvs process. Lai darbaļaudis varētu ražot materiālos labumus, viņiem nepieciešamas zināšanas un darba pieredze. Palielinoties strādnieka zināšanām un darba pieredzei, pieaug viņa kvalifikācija. Šis process ir cieši saistīts ar ražošanas tehniskās bāzes attīstību. Sabiedriskās atražošanas process objektīvi prasa nodrošināt darbinieku kvalifikācijas atbilstību ražošanas tehniskajai bāzei. Bez šādas atbil-

stības nevar normāli attīstīties sabiedriskā ražošanā un objektīvi iespējamās robežās pieaugt darba ražīgums.

Sakarā ar ražošanas straujo augšupeju mūsu republikā vispār un arī lauksaimniecībā bija vērojams darbinieku trūkums atsevišķās profesijās.

Pētījot problēmu par lauku ciematu izveidošanu, noskaidrojās, ka lielākajā saimniecību daļā viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas kavē ciematu ātrāku veidošanu, ir celtnieku trūkums. Tāpat, kā zināms, daļā lauksaimniecības uzņēmumu netiek izmantotas ražošanas iespējas tādēļ, ka trūkst dažu profesiju darbinieku, it sevišķi traktoristu mašīnistu un lopkopju profesijās.

Pašreiz mūsu republikas lauksaimnieciskā ražošanā, kaut arī nodarbināto cilvēku skaits ir relatīvi liels, izjūt šo darbinieku trūkumu tieši nelabvēlīgās darbaspēka struktūras dēļ.

Tāpat sevišķi nozīmīgs ir PSKP CK un PSRS Ministru Padomes lēmums «Par pasākumiem lauku profesionāli tehnisko vidusskolu tīkla paplašināšanai un to darba uzlabošanai», kurā ietverts aicinājums partijai, padomju, komjaunatnes un arodbiedrību organizācijām, skolu, kā arī kolhozu un padomju saimniecību kolektīviem veikt konkrētus pasākumus kvalificētu strādnieku sagatavošanas līmeņa paaugstināšanai, jo tas ir svarīgs priekšnoteikums, lai īstenotu partijas izstrādāto lauksaimniecības attīstības programmu.⁶

Lai noskaidrotu tās sviras, ar kuru palīdzību varētu novirzīt daļu no laukos dzīvojošo iedzīvotāju bērniem uz lauksaimniecisko ražošanu un lauku celtniecību, republikas plānošanas orgāni uzdeva P. Stučkas LVU Politekonomijas katedrai izdarīt attiecīgu pētījumu.

Pētījums aptvēra pēdējo klašu skolēnus vidusskolās, kur ir nozīmīgs lauku iedzīvotāju bērnu īpatsvars. Aptaujāti tika skolēni, kuru ģimenes dzīvo lauku ciematos (36%), mājās pie fermām (5%), viensētās (27%), pilsētās (32%).

Pēc ģimenes locekļu nodarbošanās skolēni sadalījās šādi: 26% skolēnu ģimenes locekļi strādāja lauksaimniecībā, 24 — rūpniecībā, 2 — lauksaimniecībā un rūpniecībā vai kādā citā nozarē, 10 — lauksaimniecībā un rūpniecībā, 7 — lauksaimniecībā un citās nozarēs (bez rūpniecības), 11% — rūpniecībā vai citās nozarēs (bez lauksaimniecības), 3% — nebija ģimenes locekļu, 17% skolēnu uz šo jautājumu neatbildēja.

Iegūtie dati rāda, ka pakāpeniski samazinās vienā nozarē nodarbināto ģimeņu īpatsvars. Ģimeņu sastāvā izpaužas dažādu šķiru un sociālo grupu tuvinašanās, pārmaiņas sabiedrisko attiecību struktūrā.

Nākamā darbaspēka atražošanas fāze ir tā sadalīšana pa atsevišķām nozarēm. Tas attiecas gan uz jau sagatavotu darbaspēku, gan arī uz iedzīvotājiem, kuriem vēl jāapgūst izvēlēta profesija.

⁶ «Cīņa», 1975, 22. febr.

Zinātniski tehniskais progress, ražošanas mehanizācija un automatizācija būtiski paaugstina radošā elementa īpatsvaru daudzos darba veidos. Pieaug profesiju un specialitāšu skaits un līdz ar to palielinās izvēles grūtības, kā arī kļūdīšanās iespējas nodarbošanās izvēlē. Tās var krietni mazināt zinātniski pamatotas rekomendācijas. Tāpēc vispirms paanalizēsim tendences, kas vērojamas nodarbošanās izvēlē, vērtējot pēc veiktā pētījuma materiāliem.

2. tabulā apkopotie skolēnu aptaujas dati liecina par izteiktu vēlēšanos turpināt izglītību. 60% no visu abiturientu skaita bija nolēmuši likt iestājpārbaudījumus augstskolās vai tehnikumos. Šis daudzums ievērojami pārsniedz vietu skaitu šajās mācību iestādēs.

No 147 skolēniem, kuri izteikuši vēlēšanos mācīties profesionāli tehniskajās skolās, lauksaimniecības darbinieku specialitātes apgūt bija nodomājuši tikai 6 cilvēki, celtniecības — 6, rūpniecības — 18, bet pārējie vēlējās kļūt par kvalificētu darbaspēku citās tautas saimniecības nozarēs. Tie 453 abiturienti, kuri gatavojās iestāties tehnikumos, bija izvēlējušies šādas tautas saimniecības nozares: lauksaimniecību — 54, celtniecību — 24, rūpniecību — 52 un citi pārējās.

No 1593 aptaujātajiem skolēniem, kas bija nodomājuši studēt, visvairāk jauniešu (462) vēlējās iestāties P. Stučkas Latvijas Valsts universitātē (Filoloģijas — 110, Juridiskajā — 70, Svešvalodu — 63, Vēstures un filozofijas — 43, Fizikas un matemāti-

1. tabula

Aptaujāto skolēnu viedoklis un vecāku ieteikumi attiecībā uz nodarbošanos pēc vidusskolas beigšanas

Nr. p. k.	Nozares	Vecāku ieteikumi		Abiturientu vēlēšanās	
		cilvēku skaits	% no aptaujāto skaita	cilvēku skaits	% no aptaujāto skaita
1	Lauksaimniecība	162	5	41	1
2	Rūpniecība	144	4	138	4
3	Celtniecība	42	1	27	1
4	Transports	62	2	86	3
5	Tirdzniecība	73	2	59	2
6	Citas nozares	97	3	116	3
7	Mācības profesionāli tehniskajā skolā	—	—	147	4
8	Mācības tehnikumā	622	18	453	13
9	Mācības augstskolā	1843	54	1593	47
10	Vecāki neko neiesaka	339	10	—	—
11	Vēl nav izlemts	—	—	735	21
12	Nav atbildes	44	1	23	1

Abiturientu dzimums un nodarbošanās izvēle

Nozares	Sievietes		Vīrieši	
	skaits	%	skaits	%
Lauksaimniecība	9	1	21	2
Rūpniecība	99	4	37	3
Celtniecība	7	0	20	2
Tirdzniecība	57	3	2	0
Transports	10	0	76	7
Mācības profesionāli tehniskajā skolā	106	5	41	4
Mācības tehnikumā	389	17	63	5
Mācības augstskolā	1025	46	562	48
Citas	63	3	53	5
Pavisam atbildējuši	2251	99	1162	99
Kopā*	2258	100	1172	100

* Ieskaitot tos, kas vēl nebija izlēmuši (sk. 1. tab.).

kas — 42, Ģeogrāfijas — 41, Bioloģijas — 36, Ekonomikas fakultātē — 35, Ķīmijas — 11, pārējie nebija norādījuši fakultāti).

Tie abiturienti, kuri vēlējās iestāties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā, bija izvēlējušies šādas fakultātes: Lauksaimniecības mehanizācijas — 70, Agronomijas — 52, Mežsaimniecības un mežtehnikas — 41, Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas — 29, Lauksaimniecības ekonomikas — 26, Hidromeliorācijas un zemes ierīcības — 23, Zootehnikas — 16 un Veterinārijas — 9.

Rīgas Politehniskajā institūtā aptaujātie bija izvēlējušies šādas fakultātes: Celtniecības — 74, Radiotehnikas un sakaru — 44, Automātikas un skaitļošanas tehnikas — 34, Ķīmijas — 26, Inženieru ekonomikas — 17, Mehānikas un mašīnbūves — 14 un Aparātu būves un automatizācijas — 7.

Mazs ir to skolēnu īpatsvars, kuri izteica vēlēšanos strādāt dažādās tautas saimniecības nozarēs. Piemēram, lauksaimniecībā izteica vēlēšanos strādāt 1% aptaujāto, rūpniecībā — 4, celtniecībā — 1, transportā — 3, bet iestāties profesionāli tehniskajās skolās — 4%. Protams, šāds abiturientu daudzums nenodrošina minēto nozaru pieprasījumu pēc kvalificēta darbaspēka, un tāpēc ir jāizmanto tādi papildu resursi kā talcinieki, starprepubliku migrācija u. c.

Pēc pētījuma autoru domām, liela nozīme profesionālajā orientācijā ir ģimenei. Pētījumā mēs pieņemām, ka abu vecāku viedoklis par bērna nākamo profesiju ir vai nu identisks, vai arī bērni par vecāku viedokli uzskatīs autoritatīvākā ģimenes locekļa viedokli.

Aprēķinot Spīrmena ranga korelācijas koeficientu (0,750), konstatēta vidēji cieša sakarība starp vecāku ieteikumiem un

Jauniešu dzīves vieta un nodarbošanās veida izvēle

Nozares	Dzīves vieta							
	pilsēta		ciemats		māja pie fermām ārpus ciemata		viensēta	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Lauksaimniecībā	2	0	20	2	4	3	14	2
Rūpniecībā	38	4	49	4	1	1	50	5
Celtniecībā	15	1	7	1	0	0	5	1
Tirdzniecībā	18	2	23	2	0	0	17	2
Transportā	21	2	28	2	6	4	29	3
Mācības profesionāli tehniskajā skolā	36	3	56	5	8	5	45	5
Mācības tehnikumā	127	12	164	13	19	12	138	15
Mācības augstskolā	553	52	552	45	66	43	417	45
Citas	36	3	33	3	7	5	38	4
Pavisam atbildējuši	1071	99	1126	99	153	99	925	99
Kopā*	1078	100	1233	100	154	100	932	100

* Ieskaitot tos, kas vēl nebija izlēmuši.

abiturientu vēlmēm. Lielākās atšķirības ir tieši jautājumā par lauksaimniecības profesiju izvēli. Strādāt lauksaimniecībā vecāki tomēr ieteic biežāk, nekā abiturienti to izvēlas.

2. tabulā apkopotie aptaujas dati liecina arī par atšķirībām nodarbošanās veida izvēlē atkarībā no jauniešu dzimuma. Joprojām diezgan izteikts ir tradicionālais dalījums «sieviešu» un «vīriešu» nozarēs.

Nodarbošanās izvēlē vērojamas arī citas sakarības.

Kā liecina 4. tabulas dati, nav pamata gaidīt, ka lauksaimnieciskajā ražošanā darbspēks būtiski pieaugs uz pilsētas iedzīvotāju rēķina.

Kā zināms, darbs lauksaimniecībā parasti ir saistīts ar dzīvi laukos. Aptaujāto lielākā daļa — 41% — par vēlamāko dzīves vietu minējuši lielu pilsētu, 33 — rajona centru, tikai 22 — lauksaimniecības uzņēmuma ciematu un 4% — viensētu. Savu izvēli viņi pamatojuši šādi: 77% aptaujāto uzskatīja, ka pilsētā ir labākas iespējas kulturāli atpūsties, 29 — minēja interesantāku darbu, 26 — vairāk brīvā laika, 25 — labākus darba apstākļus, 17 — labāku iedzīvotāju apkalpošanu, 24 — lielāku atalgojumu un 1% — minēja citas priekšrocības (katrs aptaujātais varēja nosaukt vairākus motīvus).

Kopumā jāatzīst, ka pieminētās atbildes raksturo būtiskās atšķirības, kuras vēl pastāv starp pilsētu un laukiem arī mūsu republikā.

Darba nozīmīguma kritēriju novērtējums

Nr. p. k.	Darba nozīmīguma kritēriji	Lauku celtnieks		Lauksaimniecības mehānizators		Lopkopis		Laukkopis	
		vidējā balle	vidējā kvadrātiskā kļūda	vidējā balle	vidējā kvadrātiskā kļūda	vidējā balle	vidējā kvadrātiskā kļūda	vidējā balle	vidējā kvadrātiskā kļūda
1	Darba sabiedriskais nozīmīgums	4,73	0,60	4,54	0,68	4,35	0,80	4,26	0,83
2	Personiskā interese par darbu	2,74	1,28	2,80	1,32	2,27	1,22	3,04	1,32
3	Darba samaksas līmenis	4,11	0,79	4,31	0,77	4,07	0,91	3,35	0,90
4	Zināšanu izmantošanas iespējas	3,25	1,05	3,76	0,96	2,88	1,11	3,88	1,03
5	Darba apstākļi	2,75	0,90	2,97	0,91	2,65	1,01	3,48	0,97

Tie aptaujātie abiturienti, kuri vēlas dzīvot laukos, savu viedokli pamato šādi: 27% — min labākus dabas apstākļus, 25 — paradumu dzīvot laukos, 23 — nepatiku pret pilsētas trokšņiem, drūzmu, 7 — mīlestību uz zemi, lauksaimniecību, 5 — vieglāku iztiku, 4 — labākas iespējas apvienot darbu ar mācībām, 3 — piemējas saimniecības izmantošanu un 6% aptaujāto norādījuši citus lauku pievilcības faktoros.

Sīs atbildes vēlreiz parāda, cik svarīgi ir izveidot lauku ciematus un, protams, arī attīstīt materiāli tehnisko bāzi.

3. PROFESIJAS IZVELES MOTIVĀCIJA

Aptaujā iegūto datu analīze deva iespēju kritiski novērtēt tādu profesionālās orientācijas faktoru kā darbu vasaras brīvdienās. Gandrīz visi aptaujātie abiturienti vasaras bija pavadījuši sabiedriski lietderīgā darbā: 47% — lauksaimniecībā, 22 — rūpniecības uzņēmumos, 7 — lauku celtniecībā, 4 — meliorācijas un celtniecības organizācijās, 12% — nestrādāja algotu darbu, bet gan palīdzēja vecākiem, 8% aptaujāto uz šo jautājumu neatbildēja.

Veicot šo darbu, daļa aptaujāto skolēnu, pēc viņu pašu atzinuma, ir guvuši arī dažu profesiju darba iemaņas: 30% — mehānizatora, 12 — laukkopja, 11 — celtnieka, 5 — lopkopja, 6 — kultūras darbinieka, 9 — apkalpojošās sfēras darbinieka, 27% — citu profesiju iemaņas.

Diemžēl vairāk nekā katrs piektais abiturients nebija vēl izlēmis par nodarbošanos pēc vidusskolas beigšanas.

Šie aptaujas dati liecina, ka darbs vasaras brīvdienās nav pietiekami organizēts no profesionālās orientācijas viedokļa un

maz saistīts ar tām teorētiskajām zināšanām, kuras apgūst skolās. Acīmredzot uzņēmumi galvenokārt interesējušies par īslaicīgi iegūtā darbaspēka pilnīgāku izmantošanu tieši tajos darbos, kurus neizdodas veikt ar štata darbinieku spēkiem, bet šādi darbi parasti ir vismazāk mehanizēti un pēc sava funkcionālā rakstura vismazāk pievilcīgi.

Ja darbs nespēj dot tā veicējam morālu gandarījumu, tad paliek tikai darba materiālais stimuls. Tādā gadījumā savas intelektuālās un arī fiziskās dotības cilvēks vēlēšies izlietot citā jomā. Par to liecina arī 4. tabulā ievietotie pētījuma materiāli. Lauku celtnieka, traktorista mašinista, lopkopja un citas profesijas vidusskolnieki atzīst par sabiedriski nozīmīgām, bet lielākā daļa no viņiem darbu šajās profesijās uzskata par neinteresantu, darba apstākļus par sliktiem. Viņi ir apmierināti vienīgi ar iespēju nopelnīt.

Pētījumā atklājās šāda sakarība — darbinieku deficīts masu profesijās ir apgriezti proporcionāls jauno strādnieku (līdz 30 gadu vecumam) īpatsvaram šo nodarbināto skaitā. Tas uzskatāmi parādīts 5. tabulā.

Aprēķinot jauno darbinieku īpatsvaru atsevišķās lauku profesijās, izmantojām republikā veiktās ciematu un viensētu iedzīvotāju aptaujas rezultātus. Tie liecina, ka galvenais profesijas izvēlē ir interese par šo darbu. Par darba pievilcīguma galvenajiem kritērijiem aptaujā tie uzskatīja: 66% interesi par darbu, 44 — apziņu, ka darbs ir sabiedriski nozīmīgs, 38 — iespēju strādāt kolektīvā, kurā ir labas savstarpējās attiecības, 36 — iespēju turpināt vispārējo izglītību, 21 — augstu darba algu, 20 — iespēju profesionāli pilnveidoties, 6 — iespēju būt komandējumos, 4 —

5. tabula

Jauno darbinieku īpatsvars un pieprasījums pēc darbaspēka atsevišķās profesijās, šo darba veidu pievilcīguma vērtējums

Profesijas	Jauno darbinieku īpatsvars, %	Paziņojumu atkārtotāšanās īpatsvars «Padomju Jaunatnē»*	Darba pievilcīgums (pēc 5 ballu sistēmas)
Lopkopis	14	20,2	3,12
Mehanizators	21	15,2	3,36
Lauksaimniecības speciālists	29	10,4	...
Laukkopis	6	4,2	3,54
Skolotājs	33	4,2	4,24
Lauku celtnieks	2,74
Veselības aizsardzības darbinieks	81	1,7	...

* Tā kā republikā neregistrē deficītu katrā lauksaimniecības darbinieku specialitātē un sakarā ar to, ka darbaspēka bilance ir atšķirīga dažādās saimniecībās, darbaspēka pieprasījuma īpatsvaru novērtēja pēc laikrakstā «Padomju Jaunatne» ievietoto lauksaimniecības uzņēmumu darba piedāvājumu īpatsvara.

iespēju dzīvot pie vecākiem, 3 — iespēju izvirzīties vadošā darbā, 1% — citus kritērijus (katrs aptaujātais varēja nosaukt vairākus kritērijus). Par nozīmīgiem, protams, varam uzskatīt tikai pirmos sešus kritērijus.

No tautas saimniecības viedokļa vērtējot, visi nozīmīgākie darba pievilcīguma kritēriji ir brīvi atražojami. Tātad it kā nebūtu grūti skolu beigušos novirzīt uz to tautas saimniecības nozari, kurā visvairāk jūtama nepieciešamība pēc darbaspēka.

Tomēr praktiski šiem brīvi atražojamiem darba pievilcīguma faktoriem ir nevis ideāli iedomāts, bet gan tīri materiāls pamats. Tā, $\frac{2}{3}$ no visiem aptaujātajiem abiturientiem par galveno darba izvēles kritēriju minējuši interesi par veicamo darbu. Tai pašā laikā tieši interese par darbu lauksaimniecībā, celtniecībā un arī rūpniecībā ir visai maza. Šādas atbildes neapšaubāmi ir saistītas ar darba apstākļiem tajās nozarēs, kurās vidusskolu beidzēji varētu strādāt.

Ir pamats domāt, ka, attīstoties ražotājspēkiem, augs arī jaunās paaudzes interese par šīm profesijām, bet, kamēr tas vēl nav noticis, šī interese ir jākompensē gan ar darba samaksu, gan gādājot par kultūras pasākumiem un labākas atpūtas iespējām.

Aptaujas dati pilnīgi apstiprina PSKP XXIV un XXV kongresā izteikto domu, ka viens no perspektīvākajiem vispārējās vidējās izglītības īstenošanas ceļiem, saglabājot vidusskolas vadošo vietu, ir tālāk attīstīt profesionāli tehnisko skolu, kura vienlaikus dod arī vidējo izglītību.

Tāds kvalificēta darbaspēka veidošanas process būs vieglāk vadāms un saistīsies ar mazāku laika zaudējumu, pēc vidējās mācību iestādes beigšanas iestājoties sabiedriski derīgā darbā.

РЕЗЮМЕ

Б. Я. Межгайлис

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕМОГРАФИИ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

На XXV съезде КПСС подчеркивалось, что в последнее время в СССР обострились проблемы демографии. Своеобразный характер эти проблемы приняли в Латвийской ССР. В Латвии раньше, чем в других советских республиках и в других странах мира, началось обострение демографической ситуации, ощущалась нехватка трудовых ресурсов в народном хозяйстве.

В статье дается общая характеристика демографической ситуации и делается вывод о том, что она является как бы результатом развития народонаселения в Латвии за последнее столетие.

Темпы роста численности населения в Латвийской ССР за последние 30 лет нельзя считать оптимальными, так как они не обеспечивают нормального развития самого населения и тормозят рост численности трудовых ресурсов. Состав населения по возрасту свидетельствует о том, что в Латвийской ССР произошло сильное старение населения. В настоящее время старый возрастной состав ухудшает основные демографические характеристики населения — рождаемость, смертность и др.

Самое пристальное внимание уделено проблеме рождаемости, от решения которой зависит улучшение демографической ситуации в республике в целом. Показаны пути решения проблемы рождаемости. Рождаемость осуществляется в основном в семьях, поэтому проблемы образования, развития и сохранения семьи должны быть в центре внимания общественности. В Латвийской ССР необходимо приостановить тенденцию роста смертности, которая с 1964 года непрерывно повышается. Анализ причин смертности показывает, что основные усилия должны быть направлены на уменьшение числа бытовых несчастных случаев, от которых страдает главным образом население в трудоспособном возрасте.

Демографические проблемы в Латвийской ССР обостряются в области занятости населения. Прирост трудовых ресурсов в республике в основном осуществляется за счет мигрантов из

других республик, так как низкий естественный прирост не достаточен для обеспечения народного хозяйства необходимой рабочей силой. В Латвийской ССР быстро растет численность трудящихся, занятых в сфере услуг, которая за последние годы по численности занятых в ней опережает индустриальные отрасли (промышленность и строительство) и выдвигается на первое место. Демографические проблемы в Латвийской ССР обостряются и в связи с тем, что среди занятого населения наивысшего уровня достиг удельный вес женщин.

В условиях развитого социализма в стране создаются предпосылки для разработки эффективной демографической политики, которая должна учесть и своеобразную демографическую ситуацию в Латвийской ССР.

А. Н. Лапиньш, П. П. Звидриньш

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ МОЛОДОЖЕНОВ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

В 1975 году в республике под руководством авторов статьи проводилось социально-демографическое обследование вступающих в брак.

Программа обследования содержала вопросы о важнейших событиях периода предбрачного знакомства, о материальной самостоятельности и жилищных условиях брачной пары сразу после регистрации брака, изучались мнения женихов и невест о желаемом и идеальном количестве детей в семье, а также другие вопросы.

Контингент опрашиваемых (в возрасте до 35 лет), состоящий из 1154 брачных пар, охватывает зарегистрировавших брак во всех городах республиканского подчинения и сельских районных центрах и является достаточно репрезентативным в избранной возрастной группе.

Как свидетельствуют материалы обследования, большинство предбрачных знакомств произошло во время совместной работы или учебы (21%), в кругу друзей или знакомых (28%). Треть брачных партнеров познакомились в местах, где их пребывание было кратковременным или носило случайный характер — на вечере отдыха или танцев (20%), на улице, в общественном транспорте (4%) и прочих. Доля познакомившихся в местах кратковременного и случайного пребывания сокращается с увеличением их возраста.

Больше половины всех женихов и невест до подачи заявления о регистрации брака были знакомы один год и дольше. В больших городах предбрачные знакомства менее продолжитель-

ны, чем в сельских районных центрах. По сравнению с данными, полученными Л. Чуйко в результате обследования молодоженов в Киеве, продолжительность предбрачного знакомства в Риге значительно короче. Наиболее длительный период знакомства отмечен у тех, кто познакомился во время совместной работы или учебы. У 50% брачных партнеров, которые познакомлись на улице или в общественном транспорте, срок знакомства был меньше 6 месяцев.

Опрошенные высказались за традиционную для Латвийской ССР семью с двумя детьми. По мнению женихов, желаемое количество детей в семье (в среднем) — 1,98, по мнению невест — 1,95, а идеальное количество детей — соответственно 2,34 и 2,33.

Если молодые супруги будут придерживаться высказанных ими мнений о желаемом количестве детей, то в республике и в будущем можно ожидать суженное воспроизводство населения. Такое положение требует изменения репродуктивной установки значительной части населения и в первую очередь потенциальных брачных партнеров в сторону увеличения рождаемости.

*С. Л. Соломонов, Г. Ф. Витенберг, Я. Я. Лиепиньш,
Г. В. Петрова*

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПРИЧИН НИЗКОЙ РОЖДАЕМОСТИ В ПРЕЙЛЬСКОМ РАЙОНЕ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

В работе приведены результаты изучения некоторых показателей рождаемости по материалам анкетирования 1362 женщин, проживающих в Преильском районе Латвийской ССР. Основными факторами, ограничивающими уровень рождаемости, являются занятость женщин, тяжесть выполняемого физического труда, плохое состояние здоровья, недостаточная потребность в детях и низкая брачность. В результате проведенного анализа выявлено, что высокий удельный вес бездетных женщин среди сельской интеллигенции и работниц сферы обслуживания определяется низким среди них уровнем брачности.

В работе приведены рекомендации по проведению мероприятий, которые могли бы способствовать, по мнению авторов, стимулированию рождаемости в исследуемом сельском районе.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ УВЕЛИЧЕНИЯ СРЕДНЕЙ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ

На протяжении многих столетий средняя продолжительность жизни изменялась незначительно. В конце XIX века в странах Европы она составила 40—50 лет. Существенно средняя продолжительность жизни увеличилась в XX веке, когда ее абсолютный прирост достиг величины 20—30 лет.

В эволюции средней продолжительности жизни населения Латвии можно обнаружить три периода. В течение первого периода, охватывавшего вторую половину XIX века, средняя продолжительность жизни увеличилась лишь на несколько лет. Гораздо значительно, более чем на $\frac{1}{3}$, она увеличилась во втором периоде — в первые четыре десятилетия XX века. Наиболее высокий среднегодовой абсолютный прирост средней продолжительности жизни приходится на третий — послевоенный период.

Снижение смертности в разных возрастных группах оказало неодинаковое влияние на изменение средней продолжительности жизни, о чем свидетельствуют показатели отсроченной временной средней продолжительности жизни мужского и женского населения Латвии (табл. 1). В результате снижения смертности режим воспроизводства населения стал более рациональным, чем раньше, — все больше и больше людей доживают до начала трудоспособного и пенсионного возраста (табл. 3).

По показателям средней продолжительности предстоящей трудовой деятельности (табл. 4), численности занятых в сфере материального производства и уровню производительности труда в 1970 году установлено, что снижение смертности населения в трудоспособном возрасте в Латвийской ССР за период 1958—1970 годов дало дополнительный прирост чистой продукции примерно на 40 млн. рублей.

Значительное увеличение средней продолжительности жизни в дальнейшем возможно за счет снижения смертности в трудоспособном возрасте, особенно от несчастных случаев, болезней системы кровообращения и новообразований.

Э. К. Витолиньш

СМЕРТНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ЛАТВИЙСКОЙ ССР И ЕЕ ГЛАВНЫЕ ПРИЧИНЫ

В Латвийской ССР достигнуты большие успехи в снижении смертности и увеличении средней продолжительности жизни населения. За годы советской власти резко снизилась детская смертность, смертность от инфекционных и паразитарных болезней, болезней органов пищеварения, дыхания и других причин. Но за последние десять лет рост средней продолжительности предстоящей жизни приостановился. Увеличились показатели общей смертности. Это в основном вызвано старением населения в связи с низкой рождаемостью, а также с ростом смертности от несчастных случаев, травм и отравлений.

В статье анализируется также уровень и динамика смертности от важнейших причин (болезней системы кровообращения, новообразований, несчастных случаев, отравлений и травм, болезней органов дыхания) по основным возрастным группам, полу и месту жительства населения.

З. Ж. Гоша, П. А. Эглите

ВРЕМЯ НА УХОД ЗА ДЕТЬМИ В СЕМЬЯХ РАЗНОГО ТИПА

В статье использованы данные выборочного обследования средних недельных бюджетов времени городского и сельского населения Латвийской ССР. Выявлены различия в затратах времени на уход за детьми и домашний труд в семьях разного типа. Последние выделялись по совокупности признаков — наличие и количество детей, возраст младшего ребенка и наличие взрослых членов семьи, не занятых в общественном производстве. Оказалось, что наибольшее влияние на продолжительность общих затрат времени семьи на упомянутые занятия оказывает возраст младшего ребенка. Затраты времени работающих в общественном производстве на 10—30% меньше в семьях с не занятыми вне дома взрослыми. Показано отрицательное влияние повышенной занятости работниц, имеющих детей, на количество их свободного времени и увеличение числа детей в семьях. Обоснована целесообразность введения сокращенного рабочего дня для работающих матерей с дифференциацией по возрасту ребенка.

Г. И. Минц, А. С. Непомнящий

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ И НЕКОТОРЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИХ РЕАЛИЗАЦИЮ

Статья написана на основе исследования бюджетов времени работающего населения шести городов Латвийской ССР, проведенного в 1971—1972 годах и охватившего более 4300 человек. Полученный материал позволил авторам определить тенденции в ценностной ориентации трудящихся по использованию свободного времени, выявить специфику ценностных ориентаций мужчин и женщин. В работе раскрывается также реализация ценностной ориентации. При этом изложены взгляды авторов на соотношение ценностной ориентации и реальной структуры свободного времени. Некоторое их несоответствие в статье рассматривается дифференцированно: с учетом принадлежности к основным социальным группам, а также в зависимости от регионального фактора (в большом или малом городе), уровня развития материальной базы досуга и т. д.

Статья снабжена таблицами. Изложенный материал может служить базой для более детального изучения воздействия различных факторов на ценностную ориентацию и ее реализацию.

Н. Д. Барановский

МОТИВЫ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

В статье рассмотрены мотивы межтерриториальной и межотраслевой миграции населения в Латвийской ССР. Работа базируется на основе материалов госстатистики и материалов выборочного социологического обследования мигрантов, занятых в общественном производстве, проведенного Латвийским отделением НИИ ЦСУ СССР в 1972 году.

В статье приведены конкретные данные, характеризующие частоту миграции и уровень адаптации мигрантов, прибывших в города Латвийской ССР, их жизненные планы и отношение к повторной миграции. Мотивы миграции населения проанализированы по отдельным направлениям миграционных потоков населения, по группам мигрантов, отобранным в зависимости от социально-экономических и демографических признаков. Изучены данные о межреспубликанской и внутриреспубликанской миграциях, о мигрантах, прибывших в города из городов, и мигрантах, прибывших в города из сельской местности. Приводится

типология мотивов по отдельным половозрастным группам мигрантов и по основным отраслям народного хозяйства, в которых работают мигранты на новом месте жительства.

В статье на конкретном статистическом материале показано, что миграция населения в условиях Латвийской ССР способствует улучшению демографической ситуации, выравнивает состав населения республики.

В. К. Биксе, Я. Я. Ласис, Я. П. Пориецис

РАЗВИТИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛИЗМА

Статья посвящена рассмотрению проблем профессиональной ориентации сельской молодежи. Изложены результаты анализа материалов социологического исследования, проведенного кафедрой политической экономии Латвийского государственного университета имени Петра Стучки путем анкетного опроса выпускников сельских средних школ Латвийской ССР.

Опрос показал, что 60% опрошенных абитуриентов намерены участвовать в конкурсе по поступлению в вуз или техникум. Сравнительно мал удельный вес таких выпускников, которые изъявили желание сразу после окончания средней школы поступить на работу в разные отрасли народного хозяйства. В статье также приведены данные о выборе желаемого места работы опрошенных и мотивах этого выбора. Анализ мотивов выбора будущего вида занятий показывает, что почти две трети опрошенных выпускников в качестве критерия выбора профессии указали личный интерес к работе. Группировка данных опроса свидетельствует о недостаточном личном интересе к профессиям сельскохозяйственного производства.

В статье даны некоторые рекомендации по совершенствованию профессиональной ориентации на селе.

SATURS

<i>B. Mežgailis.</i> Latvijas PSR demogrāfijas aktuālās problēmas	3
<i>A. Lapiņš, P. Zvidriņš.</i> Jaunlaulāto sociāli demogrāfiskais apsekojums Latvijas PSR	25
<i>S. Solomonovs, G. Vitenbergs, J. Liepiņš, G. Petrova.</i> Daži mazas dzimstības cēloņi Latvijas PSR Preiļu rajonā . . .	32
<i>J. Krūmiņš.</i> Vidējā mūža ilguma palielināšanās sociālekonomiskā nozīme	37
<i>E. Vitoliņš.</i> Latvijas PSR iedzīvotāju mirstība, tās galvenie cēloņi	48
<i>Z. Goša, P. Eglīte.</i> Bērnu aprūpēšanai veltītais laiks dažāda tipa ģimenēs	55
<i>H. Mincs, A. Ņepomnaščijs.</i> Vērtību orientācija brīvā laika izmantošanā un daži faktori, kas ietekmē tās realizāciju	71
<i>N. Baranovskis.</i> Iedzīvotāju migrācijas motīvi Latvijā . . .	82
<i>V. Bikse, J. Lasis, J. Porietis.</i> Profesionālās orientācijas problēmas attīstība sociālisma apstākļos	94
Резюме	105

DEMOGRĀFIJAS SOCIĀLĀS PROBLEMAS LATVIJAS PSR

ИБ № 167

Redaktore Ņ. Krilova.
 Vāku zīmējis K. Goldmanis.
 Māksl. redaktors V. Zirdziņš.
 Tehn. redaktore A. Pelikša
 Korektore L. Brahmane.

Nodota salikšanai 1976. g. 29. oktobrī. Parakstīta iespiešanai 1977. g. 25. martā. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1. Papīra formāts 60×90/16. 7 fiz. iespiedl.; 7 uzsk. iespiedl.; 7,81 izdevn. l. Metiens 1200 eks. JT 07073. Maksā 50 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas veidlapu tipogrāfijā Rīgā, Gorkija ielā 6. Pasūt. Nr. 3634.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308134209

Kontroleksemplārs

50 kap.